جون ١٩٣٨ع

سنڌو

ايڊيٽر:- ٻولچند وسومل راجپال

قيمت:- ڇهه آنا

چندو چار روپيه

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
١	هيءَ به آ، هو به آ (شعر)	مرحوم مير علي نواز خان (ناز)	١
٢	ڪوي ٽئگور جا ايشور ارپڻ گيت	پروفيسر ڪي. اين. واسواڻي ايم. اي.	٢
٣	ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو رسالو	پيرومل مهرچند آڏواڻي	٤
٤	عورت مان مرد	ٻولچند وسومل راجپال بي. ايس سي	٢٠
٥	ڪانگريس جو آدرش	پروفيسر گهنشيام جيٺانند، ايم. اي.	٢٤
٦	مارواڙي شراب سنڌي شيشيءَ ۾	پروفيسر مولچند لکي، ايم. اي.	٢٧
٧	رابيلي چمن (آکاڻي)	هري. جي. دريائي (دلگير)	٢٨
٨	برهمچاري (شعر)	مينگهارام شيوڪرام (مستان)	٣٣
٩	عربي ۽ انگريزي زبان تي سنسڪرت جو اثر	چيتن ديو ورما (پريم راج)	٣٤
١٠	بنسري (شعر)	حڪيم لعلچند (مجروح)	٣٧
١١	گهوڙي جا چهر (آکاڻي)	چيتن. بي. شهاڻي	٣٨
١٢	پريم جو ڄاڙي (آکاڻي)	سرڳواسي هيرانند واڌومل عدناڻي	٤٠
١٣	قومي گيت	ڪيئلداس ليلارام بيگواڻي [فاني]	٦٢
١٤	شاهه جي سنڌي	ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي	٦٣
١٥	سورج ڪرڻ چڪتسا	سرڳواسي نولراءِ ايسرداس	٧٠
١٦	نيوز نوٽس، ڪمينٽس	... ...	٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتما گانڌيءَ جو تازو لکيل ”برهمچريه“ ڪتاب

قيمت فقط چار آنا. معرفت ”سنڌو آفيس“ ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر ٻولچند وسومل راجپال بي. ايس سي ”راجپال پريس“ ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

جون ١٩٣٨ع

سنڌو

ايڊيٽر: ٻولچند وسوهل راجپال

قيمت: ڇهه آنا

چندو چار روپيه

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
١	هي به آ، هو به آ (شعر)	مرحوم مير علي نواز خان (ناز)	١
٢	ڪوي ٽئگور جا ايشور ارپڻ گيت	پروفيسر ڪي. اين. واسواڻي ايم. اي.	٢
٣	ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو رسالو	پيرومل مهرچند آڏواڻي	٤
٤	عورت ۽ مرد	بولچند وسومل راجپال بي. ايس سي	٢٠
٥	ڪانگريس جو آدرش	پروفيسر گهنشيام جيٺانند، ايم. اي.	٢٤
٦	مارواڙي شراب سنڌي شيشيءَ ۾	پروفيسر مولچند لڪي، ايم. اي.	٢٧
٧	رابيلي چمن (آکاڻي)	هري. جي. درياڻي (دلگير)	٢٨
٨	برهم چاري (شعر)	منگهارام شيوڪرام (مستان)	٣٣
٩	عربي ۽ انگريزي زبان تي سنسڪرت جو اثر	جيٺن ديو ورما (يم راج)	٣٤
١٠	بنسري (شعر)	حڪيم لعلچند (مجروح)	٣٧
١١	گهوڙي جا چور (آکاڻي)	جيٺن. بي. شهاڻي	٣٨
١٢	پريم جو جادو (آکاڻي)	سرڳواسي هيرانند واڌومل عيدناڻي	٤٠
١٣	قومي گيت	ڪيڏلداس ولبرام بيگراڻي [فاني]	٦٢
١٤	شاهه جي سنڌي	ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي	٦٣
١٥	سورج ڪرڻ چڪتسا	سرڳواسي ٽولرام ايسرداس	٧٠
١٦	نيوز نوٽس ۽ ڪمينٽس	... .	٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتما گانڌيءَ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب
قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسومل راجپال بي. ايس سي "راجپال پريس"
ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

سال ۷] جون ۱۹۳۸ع [انڪ ۷۸

هي ٻه آ، هو ٻه آ.

۱- تنهنجي رمز سهڻا مان ڇا سمجهان، آسان ٻه آ دشوار ٻه آ.
تنهنجي واعدي تي اعتبار ڪهڙو، اقرار ٻه آ انڪار ٻه آ.

۲- تون دور رهين بي نياز مولا، سڻ فريادي جو آواز مولا،
هن بيگناهه جي مارڻ لاءِ، ڪڏ تير ٻه آ تلوار ٻه آ.

۳- هن بيوفا دنيا ۾ رهڻ، آ درد مصيبت غم جو سهڻ،
ناهي لوڪان سوا ڪو منهنجو خدا، آرام ٻه آ، آزار ٻه آ.

۴- جتي حسن تجلي نور ڏسان، هر سرو ۽ قمري مخمور ڏسان،
سڻ بلبل جي فرياد مٺا، جتي گل ٻه آ، اتي خار ٻه آ.

۵- دولت و زر جي پاس نه آهي، پڻ مهر وفا جي پاس نه آهي،
هن ساري جهان ۾ ناز غريب، زردار ٻه آ، نادار ٻه آ.

مرحوم هز هائينس مير علينواز خان ٽالپر (ناز)

ڪوي ٺگور جا ايشور ارپڻ گيت

ليکڪ:- پروفيسر ڪي-اين واسواڻي، ايم-اي، ايل ايل-بي.

(١) ڪم ڪمندن ڪٿيو.

جڏهن صبوح جي سانت جي سمندر ۾ پکين جي مٺڙن لاتين جون لهرون پئي اٿيون ۽ رستي جي ٻنهي طرفان گلن جي قطارن منجهان خوشيءَ جي گيتن جو آلاپ پئي ڪن پيو ۽ ڪڪرن جي وچان ٿي وچان چمڪندڙ سون جي پکڙندڙ درياءَ پنهنجو تجلو پئي ڏيکاريو، ان وقت اسين پنهنجي ٿي وات وٺي رمندا رهيا سون ۽ انهي منڌا رگالي ۽ نرمل نظاري ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ڏنو سون.

اسان ڪو آنند جا گيت اُچاريا نڪو ڪو کيل کيليا سين. خريد فروخت لاءِ اسين ڳوٺڙي ۾ به ڪين ويا سين. اساڻي چپن ڪي کجهه چپو لڳي وري ڪو انهن مشڪيو. اسين رستي ۾ ذرو به ڪين رليا سين. جئن ويو ٿي وقت گذرندو ويو اسين ويا سين ٿي پنهنجي وک تيز ۽ تکڙي ڪندا.

سورج ديوتا آسمان ۾ اچي براجمان ٿيو. پکي ڇانو ۾ مٺا ٻول ٻولي رهيا هوا. ڪوماڻل پن منجهند جي گرم هوا ۾ نچي ٽپي رهيا هوا. ريدار ڇوڪر وڏي وڻ جي ڇانو هيٺ جهوٽا کائي سندر سپنا لهي رهيو هو. مون آسايش وٺڻ لاءِ پاڻکي پاڻيءَ جي نزديڪ ڪري پٽا ريو هو ۽ مان گاهه تي پنهنجون ٿڪل ٽنگون ٽيڙي آرام ڪري رهيو هوس.

منهنجا ساٿي مونڏانهن نفرت سان نهاري ڪل ٺٺولي ڪري رهيا هوا. انهن جون اکيون آسمان ۾ هيون ۽ هو بلڪل تيزيءَ سان وڃي رهيا هوا. انهن ڪي ڇنيان نهاريو ڪي آرام لاءِ ترسيا. دور دور نظر کان غائب ٿيندا ويا. انهن گهڻيئي باغ لتاڙيا، ٽڪر ٽاڪيا ۽ عجيب غريب ڏيساورن جا ڏاکڙا برسو ڪيا. شاباس انهن اکٽ راهه جي سوروِيرن جي سينا کي!

ٺٺولي ۽ ڇينڀ گهٽوٺي مونکي اٿي هلڻ لاءِ چيو مگر منهنجي دل اهو چيو نه ڪيو. مون پاڻکي ويچارو ۽ وچايل ڪري ڄاتو، لاچاريءَ ۽ بي ڪسيءَ جي حالت ۾ پاڻ کي پاتيم. انهيءَ سڪيميءَ جي حالت ۾ منهنجي دل ۾ هڪ عجيب خوشيءَ جو پاڇو نظر آيو.

منهنجي دل مٿان سورج جي ڪرڻن سان سينگاريل قدرتي ساوڪ جي گنڀير شانت پکڙجي ويئي. مونکي بلڪل وسري ويو ته مان ڇا جي تلاش ۾ ڦري رهيو هوس ۽ بنا گهڻي ڪشمڪش جي مون پنهنجي دل کي گيتن ۽ نظارن جي حوالي ڪري ڇڏيو.

آخر جڏهن مان ننڊ جي گود مان سجاڳ ٿيس ۽ پنهنجون اکيون کوليم ته مون توکي پنهنجي نزديڪ ڏٺو ته تون منهنجي ننڊ ۾ پنهنجي مرڪ جي آنند سان ٻرڪي رهيو هئين. ڪيترو نه مونکي ڊپ هو ته رستو لنبو ۽ ٿڪائيندڙ هوندو ۽ تو وٽ پهچڻ لاءِ ڪوشش بلڪل سخت ڪبندي.

(۲) جو ڏني سو پاتي.

دردر ڀونڙي جي پيچري تي مون ڀکيا پني پئي هئس ته دور کان تنهنجو سونهري رٿ مونکي هڪ سندر سپني جيان نظر آيو ۽ دل تي دل ۾ مون پاڻ کان تعجب ۾ پڇيو ته هيءُ شاهن جو شاهه ڪير هوندو؟

منهنجون اميدون آڪاس ۾ اوچ اسريون ۽ مون سمجهيو ته منهنجا مفلسيءَ جا ڏينهن هاڻي ختم ٿيا ۽ مان ري- گهري خيرات ملڻ لاءِ ترسي بيٺس ۽ سمجهيم ته منهنجي چوگرد خود مٽيءَ تي ڌن جا ڍڳ لهي ويندا.

تنهنجو رٿ اصل منهنجي اڳيان اچي کڙو ٿيو. تنهنجي نظر مونتي پيئي ۽ تون مرڪندو هيٺ لهي آئين. مون ڀانيو ته اڄ آخر منهنجي قسمت کلي هئي. اوچتو تو پنهنجو ساڄو هٿ ڊگهو ڪري چيو ته ڪهڙي ڀيٽا تون مونکي ڏين؟

اهو ڪهڙو نه شاهاڻو ٺرچهو هو. ته تون پنهنجو هٿ کولي هڪ پينوءَ کان پنين؟ مان منجهي پئي رهيس ته ڇا ڪريان ۽ پوءِ پنهنجي ڳوٿريءَ مان آهستي آهستي اَن جو هڪ ننڍڙي ۾ ننڍڙو ڪڻو ڪڍي ڪري مون توکي ڏنو.

منهنجي تعجب جي حد نه رهي جڏهن ڏينهن ختم ٿيڻ سان مون پنهنجي ڳوٿري پٽ تي کولي ۽ ڏٺو ته ٿامي جي ڍڳ ۾ سون جو ننڍو هڪ ذرڙو چمڪي رهيو هو. مون زار زار رنو ۽ چاهيو ته جيڪو مان پنهنجو سڀ ڪجهه توکي ڏيئي ڇڏيان ها.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو رسالو

(٥)

ليکڪ:- مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻي.

صحيح پڙهڻين جي ضرورت

رسالي جي اڀياس لاءِ ٻه ڳالهيون ضروري آهن: هڪڙي صحيح پڙهڻيون ۽ ٻي صحيح معنائون. معنائن جو مدار پڙهڻين تي آهي. جيڪڏهن ڪا پڙهڻي ڦري، ته معنيٰ يا مراد ڦري ويندي. انهيءَ سبب پهرين ۽ مکيه ڳالهه ته رسالي جون صحيح پڙهڻيون ملن. پر رسالي جي صحيح پڙهڻين ملڻ ۾ گهڻي مشڪلات ٿئي ٿي. اها مشڪلات ڇو ٿي ٿئي، ۽ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ انهن مشڪلاتن مان ڪيتري قدر لنگهي پار پيو آهي، تن ڳالهين کولڻ لاءِ رسالي جي جڙڻ ۽ ڇپجڻ جي مختصر تاريخ جو ذڪر ڪرڻ ضرور آهي. هن باري ۾ ڪي اهڙيون به حقيقتون ڄاڻايان ٿو، جن جي ڪيترن کي ڪل به ڪانهي، ته ڀلي ته اهي سڀ ڳالهيون "سنڌو" ۾ هڪ هنڌ هيڪانديون هجن.

رسالو ڪڏهن جڙيو؟

سنه ١٨٩٧ع ۾ مرحوم شمس العلما مرزا قليچ بيگ "احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي" ڇپائي پڌرو ڪيو هو. انهيءَ ڪتاب جي صفحه ٦٩ ۾ لکيو اٿس ته "شاهه عبداللطيف پنهنجن هٿن سان ڪي به ڪين لکيو. جيڪو ڪلام چيائين ٿي، سو جدا جدا وقتن تي ۽ جدا جدا جاين تي ۽ چيائين به زباني ۽ عجيب ٿي، جو سندس مريد ۽ فقير لکي وٺندا هئا ۽ پوءِ پيا ڳائيندا هئا. انهيءَ طرح فقيرن شاهه جا ڪلام ٿي گڏ ڪيا، جي پوءِ شاهه صاحب پنهنجي وفات کان ٿورا ڏينهن اڳ هٿ ڪري، ڪراڙ ۾ اڇلائي ڇڏيا. سندس مطلب اهو هو، ته متان عاصي ماڻهو اهو ڪلام نه سمجهن ۽ درويشن جي ابتن ٿوڻن لئي! گمراهه ٿي هلن، يا اجائي شڪايت ڪن. پر سندس وفات کان پوءِ اهو ڪو ڪتاب ڪنهن فقير وٽ رهيو پيو هو، جو پوءِ فقيرن ڀيٽي صحيح ڪري، سو ان موجب جوڙي گڏ ڪيو ۽ اهو ٿيو شاهه جو رسالو".

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي جي مقدمي واري صفحه ١٥٨ ۽ ١٥٩ ("مقدمه لطيفي" جي صفحه ٢١٣) ۾ لکيو آهي ته "ڪي چون ٿا ته انهن جلدن مان هڪ اڌ نسخو ڪنهن فقير وٽ رهجي ويو ۽ ڪي وري چون ٿا ته جلدن ٻوڙجڻ تي شاهه جي مريدن ۽ فقيرن واويلا مچائي ڏني. انهيءَ تي شاهه کي رحم اچي ويو، ۽ پنهنجي هڪ مريداڻي

مانئي نيامت (نعمت) جنهنڪري گهڻا بيت بزبان هئا، تنهنڪري فرمايائين، ته مريدن کي سندس ڪلام لکارائي. جڏهن اهو نسخو تيار ٿيو، تڏهن شاهه انکي پنهنجيءَ نظر مان ڪڍي، انجي تصديق ڪئي ۽ فرمايائين ته سندس ڪيترو ڪلام صحيح نقل ڪيو ويو هو. انهيءَ نسخي کي "گنج" ڪري ٺاسڏين. اوائل ۾، اهو "گنج" شاهه صاحب جي وڏي خليفي، تمر فقير، جي قبضي ۾ سپرد ڪيو ويو هو؛ ۽ اڄ تائين به سندس پوٽا انجي حفاظت ڪندا اچن. "گنج" ۾ شاهه جا بيت، بنا ڪنهن ترتيب يا سلسلي جي، درج ٿيل آهن. شاهه صاحب جي وفات کان ٿورو ئي پوءِ فقيرن بيتن کي مضمون موافق بيهاري، سرن جي صورت ۾ آندو".

مرزا صاحب توڙي ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هيءَ حقيقت به ڄاڻائي آهي، ته شاهه جو رسالو اصل ۾ ننڍو هو ۽ پوءِ بيتن جا بيت بلڪ سرن جا سر، جي ڌاريو ڪلام آهن، سي رسالي ۾ گڏجي ويا؛ جنهنڪري رسالو وڏو ٿي پيو. مرزا صاحب پنهنجي انهيءَ ڪتاب جي صفحه ۷۰ ۾ سر بيراڳ، هندي، هير رانجهو ۽ ڍول مارئي وغيره جي ذڪر ڪندي لکيو آهي ته "پاتڄي ٿو ته شاهه صاحب وٽ انهن سرن ۾ ڳائيندا هئا، تنهنڪري ڪٿي الي الکيا اٿن. ڪن جاين تي شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جا بيت آهن". هاڻ چڱيءَ طرح سمجهڻ ۾ ايندو، ته اوائل واري وقت ۾ ئي شاهه جي ڪلام سان ڌاريو ڪلام گڏجي مسجي ويو هو.

هيءَ سڀ ڳالهيون لکيت ۾ آهن. هاڻ مان هڪ زباني ڳالهه ٻڌايان ٿو. ۱۵ نومبر ۱۹۲۴ع جي مـــان ڪاليج ۾ مقرر ٿيس ۽ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ سان سنگت ٿيم، تنهن کان سگهوئي پوءِ سجاده نشين درگاهه ڀٽائيءَ جي، منهنجي روبرو، ڊاڪٽر گربخشاڻي کي چيو، ته "هن وقت "گنج" مان ڪي بيت اهڙا پيا لين، جي رسالي جي ڪنهن به نسخي ۾ اڃا درج ٿيل نه آهن". مطلب ته رسالي جا جيڪي به نسخا موجود آهن، سي سڀ اڻپورا آهن ۽ ڪو ڪلام آهي، جو اڃا ڇپيو ئي ڪونهي، تنهنڪري "سچو رسالو" جنهنکي چئجي سو آهيئي ڪونه. هاڻ اچو موجود نسخن تي.

ٽرمپ صاحب وارو رسالو

شاهه جو رسالو اڳي ڪن ماڻهن وٽ هٿ اکري لکيل هو. ڀوريون ئي ڀوريون عالم جنهن اهو ڇپائي پڌرو ڪيو، سو ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ هو. هو صاحب پادري هو ۽ جرمنيءَ جو رهاڪو هو. ٻولين سکڻ جو ته ڪو ڪوڏيو هو. سنڌ ۾ اچي، سنڌي ٻوليءَ جو جهڙو اونهو اڀياس ڪيائين اهڙو خود اسانجن سنڌين مان ڪيترن اڃا ڪونه ڪيو آهي. هن ڳالهه جي ثابتي سندس جوڙيل سنڌي گرامر مان ملي ٿي، جو اڄ تائين سند ڪري ليکجي ٿو. سندس گرامر مان هيءَ ڳالهه به پڌري پئي ظاهر ٿئي ٿي، ته هو صاحب سنسڪرت، پراڪرت، هندي، پنجابي، گجراتي، مراهٽي وغيره جو به چڱو ڄاڻو هو ۽ علم لغات يا ڀاشا وگيان (Philology) ۾ به ماهر هو. پنجاب ۾ رهي

پنجابي جو به اهڙو اڀياس ڪيائين، جو
سکن جي گرنٿ صاحب جو ترجمو ڪيائين.
البت اها شڪايت آهي، ته گروجن جي
ٻاڻيءَ جو پورو پورو ترجمو جنهنکي چئجي
سو ڪونه ڪري سگهيو آهي، ته به شاباس
لهڻا ٿين، جو ڌاريو ماڻهو ٿي، ايترو پورهيو
ڪيائين. بلوچستان ۾ وڃي، ته پشتو ٻوليءَ
جو نهايت عمدو گرامر جوڙيائين، جنهن
۾ چڱيءَ ريت ڏيکاريو اٿس ته پشتو ٻوليءَ
تي سنڌيءَ جو ڪهڙو ۽ ڪيترو اثر ٿيو
آهي. پڇاڙيءَ ۾ ويچاري جي نظر ٻهي
وئي يعني سورداس ٿي پيو، نه ته شايد پنهنجون
نشانيون اڃا به ڪي وڌيڪ ڇڏي ها.
هن صاحب سنڌ ۾ اچي، شاه عبداللطيف
جو احوال هٿ ڪيو، جو جرمني ٻوليءَ ۾
ترجمو ڪري ڇپايائين ۽ اهو جرمن لوڪ
۽ ٻيا ڪي يورپ جي جرمن ٻولي ڄاڻن،
سي چاهه سان پيا پڙهن. اسان جي لاءِ شاه
جو رسالو جرمنيءَ جي لپسيا (Leipzig) شهر
۾ سنه ١٨٦٦ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيائين، جو
انهن ڏينهن ۾ اسان وٽ ڇاپخانا ڪين
هئا. تن ڏينهن ۾ هاڻوڪي عربي سنڌي
صورتخطي هئي، جا جولاءِ ١٨٥٣ع ۾ ٺهي
هئي ۽ پر انهيءَ ڪيتريون غلطيون ڏسڻ آيس،
تنهنڪري رسالي لاءِ صورتخطي به پنهنجي
جوڙيائين. نموني لاءِ سندس رسالي مان
ٻه سٽون ڏيان ٿو، ۽ هر هڪ سٽ جي
هيٺان هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ اهي ساڳيون
سٽون پڙهندڙن جي سهوليت لاءِ لکان ٿو

١- پانهين سنڃاني پانت، پانت کر پانت لهي،
پاڻهين سڃاڻي پاڻ، پاڻ کر پاڻ لهي.

٢- مٺيان ٿان مٺو گهڻو، ڪڙو ناهه ڪلام،
مٺيان مٺو گهڻو، ڪڙو ناهه ڪلام.

هيءَ صورتخطي پهريائين مونجهاري واري
پئي لڳي ۽ پر ڪجهه وقت اڀياس ڪرڻ
کانپوءِ ڪو به ماڻهو انهيءَ تي هري سگهي
ٿو. انهيءَ هوندي به وقتي ڪٿي ڪريلجي
ته عجب ڪونهي.

ٽرمپ صاحب پنهنجي رسالي جي ديباچي
۾ لکيو آهي، ته ڪيس ٻه جهونا عمدا قلمي
نسخا هٿ آيا، جي هڪ هوشيار پڙهيل
ڏيهيءَ پنڊت، سندس لاءِ نسخو تيار ڪيو.
آڳاٽا سڀ سنڌي ڪتاب قديم صورتخطي
۾ لکيل آهن، ۽ اکر پيچي اٿن. ڊاڪٽر
ٽرمپ کي شايد انهن جي پڙهڻ ۾ تڪليف
ٿي، تنهنڪري ٻين ماڻهن جي مدد وٺڻي
پيس. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ رسالي جي
تصنيف ۽ تاليف جي ذڪر ڪندي، ٽرمپ
صاحب بابت چيو آهي ته "افسوس جو
نسخن مقابل ڪرڻ جو ڪم، سچو پنهنجي
سر نه ڪيائين. مٿي ڄاڻايل ڏيهي صاحب
انهن نسخن جو پورو قدر نه ڪيو، جنهن
ڪري ٽرمپ واري رسالي ۾ ڪيتريون
خاميون رهجي ويون ...... نسخن جون
ڪي پڙهڻيون ڏيهي صاحب کي سمجهڻ ۾
نه آيون آهن، جن جي بدران خودڪشيديون
پڙهڻيون ڏنيون ويون آهن".

هن حقيقت مان ظاهر آهي ته ٽرمپ
صاحب جي وقت ۾ ٿي رسالي جا ڪي
دستخط موجود هئا، جن مان ٻه ڪيس هٿ
آيا ۽ انهن ۾ ڪجهه فير هو، جنهنڪري
انهن جي ڀيٽڻ جي ضرورت ٿي. مان چئي

نٿو سگهان ته جنهن هوشيار پڙهيل ڏاهي جي مدد سان ٽرمپ صاحب پاڻ وارو رسالو تيار ڪيو، تنهن سچ پچ ڪي خود ڪشيدا يون پڙهڻيون لکيون آهن، يا خود انهن قلمي نسخن ۾ ڪي غلطيون هيون. ايترو چوندس ته ٽرمپ صاحب وارو رسالو گهڻن نسخن کان چڱو آهي. اهو به ثابت ڪري ڏيکاريندس، ته سندس رسالي جون ڪي ڪي پڙهڻيون خود ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارين ڪن ڪن پڙهڻين کان وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون لڳن ٿيون. ٽرمپ صاحب واري رسالي ۾ پڻ هڪ خوبي آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پاڻ به لکيو آهي ته "هڪ وڏي خوبي منجهس هيءَ آهي ته جيڪي وايون درج ڪيون ويون آهن، سي درحقيقت شاهه جون آهن، جن جي عيوض ٻين ڇاپن، ۽ پٽ ۽ ٻلڙيءَ وارن نسخن ۾، ناچن ۽ مسخرن واريون وايون داخل ٿيل آهن". انهن خوبين هوندي به ٽرمپ صاحب وارو رسالو "صحيح ۽ سچو نسخو" ڪوٺي نٿو سگهجي. ٽرمپ صاحب کي يوطانيه (يونش) سرڪار پئسي جي چڱي مدد ڪئي هئي، ته به سو مارني ۽ ٻيا اٺ ڏهه سو ڇپائي ڪين سگهيو. جيڪو مضمون هيٺئين رسالي ۾ آهي تنهن ۾ ڪٿي ڪٿي سهوون ۽ ٻيون غلطيون آهن، جنهن ڪري چوڻو پوي ٿو، ته "صحيح ۽ سچو نسخو" جنهنکي چئجي سو ڪونهي ۽ نه ته گهڻن نسخن کان چڱو آهي.

بمبئي ڇاپي وارو رسالو

ڊاڪٽر ٽرمپ پاڻ وارو رسالو سنه ١٨٦٦ع ۾ ڇاپيو، ته ٻئي سال ١٨٦٧ع ۾ قاضي ابراهيم جي سعيي سان شاهه جو رسالو بمبئيءَ ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. انهيءَ جي صورتخطي به آڳاٽي ۽ ٽرمپ صاحب واري صورتخطي کان علحدي آهي. ٻيا به تفاوت آهن. ٽرمپ صاحب وارو رسالو لوهي ڇاپي ۾ ۽ صفا ڇپيل، ۽ هي پٿر جو ڇاپو، اکر ٻيچيءَ ۽ ٻه ٻه بلڪ ٽي ٽي لفظ پاڻ منجها ٽيڏا ٽيڙ نموني ڳنڍيل آهن. نموني لاءِ هڪ سٽ ڏجي، انجي هيٺان اها ساڳي سٽ هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ ڏيان ٿو.

سو نه گري لوڙ، توه منڪادو مهار ڏي
لڙ نه گهڙي لوڙ، توه من ڪادو ميهار ڏي
(سهڻي)

هتي به لفظ "من ڪادو" گڏي منڪادو لکيو اٿن.

بمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ ڪيترائي اهڙا بيت، بلڪ سرون جا سر آهن، جي ٽرمپ صاحب واري رسالي ۾ ڪينهن. ڌاريو ڪلام به جيترو نسخي ۾ آهي، ايترو ٻئي ڪنهن به نسخي ۾ ڪونهي. هيءُ رسالو به ضرور ڪنهن دستخط نسخي تان تيار ٿيو هوندو. انهيءَ مان هيڪاري وسهڻ لاءِ سبب ٿئي ٿو، ته اڳي رسالي جا علحدا علحدا دستخط موجود هئا، جنهنڪري هيءُ رسالو ٽرمپ واري رسالي سان ملي نٿو اچي.

بمبئي جو ٻيو ڇاپو

مرحوم مرزا قليچ بيگ پنهنجي ڪتاب "احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ" جي صفحه ٦٩ ۽ ٧٠ ۾ رسالي جي ڇپجڻ جي ذڪر ڪندي ڄاڻايو آهي، ته "هڪڙو ٽرمپ صاحب جي اهتمام سان جرمنيءَ جي ليپزگ شهر منجهه ١٨٦٦ع ۾ ڇپيو ۽ ٻيو

قاضي صاحب ابراهيم جي سعيي سان بمبئي منجهه ١٨٦٧ع ۾ ڇپيو. معلوم ٿو ٿئي، ته ٽيون ڇاپو به بمبئي جو آهي، جو اڇا به غلط آهي. پهرين ڇاپ لوهي قلم ۾ آهي ۽ ٻي ڇاپ هٿ جي لکيل آهي. پويون نسخو بمبئي جي ڇاپ وارو اصلوڪي رسالي جو نقل ڇورڻ ۾ اچي ٿو." مطلب ته مرزا صاحب جي لکڻ موجب بمبئي ڇاپي وارو هٿ جو لکيل (لٿوگراف) نسخو اصلوڪي رسالي جو نقل ڇورڻ ۾ اچي ٿو، پر آهي اهو به غلط.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ به مٿي ذڪر ڪيل ڳالهه ڏي اشارو ڪري، پنهنجي رسالي جي منڍ واري صفحه ١٦٨ ۽ ١٦٩ ("مقدمه لطيفي" جي صفحه ٢٢٧) ۾ لکيو آهي ته "ڪن ماڻهن جي دل ۾ وهم وينل آهي، ته اهو ڇاپو (بمبئي وارو) اصلوڪي رسالي جو سچو نقل آهي. پر هن ڇاپي جهڙو ردي نسخو هڏهين هٿ نه ايندو. سنڌ ۾ جيڪو به ڪن ڪچري جهڙو ڪلام، جو شاه جي نالي ڳائيندا آهن، يا جيڪي بيت مسخرا مجلسن ۾ راند و جهندي ڇوندا ويندا آهن، سي سڀ، سواءِ ڪنهن تميز جي منجهس ٺُٽيا ويا آهن."

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي جو "مقدمه" (مهاڳ) ڪٿي ڳُوڙو ۽ گنڀير ٿي لکيو آهي، ته ڪٿي وري پنهنجي لکڻ ۾ هٿن گهر گهلائي ڏيکاري اٿس. رسالي جي هر هڪ نسخي کي عزت جي نگاه سان نهارڻ واجب آهي. البت اهي مٿيان لفظ شاه صاحب جي بيتن بابت ڪين ڇيا اٿس، ته به ڪنهن ڏارنيءَ جي ڪلام بابت هن رهت لکڻ نٿو جڳائي. مونکي خبر نه آهي ته قاضي ابراهيم ڪير هو، جنهن بمبئي ڇاپي وارو رسالو ڪڍيو؛ پر ايترو ڇئبو ته صدق وارو مؤمن هو، جنهن ڪري ٿي تڪليف ورتي هئي ۽ لڪل خزانو ظاهر ڪيائين. اهو سچ آهي ته منجهس گهڻيون ۽ بيون غلطيون گهٽيون آهن، جنهن ڳالهه جو مرزا صاحب به ذڪر ڪيو آهي. انهيءَ نسخي جا ڪيترائي بيت، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي ۾ ڪين ڏنا آهن. اهو ٿي سبب هو، جنهنڪري مسٽر جيٺمل پرسرام سنڌس رسالي جي پهرين ٿي جلد ڇپجڻ شرط اعتراض اٿاريو هو. پر مان پنهنجي سرانهيءَ ڳالهه تي ڪو به اعتراض ڪو نه ٿو اٿاريان. هن لاءِ سبب آهن.

هڪڙو ته بمبئي ڇاپي واري رسالي جا ڪي بيت مونکي پاڻ اهڙا پيا لڳن، جي شاه صاحب جا چيل ٿي ڪين ٿا ڀانئجن. مثلاً سهڻيءَ جي داستان ستين جي پڇاڙيءَ ۾ هي ٻه بيت ڏنل آهن:-

(١) پارهن ڪن، پنبهه ٽڙ،
ٽڙ ٽڙ مٿي نانگ،
عشق جني جو سانگ،
پڇان سي نه ٻڏنديون،

(٢) پارهن ڪن، پنبهه ٽڙ،
ٽڙ ٽڙ لي پٿون،
اُنيو آذيءَ رات ۾،
سهڻي ڏٺي سٿون،
ڇڏيو ڪيمو ڪنٿون،
لڏي لهرين وچ ۾.

(٣) پارهن ڪن، پنهنجي لڙ،
لڙ لڙ مٿي لوڙهه،
(٤) عشق جني جو قوت،
پڇاڻ سي نه پڌنديون.
پارهن ڪن، پنهنجي لڙ،
لڙ لڙ اُتي جوءِ،
هيڪڙي رهي پوءِ،
پيون مڙيئي لنگهيون.

اهو سچ آهي ته هنن بيتن ۾ ”پڇاڻ سي نه پڌنديون“ لفظ ڪم آيل آهن، جي شاهه صاحب پڻ هنڌ به ڪم آندا آهن:-

”ساڻي جني سچ، پڇاڻ سي نه پڌنديون.“

پر انهيءَ سبب انهن کي چئبو ته مٿيان بيت به انهيءَ جا جوڙيدار آهن.

مٿين بيتن جي مضمون تي به ڌيان ڏيڻ گهرجي. مونکي دل سان نٿو لڳي ته ”لڙ لڙ لي پٿون،“ ”لڙ لڙ لي لوڙهه“ ۽ ”لڙ لڙ تي جوءِ“ شاهه صاحب جا چيل لفظ آهن. پر هڙئي ڳالهين تي هوڏ پڌي ڪين سگهجي. اسين ڪو شاعر جي بيت مان پڌي ڪين نڪتا آهيون، جو هوڏ پڌي چئون ته هيءَ ڳالهه هونءَ نه آهي، هئن آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ بمبئي ڇاپي واري رسالي تي ڌيان ڏنو آهي، ۽ انهيءَ ڇاپي وارين غلطين پڙهڻين ڏانهن ڏنيون اٿس. باقي ايترو ڪيو اٿس، جو جيڪي بيت ڪو انهيءَ نسخي ۾ آهن، ۽ پڻ ڪنهن به نسخي ۾ ڪينهن، سي سڀ ڌاريو ڪلام سمجهي ڇڏي ڏنا اٿس. اهين ڪيو اٿس ته خوشي سندس، جو اسين به ڪاٿ پڻ ڏيئي ڪين سگهنداسون، ته اهو سچ پچ شاهه صاحب جو ڪلام آهي. گهڻو مٿو لڳ ڪٽي انهن سمجهنداسون ته سچو رسالو ته، ٻيو ”منتخب“ ڪيو اٿس. مکيه ڳالهه جا اسانکي ڏسڻي آهي، سا هيءَ آهي، ته جيڪي به لکيو اٿس، تن جي صحيح پڙهڻين ۽ صحيح معنائن ڏيڻ ۾ ڪيتري قدر سو پارو ٿيو آهي. جيڪي بيت نه ڏنا اٿس، سي بمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ قائم بيٺا آهن، تنهنڪري دان پنهنجي سر اهاڪا وڏي ڳالهه نٿو ليکيان.

بمبئي ڇاپي واري رسالي جي پي هڪ مکيه ڳالهه جا ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ به ڪانه جاچي آهي، مثلا

”همت جي ميدان ۾ عاشق تي آچام“
(يمن ڪلياڻ ٦)

آچام معني هدف يا نشان جو چئجي (Target). اهو اصل پارسي لفظ آهي ”آماچ“؛ پر سنڌيءَ ۾ انجو اچار اونڌو! هيءَ معني اصل، مرحوم آخوند احمديءَ پٽ واري پڌائي هئي، نه ته چڱا چڱا پارسي ڄاڻو به اهو لفظ سمجهي نٿي سگهيا. بمبئي واري نسخي تيار ڪرڻ جو ڪم قاضي ابراهيم پاڻ ڪيو يا ٻين ڪان به مدد ورتي هوائين، سو مان چئي نٿو سگهان؛ باقي انهيءَ رسالي مان ايترو ظاهر آهي، ته اهو ”اجام“ لفظ نه سمجهي سگهيا آهن، ته اهو لفظ ڦيرائي، انجي بدران لکيو اٿن ”اجام“ ۽ رسالي جي حاشيءَ تي انجي معني لکي اٿن ”شينهن جو ٻچو“! هن مان ظاهر آهي ته مصراع جي معني هئن سمجهي هوا نون، ته، ”اي عاشق،

محبت جي ميدان ۾ شير جو ٻچو يعني بهادر ٿي پيو". هن هڪڙيءَ مثال مان ثابت آهي ته جيڪو لفظ ڪين سمجهڻ ۾ نه آيو آهي، سو پنهنجي موضوع تي ڦيرائيندا ويا آهن!!! خود ٻمبئي چاپي واري مؤلف قبول ڪيو آهي، ته ... برابر ڪٿي پڙهڻيون ڦيرايون اٿس. ههڙي نسخي تي ڪيتري قدر ڀروسو ڪرڻ گهرجي، تنهن ڳالهه جو فيصلو پڙهندڙ پاڻ ڪن. هيءَ ڳالهه ٻيو ته ديوان ليلارام سنگهه سنه ١٨٩٠ع ڌاري جا ڇپي هئي. پنهنجي رسالي جي لغت ۾ "تلاش" ۽ "اچام" لفظن جي معنيٰ ڏيندي، اهي ڳالهه جو ذڪر ڪيو اٿس. اها اٿيتا ليهن ورهين جي ڳالهه مونکي ته هينئر هڏن ليڪن لکندي ياد پيئي آهي.

تعليم کاتي وارو رسالو

سنه ١٩٠٠ع ۾ تعليم کاتي وارن شاهه جو رسالو هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. انجي منلهه ۾ چار ڇاپل آهي، ته جڏهن ولٽن صاحب سنڌ جو ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر هو، تڏهن هن صاحب پٽ واري رسالي تان هڪڙو نقل تيار ڪرايو هو. اهو دستخط سنڌ جي ايڊيوڪيشنل ٽرانسليٽر کي موڪليو ويو، جنهن ٽرمپ صاحب واري رسالي، ٻمبئي چاپي واري رسالي، ۽ هڪ ٻئي دستخط رسالي سان ڀيٽي ۽ سڌاري تيار ڪيو. تنهنڪا سواءِ ٽرمپ صاحب واري رسالي ۾ سُر ڪاپائتيءَ جي پڇاڙيءَ جيڪا "معه" ذيل آهي، ۽ ٻمبئي چاپي واري رسالي ۾ سُر سسئي آبري ۽ سُر رامڪليءَ جي پڇاڙيءَ جيڪي سي حرفيون (اٺهه اکريون) ذيل آهن، سي به هن ۾ داخل ڪيون ويون آهن. مطلب ته اهو ڪلام جو اڪثر ڌاريو ڪري ليکيو آهي، سو به هن ۾ گڏيو اٿن. انهيءَ به ڪيترو ڌاريو ڪلام آهي.

مونکي ذاتي خبر آهي، ته هيءُ نئون رسالو سوڳواسي راءِ بهادر ڪوڙيمل چندن مل کلناڻيءَ سوڌي تيار ڪيو هو. هو صاحب انوقت حيدرآباد ٽريننگ ڪاليج جو پرنسپال هو ۽ سنڌ جو ايڊيوڪيشنل ٽرانسليٽر به پاڻ هو. رسالي جا "پروف" سوڳواسي ماسٽر اوڌوداس ستوامداس جا ڇپيا هئا جنهنجو جوڙيل ڪتاب "پاتما لا" اڄ تائين مشهور آهي. رسالي جو سمورو ڪم اڃا پورو ٿي ڪين ٿيو، ته ديوان ڪوڙومل پينشن تي ويو. سندس جاءِ تي ديوان تاراچند شوقيرام (هاڻ "راءِ بهادر") حيدرآباد جي ٽريننگ ڪاليج جو پرنسپال مقرر ٿيو، جنهن رسالي جو باقي رهيو کهيو ڪم پورو ڪري، ديباچي تي صحيح پائي. مونکي انهن حقيقتن جي پوءِ وقت سڌ هئي. انهيءَ وقت ڌاري مرزا قليچ بيگ، ديوان ڪوڙومل ۽ مان پنهنجا ڪتاب "قيصر پريس" حيدرآباد ۾ ڇپرائي ڏيندا هواسين. انهيءَ پريس ۾ هنن پنهنجي سنڌي عالمن سان منهنجي واقفيت ٿي ۽ پوءِ پريس جو ناتو وڌيو، جو لوڙ تائين هلندو آيو. انهيءَ پريس جي ناتي سبب مان ديوان ڪوڙيمل وٽ ٽريننگ ڪاليج ۾ گهڻو ويندو هوس، ۽ انهن ڳالهين جي سڌ پيم. هيءُ نئون رسالو ڇپجي پڌرو ٿيو، ته پوءِ وقت ٽرمپ صاحب واري رسالي ۽

ٻمبئي ڇاپي واري رسالي سان ڀيٽيم، ته مونکي منجهس ڪي ڇاپي جون چوڪون ۽ ڪي نوان گهوٽالا نظر آيا. ٻئي رسالي جي غلطين لاءِ ڪو به هڪ چٽو جوابدار هجوني ڪونه، پوءِ ڏوهه ڪنهنکي ڏجي؟

سنه ۱۹۰۰ع ۾ ساڌو ٽي. ايل. واسواڻي ڪراچيءَ جي ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ بي. اي ڪلاس ۾ هو. انهيءَ سال سنڌس ٺهرڪ سان ڪاليج مجلس جاري ٿي، جنهنجو ٻهريون ۽ مکيه مهتمم پاڻ هو. مون سان ورهين کان رستو هوس، تنهنڪري مجلسيءَ جي ٻهراڻ ٿي پرچي لاءِ، سنڌس چوڻ تي، ليکه سنڌيءَ ۾ مون لکي ڏنس، جي منهنجي صحيح سان ڇاپي پڌرا ڪياءِ * هن نئين رسالي جو سمالوچن به لکي موڪليو مانس، جو مجلسيءَ جي ۱۹۰۰-۱۹۰۱ع واري ٻوچي ۾ منهنجي صحيح سان ڇاپي پڌرو ڪيائين. مسين مسين نئون رسالو هاڻوڪيءَ صورتخطيءَ ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو، تنهن ۾ به

غلطيون، سو انهيءَ ڳالهه جو اهڃاڻ ته ويچار ٿيس، جو مون واري ليکه جي پاسي کان، هڪ ٿلهو نشان ڪڍي، مجلسيءَ جو پرچو تعليم کاتي وارن کي ڏياري موڪليائين، ته هننجون اکيون پٽيون. گهڻوئي چڙ پولو پيدا ٿيو ۽ پر ڪو هڪ چٽو جوابدار هجوني ڪونه. اڄ انهيءَ ڳالهه کي اٺٽيهه ورهه ٿي ويا آهن، ته به درستين ڪرڻ ڏاران، اهو رسالو اڃا اُئين جو اُئين پيو ڇپجي! هتي وجهه وٺي، سنڌ جي ڊائرڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن کي عرض ٿو ڪريان ته پنا ڏيو، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پارن جي، هڪ ننڍڙي ڪاميٽي مقرر ڪري جا انهيءَ رسالي سڌارڻ جو ڪم ڪري. مونکي جيڪڏهن خدمت ڪرڻ جو وجهه ملندو، ته گهڻي خوشيءَ سان، پنا ڪنهن اجوري جي، ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. قاضي صاحب جلد پينشن تي وڃڻو آهي. تعليم کاتي سان الوداع ڪرڻ کان اڳ، جيڪڏهن هيءُ ضروري ڪم ڪري، سنڌ سان پنهنجا پال پلائيندو، ته سنڌ جي ساهت ۾ سنڌس نالو هميشه لاءِ ياد رهندو. منهنجو ڪم عرض ڪرڻ، اڳلن جي اختيار.

مرزا صاحب وارو رسالو

سنه ۱۹۰۰ع ۾ تعليم کاتي وارن رسالو ڇپائي پڌرو ڪيو، ته مرحوم مرزا قليچ بيگ اهو ٽومپ صاحب واري رسالي ۽ بمبئي ڇاپي واري رسالي ۽ ڪن دستخط نسخن سان ڀيٽيو. عجب ته اهو، جو ڪو به نسخو مٿي ڪانوٽي ڀاڙيءَ لاءِ هڪبئي سان ملي نٿو اچي. هڪڙن نسخن ۾ هڪڙا بيت، ته ٻين ۾ ڪي

---

* ساڌو واسواڻي جو نالو "ٿانورداس"، اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ "ستاورداس". انهيءَ سبب ڪاليج مجلسيءَ ۾ پنهنجن ليکن جي هيٺان پنهنجو نالو ڇاڻائيندو هو "ايس. وي. داس" S V. Das سنسڪرت ۾ "ستاور" معنيٰ غير متحرڪ يا نه چرندڙ يعني سدائين قائم يا اچل ۽ انجو ضد آهي "جنگم" معنيٰ متحرڪ يا چرندڙ. مطلب ته ڏٺي، جو قديم کان قائم ۽ اچل ۽ اڏول آهي، تنهنجو "داس" يا "ٻانهو"، سو آهي "ٿانورداس". نالو بيشڪ سنئو اٿس! (ڀ. م. آ)

وڇائين پيا! ٽنهي صاحب جي رسالي جي ڪنهن بيت ۾ ٻه سٽون، ته ٻمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ ٽي، بلڪ ڪٿي چار! مرزا صاحب محنت ڪري سڀني نسخن وارا بيت هيڪاندا ڪيا، ته پڙهندڙن کي اهي سڀ آسانيءَ سان هڪڙيءَ هنڌ ملن. انهيءَ مراد سان پاڻ وارو رسالو تيار ڪيائين، جو ۱۹۱۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. مطلب ته انهيءَ ڪم ڪرڻ ۽ صحيح پڙهڻ هٿ ڪرڻ ۾ ٽيهن ورهيه لڳي ويس، ته به رسالي جي ڇپائيندڙن کان هڪ ٽامي جي پائي به ڪانه ورتائين. هن مان پڙهندڙ سمجهي سگهندا، ته هن صاحب ٻنهه لاطمع ٿي، سنڌ جي هيءَ خدمت ڪئي. پنهنجي جوڙيل ڪتاب ”احوال شاه عبداللطيف ڀٽائي“ ۾ رسالي جي جدا جدا نسخن جي ذڪر ڪندي، لکيو هوائين ته ”صحيح ۽ سچو نسخو شاه جي رسالي جو اڃا به گهربل آهي. سگهوئي ڪنهن علم واري کي دل ۾ خيال ٿيندو، جو اهڙو ڪتاب ڇاپائي پڌرو ڪندو، ته پڙهڻ وارا پڙهي، خوش ٿي، دعا خير جي ڪندا.“ پاڻ پنهنجيءَ حياتيءَ سارو اها محنت ڪري، دعا خير جي ڪٺي، راه رباني وٺي، هليو ويو، پر ٿالوا ڇپتا نين پيو ڳانجهس.

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارو ڇاپو

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ شاه جي رسالي جو ڪم جنهن وقت هٿ ۾ ڪنيون، تنهن وقت رسالي جا مٿي ذڪر ڪيل سڀ ڇاپا موجود هئا. سندس رسالي جو جلد پهريون ۱۹۲۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. انهي ديباچي هيٺان ڄاڻايل تاريخ ۱۵ ڊسمبر ۱۹۲۳ع آهي. منجهس پاڻ لکيو اٿس ته ”سڀ ڇاپا، ۽ ٻڌڙيءَ ۽ ڀٽ وارا جهونا قلمي نسخا پڙهي، رسالي جو حتي المقدور صحيح نسخو تيار ڪيو ويو آهي.“ وري هڪ ورهيه ڪانپوءِ جلد ٻيو ڪڍيائين، جنهنجي ديباچي هيٺان ڄاڻايل تاريخ ۱۹ ڊسمبر ۱۹۲۴ع آهي. انهي منجهه لکيو اٿس ته ”پير سيد غلام حيدر شاه، سجاده نشين درگاه ڪوٽڙيءَ جي ڪوشش ۽ مهربانيءَ سان هزهائنيس مرحوم مير عبدالحسين خان ٽالپر وارو مشهور جهونو قلمي نسخو هٿ اچي ويو، جنهن ڪري سڀني بيتن جي انهيءَ نسخي سان ٽئين سر ڀيٽ ڪرڻي پيئي.“ پروفيسر گربخشاڻي پوءِ ڊاڪٽريءَ جي ڊگري حاصل ڪرڻ لاءِ ولايت اُسهيو. برٽش ميوزيم لنڊن وارو مشهور قلمي نسخو اُتي ڏٺائين ۽ انجون عاڪسيون پڙهيون جلد ٽئين ۾ ڏنيون اٿس. مطلب ته، نسخن ڀيٽڻ سان حد ڪري ڇڏي آهي. هاڻ اچو ته ڏسون ته سندس تيار ڪيل نسخو ڪيتري قدر صحيح آهي.

صحيح نسخو ڇاکي چئجي؟

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي رسالي جو جلد پهريون ڊسمبر ۱۹۲۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو، ته پهرين پهريون سنڌي عالم مسٽر جيٺمل پرسرام هو، جنهن دانهن ڪئي ته ”پروفيسر گربخشاڻي جيڪو نئون رسالو پيو ڪڍي، تنهن ۾ وڏي گهٽتائي اها آهي، ته انهيءَ رسالي مان شاه جو هڪ وڏو ڀاڱو ڪٽيو ويو آهي. ڪڍي ڇڏيائن

بيتن جو عدد اٽڪل هڪ هزار اچي ٿيندو.» هن رائيءَ جو سربستو ذڪر اڳيئي ڪيو اٿم. مسٽر ڄيٺمل گهڻو زور هن ڳالهه تي ڏنو ته بمبئي ڇاپي واري رسالي جا بيت به ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي ۾ گڏي. بمبئي ڇاپي واري نسخي جو ذڪر به هن ليک ۾ اڳيئي ڪيو اٿم. هتي فقط ايترو چاهيان ٿو، ته انهيءَ رائي‌زنيءَ بند ٿيڻ کانپوءِ، هڪ ٽيهن صفحن جي ڪتابڙي ڇپائي پڌري ڪيا ٿم، جنهنجو نالو ٿي آهي "رسالي جو صحيح نسخو ڇا کي چئجي؟" انهيءَ قيمت به آنو آهي ۽ اڃ به ملي سگهي ٿي. مون پروقت انهيءَ ڪتابڙيءَ بابت ڪنهن به اخبار ۾ هڪ اکر به ڪونه لکيو. منهنجو ته پاڻ مطلب ٿي اهو هو، ته ڪتي مادت ٿئي، ته گربخشاڻيءَ جي وڌيڪ ڪم ڪرڻ لي دل وري ۽ پيا جلد به ڪڍي. پر حقيقتون هيءُ سوال اهڙو آهي جنهنجو جواب مسٽر ڄيٺمل بيشڪ لهڻو. اهو جواب رکي رکي هينئر ڏيان ٿو، ڇاڪاڻ ته ڊاڪٽر گربخشاڻي هن وقت تائين پنهنجي رسالي جا ٽي جلد ڪڍي چڪو آهي ۽ باقي رهيل چوٿين جلد ڪڍڻ جو خيال ته خيال ٿي لاهي ڇڏيو اٿس. انهيءَ سبب پورا ميل پڌرڻ جو وقت ٿي هيءُ آهي.

رسالي جو صحيح نسخو ڇا کي چئجي؟

رسالي جو صحيح نسخو اهو چئجي جنهن ۾ شاه صاحب جو نجو، سمورو ۽ صحيح ڪلام ڏنل هجي. اها سوال اٿندو، ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ واري رسالي کي انهيءَ موجب صحيح نسخو سڏي سگهبو يا نه؟ هنجو جواب پڌرو ڪ چئبو "نه". مٿي اڳيئي ڄاڻايو اٿم، ته شاه جي رسالي جو اوائلي نسخو جو "گنج" سڏجي ٿو، تنهن مان اڄتائين ڪي ڪي بيت اهڙا پيا لڀن، جي هن وقت تائين ڇپجي پڌرا نه ٿيا آهن. مطلب ته شاه صاحب جو ڇپيل "سمورو" ڪلام، ڪنهن به ڇپيل نسخي ۾ ڪونهي. ڪي بيت، جي ٻين نسخن ۾ آهن، ۽ ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ کين ڏنا آهن، تن مان جيڪڏهن ڪي سچ پچ شاه صاحب جا چيل ثابت ٿيندا، ته انهيءَ حالت ۾ به اهو ٿي مٿيون جواب لاڳو ٿيندو. هتي ٻيو سوال هيءُ اٿندو، ته جيڪڏهن ٻين نسخن وانگر سندس رسالي ۾ به شاه صاحب جو "سمورو" ڪلام ڏنل ڪونهي، ته پلا "نجو" شاه صاحب جو ڪلام ڏنو اٿس يا نه؟ هن جي جواب ۾ فقط ايترو چئي سگهبو، ته ڪوشش ٿي اها ڪئي اٿس ته "نجو" شاه صاحب جو ڪلام ڏجي؛ پر هن بابت به سورهن ٿي آنا پڪ سان ڪجهه به وڌيڪ چئي ڪين سگهبو. مثلاً سر معذوريءَ جي فصل پنجين جي پڇاڙيءَ ۾ جيڪا "وائي" ڏني اٿس، تنهن ڏي تازو مسٽر لالچند امرڏنومل منهنجو ڌيان ڇڪايو آهي، تنهنڪري اها هتي ڏيان ٿو.

وهه مراوت ورچي، جتن کهندن ء تتن لهندن ء،
ڪنين اچي ڪاڪهي، ڪنين اچي ڪا چئي،
امل پايان اُن کي، ساجن منکي جا چئي،
پيو پتا نين ڪونٿو، راتي ڪيس رچي،
منهن ڪر معذورن ڏي، پنهون جام پرچي،
مولڪي ٿهين ماريو، جتن جا چئي،
وندر واٽڙين تي، ڪانڌي ٿيندم ڪيچي.

مسٽر لالچند جو چوڻ آهي ته هيءَ وائي شاه صاحب جي چيل ٿي ڪا نه ٿي ڀانئجي. ڀوءِ ڇو ڏني اٿس؟ مونکي ٻه اهڙا ”وائي“ ڪنهن ٻياڪڙ جي جوڙيل سمجهه ۾ اچيٿي. پڙهندڙن جو ڌيان خاص طرح قافيه وارن لفظن ڏي ڇڪايان ٿو، جن ۾ ”ڇٽي“ لفظ ٿي گهمرا ڪم آيل آهي. ٻي ڳالهه ته ”ڇٽي، رڇي، ورڇي ۽ ڪيڇي“ لفظ قافيه ۾ ڪيتري قدر ملن ٿا ۽ سهڻا لڳن ٿا، تنهن جو فيصلو پلي ته پڙهندڙ پاڻ ڪن.

هاڻ باقي ڳالهه هيءَ رهي، ته جيڪي ٻه وايون ۽ بيت پنهنجي رسالي ۾ ڏنا اٿس، تن جون پڙهڻيون ”صحيح“ آهن يا نه ۽ ٻيو انهيءَ هڪ ڳالهه ڪري سنڌس رسالي کي ”صحيح نسخو“ ڪوٺي سگهجي ٿو يا نه؟ هنجو جواب مان ڏيان يا ٻيو ڪو ڏئي، تنهنکان بهتر ته ڏسون ته ڊاڪٽر گربخشاڻي پنهنجي رسالي بابت پاڻ ڇا ٿو چوي. ڇاڪاڻ ته پنهنجو ضرور ڪونهي، ڇاڪاڻ ته ڪيس جيڪي به چوڻو آهي، سو پنهنجي رسالي ۾ اڳيئي لکي ڇڏيو اٿس. جلد ٽئين جي منڍ ۾ چيو اٿس ته ”برٽش ميوزيم واري مشهور قلمي نسخي ۾ آيل پڙهڻيون به ڏنيون ويون آهن. اهو نسخو ارڙهين عيسوي صديءَ جي آخر ڌاري، شاهه جي وفات کان قريب ڇاليهه ورهيه پوءِ لکيو ويو هو، جنهنڪري سندس پڙهڻيون صحيح ۽ مستند آهن“. سنديس هيءَ ڳالهه هينئين حقيقت سان پيئيو.

جلد پهرين جي منڍ ۾ لکيو اٿس ته ”سڀ ڇاپا ۽ ٻلڙيءَ ۽ ڀٽ وارا جهونا قلمي نسخا پيئي، رسالي جو حتي المقدور صحيح نسخو تيار ڪيو ويو آهي مٿين قلمي نسخن مان، ٻلڙي وارو نسخو سنه ۱۷۸۰ع جو لکيل آهي، يعني شاه صاحب جي وفات کان اٽڪل اٺاويهه ورهيه پوءِ“. هاڻ چڱي ريت سمجهڻ ۾ ايندو، ته سندس ٿي لکڻ موجب برٽش ميوزيم واري نسخي کان به ٻلڙي شريف وارو نسخو وڌيڪ آڳاٽو آهي. انهيءَ سبب جيڪر چئجي ته ٻلڙي شريف وارو نسخو پاڻ وڌيڪ صحيح ۽ مستند ليکڻ گهرجي. پر ٻهرين جلد جي منڍ ۾ پاڻ هئڻ به لکيو اٿس ته ”خود ڀٽ ۽ ٻلڙيءَ وارن نسخن ۾ ناچن ۽ مسخرن وارپون وايون داخل ٿيل آهن“ (صفحه ۱٦٨). پڙهڻين بابت منڍ واري صفحه (ب) ۾ لکيو اٿس، ته ”جزوي جاين ٿي، جتي ڇاپي يا قلمي نسخن جون پڙهڻيون نهايت فاسد نظر آيون آهن، اتي قياسي پڙهڻيون اختيار ڪيون ويون آهن.“ سندس هنن لفظن مان ظاهر آهي، ته ٻلڙي شريف ۽ ڀٽ شريف وارن نسخن بنسبت به سنديس اها راءِ آهي، ته انهن ۾ ڪٿي ڪٿي فاسد (غلط بگڙيل) پڙهڻيون آهن، جنهنڪري اهڙن هنڌ ڪيس قياسي پڙهڻيون اختيار ڪرڻيون پيون. قياسي پڙهڻين اختيار ڪرڻ ڪاڻ ڀوءِ جي حالت به ڏسو.

بندر ديسان ديس، مل نه ملي واريين،
فقيراڻي ويس، امل ڏيـن آلوريا.
(سامونڊي).

جلد ٻهرين جي ”معني ۽ شرح“ واري ڀاڱي (صفحه ۴۸۸) ۾ هن بيت بابت لکيو اٿس ته، ”هن بيت جو اڳين ٻوڙي ٻين بيتن سان ڪو به لاڳاپو ڪونهي ۽ ازالسواءِ

يقين سان چئي نٿو سگهجي، ته پڙهڻي ڪهڙي صحيح آهي، ڇو ته سڀني نسخن ۾ ”املهيا ريون“ لکيل آهي.“ هتي ڏسو ته پاڻ ڊاڪٽر صاحب ڪهڙي خيال سان اهو لفظ آندو آهي؟ ته ڊائرڪٽ بيان ڪيو آهي، ته صحيح پڙهڻيءَ جو پتو ئي ڪونه ٿو پوي. سنڌس رسالي جي جلد پهرين جي منڍ مان جيڪي لفظ مٿي ڄاڻايا اٿم، تن ۾ پاڻ به ”حتي المقدور“ لفظ ڪم آندا اٿس. مطلب ته وس پڄندي صحيح پڙهڻيون ڏنيون اٿس ۽ پوءِ ٿيوش ته پيو جيڪي نسخن جون ڦيرڦارون ڏيکاريون اٿن، تن جو ڪو فائدو ورتو اٿس، ته به ائين چوڻو پوي ٿو ته ”صحيح نسخو“ جنهن کي چئجي سو ملي نه سگهيو آهي. ايترو ضرور ته رسالي جا جيڪي به نسخا ڇپيل توڙي اڻ ڇپيل هتي سنڌ جو سنڌ ۾ ملي سگهن ٿا، سي وري ڪو لکين ته ڀيٽيندو، ته ممڪن آهي ته ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارين ڪن پڙهڻين کان به ڪي وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون پڙهڻيون هٿ ڪري سگهندو. چوڻي آهي ته ”سر مو سڀڪو پائي، پر اڪ اڪ جو به قيمو آهي“. هن وقت مون وٽ هڪڙو به دستخط نسخو ڪونهي؛ ته به موجود نسخن مان، خاص ڪري ٽرمپ صاحب واري رسالي مان، ڪي پڙهڻيون اهڙيون پڌائي سگهان ٿو، جي منهنجي خيال موجب ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ وارين پڙهڻين کان وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون آهن. اهڙي هڪ به پڙهڻي، پر وقت ڪيس به پڌائي هيم؛ ۽ ڪي وڌيڪ پڙهڻيون تازو ڪاليج ۾ رسالي پاڙهيندي نظر آيون اٿم. انهن جا ٿورا مثال هتي ڏيان ٿو

وڌيڪ صحيح پڙهڻيون

سر يمن ڪلياڻ جي فصل ستين جي پڇاڙيءَ جيڪا ”وائي“ ڏنل آهي، تنهن جي پهرين مصراع ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هيئن لکي آهي:-

”سپيريان جي سونهن جي، ڳالهه ڪين وڃي“

”ڳالهه ڪين وڃي“ جي معنيٰ لکي اٿس ته ”اها ڳالهه وس جي نه آهي“. هيءَ پڙهڻي بمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ ڏنل آهي، پر سچي رسالي ۾ شاهه صاحب پاڻ ڪنهن هنڌ به ڪونه چيو آهي ته سڄڻن جي سونهن جي ڳالهه ”ڪين“ وڃي يعني وس جي نه آهي. ٽرمپ صاحب اها مصراع هيئن لکي آهي:-

”سپيريان جي سونهن جي، ڳالهه ڪي نه وڃي“

يعني سڄڻن جي سونهن جي! ڳالهه ”ڪي“ (ڪئي) نٿي وڃي يعني بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي. سچي رسالي ۾ اهو ئي خيال ٻئي هنڌ به ظاهر ٿيل آهي. مثلاً

”سپيريان جي سونهن جي، آءٌ ڳالهه ڪريان ڪيئي؟“

(ڪنڀات)

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ڪي هيءَ پڙهڻي پڌائيم، ته ڪيس به وڻي.

”ڪمندڙن خير ڪين، ڇوندڙ ڇڳا نه ٿيا.“

(يمن ڪلياڻ)

خير ڪين معنيٰ خير سلامتي يا آنند. هيءَ مزي جهڙو مرڪب لفظ آهي. اگر عربي ته سنسڪرت! هيءَ لفظ اڪثر ڳوٺن ۾ عام آهي. ٽري ماڻهو اڄ تائين هڪٻئي کي ڪيڪا رڻ مهل چون ته ”چاڪ، جوڙ، ڪوارو، خير ڪين، هوڪاري ۾، روڙا ڀلا يعني چڱا ڀلا وغيره. ڪي ”خير ڪين“

بـــدران چون "کين کو" (کين خيـر). بمبئي ڇاپي واري رسالي وانگر ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي ۾ "خير کين" بدران لکيو آهي "گهر کين". سند يس انهيءَ پڙهڻيءَ موجب معنيٰ ٿيندي ته ڪمندڙن يا ڏيرج ڏاريندڙن جي گهر خير سلامتي يا آنند آهي. معنيٰ وري به ساڳي اچي بيٺي، پر شاه صاحب جو هيءُ لفظ ٿو منجهان جهٽي، ڪتب آندو، سو هٿن اڏائي ڇڏڻ ته ڪپندو هوس. تعليم ڪاتي جي ڇاپل رسالي ۾ "خير کين" لکيل آهي ۽ اها ئي صحيح پڙهڻي آهي.

(۱) جاجڪ جهونا ڳڙه ۾، ڪو آتائي آيو.

(۲) ٿيو غلغلو گرنار ۾، ته ڪو آتائي آيو (سورٺ)

"اتائي" معنيٰ "رمتو فقير" يعني اهو فقير جو رلندو پندو ولـي. اهو اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ "آتاسي"، جنهنجو اشتقاق يا ڌاتـو آهي "آٽ" معنيٰ "رلڻ". هتي "اتاسي" لفظ مان "س" اکر حذف يا گم ٿيو آهي، ته پنهنجي نشاني (ء) ڇــڏي ائس. ساڳي طرح الهجي- الاجي معنيٰ الله ڄاڻــي يا خدا کي خبر يعني مونکي خبر نه آهي. "الاجي" بدران کي چون "الائـي" هتي "ج" اکر حذف يا گم ٿيو آهي ته به پنهنجي نشاني (ء) جو اُچار ڇڏيو ائس. لفظ جي انهن صورت ڦرندي آهي ته وقتي اُنهيءَ معنى ۾ ترورو کي گهٽو ڦيو پوندو آهي. پروفيسر آپٽي واري سنسڪرت ڊڪشنريءَ ۾ "اتاسي" لفظ پاٻ ڄاڻايل آهي، ته اهو "ويدڪ" (ويدن واري) سنسڪرت جو لفظ آهي، جنهنڪري چئبو ته "اتائي" لفظ تها پت قديم زماني جو آهي. هيڏي ساري عرصي گذرڻ ڪري معنى ۾ به وڌوئي ڦير پيو ائس. "اتائي" جي اصلي معنى "رولو فقير"، پوءِ معنى ٿيس "اهو فقير جو مفت ۾ نچي ۽ ڳائـــي" (ڏسو جان شيڪسپيئر واري هندوستاني ڊڪشنري). اڄ به ڪيترا رولو فقير جهمريون پائين ۽ راڳ ڳائين، پوءِ ڪو پئسو ٽڪو ڏين، ته ڪو مفت ۾ اهو رؤنشو ڏسي. "اتائي" جي پوءِ معنى ٿي "اهو راڳيندڙ جو پاڻ مرادو يعني ڪنهن به اُستـــاد جي مدد کانسواءِ راڳ ڳائڻ سکيو هجي." پلٽنس صاحب واري هندستاني ڊڪشنريءَ مان معلوم ٿئي ٿو، ته هندوقت اهو لفظ هندوستان جي الهندي طرف وارن پرڳڻن ۾ انهيءَ معنيٰ سان ڪم پيو اچي، تنهنڪري پاڻ اُن جو بنياد ٿي اهڙو ڄاڻايو ائس. ٽرمپ صاحب واري رسالي توڙي تعليم کاتي جي ڇاپل رسالي ۾ "اتائـــي" لکيل آهي، ته به ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ، بمبئي ڇاپي واري رسالي وانگر، لکيو آهي "عطائي". اُميد ته هيءُ قديم سنڌي لفظ بئي ڇاپي ۾ وري قائم ڪندو.

پڙهڻين ۾ ڦيرڦار

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ خود رسالي کي سڌارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جلد پهرين جي منڍ ۾ لکيو ائس ته "جزوي ڇاپن تـــي، جتي ڇاپي يا قلمي نسخن جــون پڙهڻيون تها پت فاسد نظر آيون آهن، اتي قياسي پڙهڻيون اختيار ڪيون ويون آهن".

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هن ڪيو آهي، جو جيڪي قياسي پڙهڻيون اختيار ڪيون اٿس، سي رسالي ۾ "مول" (Text) ڪري ڇپايون اٿس، جڏهن ته اصلوڪيون سچيون پڙهڻيون آهن ئي اهي. حقيقتون رسالي جو "مول" اهي پڙهڻيون آهن، جي آڳاٽن نسخن ۾ آهن. جنهن کي پنهنجي ڪا قياسي پڙهڻي ڏيڻي هجي، سو انهيءَ صفحي جي هيٺان (Foot-note) يا "ٽيڪا" يعني شرح (Commentary) واري ڀاڱي ۾ ڄاڻائي. منهنجي چوڻ جو مطلب فقط هي آهي، ته رسالي جي مول کي هٿ لائڻ جو اختيار ڪنهن کي به ڪونهي. مان قبول ٿو ڪريان، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ بلڪل چڱي نيت سان ڪم ڪيو آهي؛ پر منهنجي نظر ۾ اهو چڱو مثال نه وڌو اٿس. اڳين پين کي به هڪڙي ايندي ۽ پنهنجي قابليت ڏيکارڻ لاءِ، پنهنجي مرضيءَ موجب، رسالي جي پڙهڻين ۾ ڦيرڦار پيا ڪندا ۽ چوندا ته صحيح پڙهڻي آهيئي اها، جا اسين چئون ٿا! انهيءَ ريت ڪنهن وقت "شاهه جو رسالو" ڦري "آئي وئي جو رسالو" ٿي پوندو. اهڙيءَ حالت کي روڪڻ لاءِ صلاح جي ڳالهه هيءَ آهي، ته ڊاڪٽر گربخشاڻي، ٻئي ڇاپي ۾، پاڻ وارون قياسي پڙهڻيون، رسالي جي "مول" مان ڪڍي، "ٽيڪا" واري ڀاڱي ۾ لکي.

"منهنجو وس واڪا، پاڻ ڪم پروڄ جو".
(شاهه)

قياسي پڙهڻيون

"طالب قصر، سنهه سر، اندر روميءَ راءِ"

هيءَ مصراع سر يمن ڪلياڻ جي فصل پنجين مان آهي. رسالي جي سڀني نسخن ۾ جملي ڇهه بيت آهن، جي "طالب قصر" سان شروع ٿين ٿا. سڀني نسخن ۾ انهن ڇهني هنڌ "قصر" لکيل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي "ماڙي يا محلات". ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي جي مول (Text) ۾ "قصر" بدران لکيو آهي "ڪشر" يعني ڪثرت يا گهٽائي. پنهنجن پڙهڻين پٺاندر معنائون ڏيئي، لفاوت جا ڄاڻ ٿيندس، ته هي لفظ هيڪاري لنبو ٿي پوندو. انهيءَ سبب پڙهندڙن جو ڌيان سندس رسالي جي جلد پهرين جي صفحي ٤٠٢ ۽ ٤٠٣ ڏي ڇڪايان ٿو. پاڻ ته هرڪو اهي صفحا پڙهي پنهنجي لاءِ فيصلو پاڻ ڪري. مان رڳو ايترو ڄاڻايان ٿو، ته مولڪي پنهنجي سر سندس رڳي اها قياسي پڙهڻي وڻي ٿي، باقي ٻيون نه. مثلا

اوقابيل! اکين سين، ليسو چلايا تو،
ٻيو مر ماري سو، جه جو پهرو پورو نه ٿئي.

سر يمن ڪلياڻ جي فصل ڇهين جا چار بيت مٿينءَ ريت "اوقابيل" لفظ سان شروع ڪيا اٿس. سڀني نسخن ۾ انهن ڇهني هنڌ "عقابيل" لکيل آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ لکيو آهي ته "حضرت آدم جي پٽ جو نالو قابيل آهي، جنهن پنهنجي ڀاءُ هابيل کي قتل ڪيو هو. هتي شاهه محبوب کي قابيل يعني قاتل سڏي ٿو، جو قابيل وانگر پنهنجن کي ٿي ماري ٿو".

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جي رسالي جو جلد پهريون، جنهن ۾ هي بيت لکيل آهن سو

ڊسمبر ١٩٢٣ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو، تنهنکان سگهوئي پوءِ مسٽر جيٺمل پرسرام سنڌي شاعرن جي ڪلامن مان چونڊون ڪري، هڪ ڪتاب تيار ڪيو هو، جو شايد مئٽرڪ وارن لاءِ درسي ڪتاب طور منظور ٿيو هو. "سنڌي چمن" يا اهڙو ڪو نالو هوس. پر جتي ياد ڪيري اٿم، ته انهي ۾ "اوقابيل" واري پڙهڻي اختيار ڪئي هوائين؛ جنهن مان سمجهيم ته کيس اها پڙهڻي پسند آئي آهي. وري ڊسمبر ١٩٣٥ع واري "سنڌوءَ" جي صفحه ٦٦ ۾ ڊاڪٽر دائود پوٽي ڳالهه تان ڳالهه ڪندي، مثال طور هي ٻه لفظ لکيا هئا.

"منهنجي اُستاد پروفيسر گربخشاڻيءَ ساري عمر شاهه جي رسالي جو اڀياس ڪيو آهي، پر ڏسو ته "عقابيل اکين" کي "اوقابيل اکين" پڙهي، ڪيڏي نه غلطي ڪئي اٿس"!

هن بنسبت مون ٻه وقت "سنڌوءَ" ۾ ورجايو مانس، ته من ٻئي گهمري ڪولي پڌائي، ته ڪهڙي سبب هيءَ غلطي سمجهي ٿو؛ پر اڃا تائين ڪو به سبب ڪونه ڄاڻايو اٿس. انهيءَ ورجائڻ ۾ منهنجو مطلب هو. ورهين کان جا ڇيندو اچان، ته انهيءَ پڙهڻيءَ گهڻن کي منجهايو آهي. ديوان ليلارام سنگهه پنهنجي لغت ۾ لکيو آهي، ته رسالي بمبئي ڇاپي واري ۾ "عقابيل" جي معني ڄاڻايل آهي. "اهو ٿيو جنهنکي پاسن کان ڪنپ هجن". پاڻ لکيو اٿس ته "عقابيل" هڪ لڪو اڏامندڙ پکي آهي، پر ڪهڙو پکي، سو ڪونه ڄاڻايو اٿس. انهيءَ سبب ٿيم ته ڏسان ته ڊاڪٽر دائود پوٽو ڪهڙي معني ٿو ڪري؛ پر ڳالهه ڪندي، پوءِ ڳجهي ويو. پاڻ وري پنهنجا خيال ظاهر ڪرڻ ڪري، تنهن کان اڳميئي مان پنهنجا ويچار پڙهندڙن جي پيش ڪريان ٿو.

منهنجي ناقص عقل موجب اڳين سڀني رسالن واري اصلوڪي پڙهڻي "عقابيل" صحيح آهي. انهيءَ پڙهڻيءَ منجهان ٻه اهائي ساڳي معني بنهه سڌيءَ ريت نڪري ٿي، جا ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ "اوقابيل" مان ڇڪي ڪاڍي وڃي ڪئي آهي. مان سمجهان ٿو، ته اهو لفظ اصل ۾ آهي "عقاب" (Eagle)، جو هميشه ٻين پکين جو شڪار ڪندو آهي. انلاءِ ٻيو ٻورو پورو لفظ آهي "پرمار"، جنهنجي اکري معني آهي پرن يا ڌارين کي ماريندڙ يعني ٻين پکين جو شڪار ڪندڙ. شاهه صاحب "عقاب" لفظ سر سهڻيءَ جي فصل ٻهرين واري "وائيءَ" ۾ هيٺين ڪم آندو آهي:-

"ڇنبو وجهي چور کي آءٌ ڇڙ عقاب"

ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ هنجي سمجهاڻيءَ ڏيندي پاڻ لکيو آهي ته "چور" آهي "نفس"، جو انسان جي چڱن اعمالن کي لڪ چوريءَ چٽ ڪيو ڇڏي؛ "عقاب" آهي "شهباز". هيٺ به لکيو اٿس ته انسان کي "عقاب" سڏيو ويو آهي، ڇوته اصل ۾ انسان روحاني شين جو شڪار ڪندڙ آهي.

شاهه صاحب اِئين ٻيو ٻيو انسان کي "عقاب" بلڪ "ٻحري باز" (Preregrine falcon) به سڏيو آهي. مثلا سر ديسيءَ جي

فصل ٽئين ۾ سسئيءَ جي والان چوايو اٿس ته:-

چانگي ويا چنبن ۾، جنهن باز سنئين ڀري،
ڪوهيارو ڦڙي، ويو نهوڙي نب ۾!

جهڙيءَ رت ڀنهونءَ ۽ سندس ڀائرن کي هئي "ڀري باز" سان مشابهت ڏني اٿس، تهڙيءَ رت مٿي ذڪر ڪيل مصراع ۾ پنهنجي حقيقي محبوب کي "عقابيل" ڪوٺيو اٿس، ڇاڪاڻ ته هو عاشقن جو شڪار ڪري ٿو ۽ انهي ڪري ئي "دلبر" ۽ "دلربا" نالا پيا اٿس.

شاهه صاحب اهو لفظ پنهنجو ٺاهيو ٿو ڏسجي، جنهن مان به ڪي عمدا لفظ پنهنجا جوڙيا اٿس. مثلاً سچيءَ کي به ٻڙ ٽين تا، ته انکي سڏيو اٿس "ٻيڙي" يعني ٻن ٻڙن واري. "پاڻ ڌار پريتڙو" (Self-less love) نهايت عمدو لفظ! هن "عقابيل" لفظ ۾ به مونکي هڪ خوبي ڏسڻ ۾ اچي ٿي. ڪن اسمن ۽ صفتن جي پٺيان "ل" پڇاڙي (Suffix) گڏبي آهي، ته سچ پچ لفظ نهايت مٺو ۽ رس ڀريو ٿي پوندو آهي، گويا کير ۾ کنڊ پيئي! مثلاً

ڀنهون - ڀنهل؛ مٺو - مٺل ۽ سهڻو - سهڻل! ڏسو ته لفظ ڪهڙا نه ميناج ڀريا ٿي پيا آهن! هتي به "عقاب" بدران "عقابيل" لکيو اٿس، ته گويا پاڻ ڏس ڏنو اٿس، ته اهو اشارو منهنجي مٺل ۽ سهڻل (سچي سائينءَ) ڏي آهي. ڪيترن عاشقن پنهنجي حقيقي محبوب بنسبت چيو آهي ته "تير" آهن سندس "ڀنبڻيون" ۽ "ڪمانون" آهن سندس "ڀرڙون"، انهيءَ تير ڪمان سان (پنهنجي مشاهدي يا ديدار سان) دليون گهايو وجهي! سائين دلپت رام صوفيءَ به چيو آهي ته:-

جڏهن سچ جون اکڙيون، شوق شڪار ڪن ٿيون،
اِس مرغ دل خراش ڪي، وري سي وگار ڪن ٿيون.

(باقي ايندي)

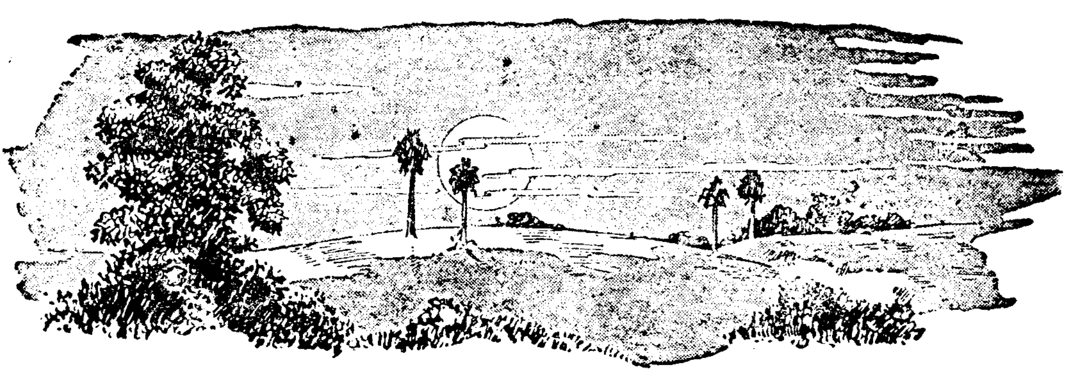

عورت مان مرد

ليکڪ:- بولچند وسومل راجپال بي. ايس سي.

سڀ جهونيون ڳالهيون مٽبيون پيون وڃن. ڪجهه به ساڳي حالت ۾ قائم نٿو رهي. سڀڪجهه ڦرندو رهي ٿو، مطلب ته هل هلان لڳي پيئي آهي. جهونا سپنا سچا ٿا ثابت ٿيندا رهن ٿا. تجربه گهرن (Laboraterles) ۾ هينئر زندگي (Life) پيدا ڪئي پيئي وڃي. جنس پڻ اڻ ڦرندڙ نه آهي. تازو اخبارن ۾ پڙهو ٿيو آهي ته ڪراچيءَ ۾ هڪ مرد جي جنس مذڪر مان بدلجي مونث ٿيڻ شروع ٿي آهي. سول اسپتال ۾ انجو آپريشن ڪيو ويو آهي. اهو به اخبارن ۾ پڙهو ٿيو آهي ته ڪيترا ئي زالون مرد ان مرد کي هرروز سپتال ۾ ڏسڻ اچن ٿا.

اهڙا مثال اخبارن ۾ وقت بوقت پيا پڙهائين. اهڙو هڪ تازو مثال پنجاب ۾ به ٿي گذريو آهي. ڪجهه ڏينهن ٿيا ته ولايت جي اخبارن ۾ خبر آئي هئي ته اٽليءَ ۾ هڪ عورت مرد ٿي پيئي ۽ کيس ۲۰هزارن عورتن سانس شادي ڪرڻ لاءِ درخواستون موڪليون. اخبار وارن انهن عورتن کان جاچ ڪئي ته اوهان ڇو خاص ڪري انهيءَ مرد سان شادي ڪرڻ لاءِ خواهشمند آهيو؟ انهيءَ جواب ۾ ڪيترين عورتن چئي ڏنو ته هو ڪيترا سال عورت ٿي رهيو آهي تنهنڪري کيس عورتن جي تڪليفن جو احساس هوندو. هنسان شادي ڪرڻ مان اهو فائدو ٿيندو جو هن کي عورتن جي خواهشن ڄاڻڻ جي ضرورت ڪانه پوندي.

هنن مثالن مان ثابت آهي ته عورت مان مرد ۽ مرد مان عورت ٿيڻ ممڪن آهي. هينئر سوال ٿو اٿي ته ڇا هرڪو مرد عورت ٿي سگهي ٿو؟ جيڪڏهن ائين ٿيڻ ممڪن نه آهي ته ڪيتري قدر سائنس ان ڏس ۾ واڌارو ڪيو آهي ۽ جنس ۾ اهو ڦيرو ڪئن ٿو اچي!

هينئر هن ڳالهه جي پڪي تصديق ملي آهي ته ڪن حالتن ۾ ائين ٿيڻ ممڪن آهي. تازو تجربن رستي پڻ ٻن رانديگر عورتن جي جنس بدلائي ويئي آهي. اها ڪرامت ڊاڪٽرن وڪٽ ۽ سيلي ڪري ڏيکاري آهي ۽ قاعدو پڻ انهيءَ تصديق ڪري ٿو.

انهن ٻن مان هڪ ميري وسٽن نالي عورت آهي. هوءَ انگلنڊ جي ويٺل آهي

۽ راندين ۾ قابل آهي. هن ١٩٢٦ع ۾ عورتن جي راندين ۾ ڀاڱو ورتو هو ۽ ڪيترين راندين ۾ هوءَ پهرين نمبر آئي هئي ۽ آلمپڪ راندين ۾ هن انگلنڊ جي عورتن پاران ڀاڱو ورتو هو. ميري ويسٽن، جا هينئر مارڪ ويسٽن جي نالي سان مشهور آهي، قاعدي موجب مرد آهي ۽ هينئر هڪ رواجي عورت سان شادي ڪئي اٿس. لنڊن جو ڊاڪٽر ايل. آر. براسٽر لکي ٿو ته ”مارڪ ويسٽن، جنهن کي هن مهل تائين عورت ڪري سمجهيو ويندو هو، سو هينئر مرد آهي ۽ کيس مرد ئي رهڻ گهرجي.“ مرد ٿيڻ کان اڳ واري راندين جي رڪارڊ تي بحث ڪندي ويسٽن چئي ٿو ته ”مان هميشه پاڻ کي عورت سمجهندو هئس. جيڪي پلا کٽيم سي به عورت جي حيثيت ۾“.

ٻيو نمبر ڪيس به اهڙوئي سنسني پيدا ڪندڙ آهي. ڊينڪ ڪوبڪوا نالي هڪ زيڪو سلوواڪيا ۾ رانديگر عورت آهي. ١٩٣٢ع واري آلمپڪ راندين ۾ هوءَ سڀني عورتن ۾ هڪ سؤ ميٽر واري ڊوڙ ۾ پهرين نمبر آئي هئي. کيس تڏهن ”ڊوڙ ۾ تکي ۾ تکي عورت“ جي نالي سان پڪاريو ويو هو. سندس جنس ۾ ڪنهن کي به، سواءِ پنهنجي، شڪ ڪو نه هو. ١٩٣٥ع ۾ سندس شڪ جان تان مضبوط ٿيو ۽ هڪدم سندس تپاس شروع ٿي.

”نيويارڪ ڊيلي مرر“ روزاني ۾ مسٽر گارڊن ڪاهن لکي ٿو ته پوڊال شهر جي ڊاڪٽر ملوش ڪلڪا فيصلو ڪيو ته آپريشن ذريعي ان جنس مذڪر کي همٿائجي. اهو آپريشن اهڙو ته ڪامياب ٿيو جو زيڪو سلوواڪين سرڪار کي کيس مرد تسليم ڪرڻو پيو.

انهن مثالن جو اثر ته ايترو آهي جو تازو جرمنيءَ ۾ جيڪي آلمپڪ رانديون ٿي گذريون تنهن سڀني رانديگر عورتن جي ڊاڪٽري تپاس ڪرائي وئي ته متان ڪا مرد هجي! جيتوڻيڪ ڪاميٽي ڪو به قدم نه کنيو پر انهيءَ مان ايترو ته ثابت آهي ته ساري دنيا ۾ هن سوال ڏاڍي دلچسپي پيدا ڪئي آهي. ڇا سائنس انسان جي جنس بدلائي سگهي ٿي؟ هن سوال جي پوري جواب ڏيڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته جنس جي ترقي جو وستار ڪجي.

جنس ڪڏهن ۽ ڪئين سڄي تنهن باري ۾ ڪيترائي رايا آهن. انهي فيصلي لاءِ ٽي ڳالهيون ويچار ۾ آڻڻ ضروري آهن. **پهرين ڳالهه** جو لاڳاپو زندگيءَ جي پيدائش سان آهي. جنس جي چاڪ تڏهن ٿي پوي ٿي جڏهن مرد ۽ عورت جي ميلاپ سان مرد ۽ عورت جو ويڙهو پاڻ ۾ ملي ٿو. انهي ويڙهه ۾ موروثي اثر موجود آهي ۽ انهيءَ اثر انسان جي ذهني، مغزي ۽ جسماني حالتن تي پوي ٿو. جيتوڻيڪ عورت جي پيٽ ۾ ٻاهريان عضوا پنجين هفتن تائين پيدا ٿيا ٿين تڏهن به جيڪو ٻار پيدا ٿي رهيو آهي تنهن تي پيدائش جي شروعات کان وٺي جنس جي ڇاپ لڳل رهي ٿي.

ڪنهن به انسان ۾ سؤ تي سؤ ٽڪا خاص جنس موجود نه آهي. ڪو به مرد سؤ سيڪڙو مرد نه آهي ۽ ساڳيءَ طرح ڪا به عورت سو سيڪڙو عورت نه آهي. هر هڪ انسان

۾ مردن ۽ عورتن ٻنهي جا نشان موجود آهن. مرد اهو آهي جنهن ۾ مرداڻين نشانين جي گهڻائي آهي ۽ عورت اها آهي جنهن ۾ عورتن جون نشانيون زبردست آهن. ان مان ثابت آهي ته هر هڪ مرد ۾، پوءِ اهو ڇو نه زبردست ڪامي هجي، ڪي نه ڪي ٻيءَ جنس جون نشانيون موجود آهن. ساڳيءَ طرح هر هڪ عورت ۾ ڪي نه ڪي مرداڻيون نشانيون موجود رهن ٿيون. هر هڪ جنس ۾ مخالف جنس جون ڪي نشانيون موجود رهن ٿيون، جيتوڻيڪ جسماني اک کي اهي مشابهت رکندڙ نشانيون نٿيون نظرن.

ٻي ڳالهه جنهن جنس جي باري ۾ ڌيان لهڻو سا هيءَ آهي ته اندريون خارجي ڳوڙهيون (Gland) ڪم ٿيون اچن. جيتوڻيڪ جنس جي قائمي، ميلاپ وقت، وسيلا ذريعي ٿئي ٿي پر تڏهن به جنس جي قدرتي واڌاري ۽ ترقي لاءِ مردن يا عورتن جي بناوت لاءِ جيڪي حالتون ضروري آهن تنهي هجڻ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن ٻارن جي ڄمڻ وقت انهن مان ڪا نه ڪا حالت پوري موجود نه هوندي ته جيڪو ٻار ڄمندو تنهن ۾ ڪو نه ڪو نقص رهجي ويندو. اهو نقص پوري علاج رستي اڳواٽ دور ڪري سگهجي ٿو.

پروفيسر يوجين شٽيناڪ تجربن ذريعي ثابت ڪيو آهي ته عورت جي پيٽ ۾ جنس تي مرضي موجب اثر وجهي سگهجي ٿو. سٽيناڪ جانورن (جهڙوڪ ڳني سوئرن، ڪوئن ۽ باندرن) ۾ پيوند رستي مونث مان مذڪر ۽ مذڪر مان مونث جنس بدلائي سگهيو آهي. هو ائين ڪئن ڪري سگهيو آهي سو سمجهڻ سولي ڳالهه آهي. هن فقط زناني ڳوڙهي (gland) کي مرداني ڳوڙهي (gland) جي هنڌ تي پيوند ڪيو. نه فقط ايترو پر، ساڳي طريقي سان، هو اهڙن جانورن پيدا ڪرڻ ۾ به ڪامياب ٿيو آهي جن ۾ مردانيون ۽ زنانيون ٻئي نشانيون موجود آهن.

انهيءَ مان ثابت آهي ته هر هڪ انسان ۾ مرداني خواه زناني جنس جون نشانيون موجود آهن. جڏهن مرد ۾ مردانيون نشانيون پيدا ڪندڙ ڳوڙهي ڪمزور ٿئي ٿي ته هڪدم مخالف جنس جون نشانيون پڌريون ٿيڻ لڳن ٿيون ۽ هو ڦري عورت ٿيڻ لڳي ٿو. ساڳي طرح پڻ عورت ڦري مرد بڻجي ٿو. انسانن ۾ اهڙو ڦيرو آڻڻ سولو ڪم نه آهي جهڙو جانورن ۾ آڻڻ ممڪن آهي، ڇاڪاڻ ته جانورن جي بناوت، انسانن جي نسبت ۾، سولي آهي.

باقي رهي ٽين مکيه ڳالهه ته جنس جي بناوت ۾ حواس تي مرڪزي تنتو سرشتي ذريعي اثر پون ٿا.

مڪمل عورت يا مڪمل مرد اهو آهي جنهنجو مغز اولاد پيدا ڪندڙ عضون ۽ اندرين خارجي ڳوڙهين (glands) سان موافق رهي ٿو.

اهو عام آزمودو آهي ته هر هڪ انسان جي آڱرين جا نشان علحدا آهن ۽ ڪنهن به انسان جي شڪل ٻي جي شڪل سان مشابهت نٿي کائي، تئين هر هڪ انسان جي بدني

بناوت ۾ تفاوت آهي. جرمنيءَ جي هڪ مشهور ڊاڪٽر لکيو آهي ته سراسري هر هڪ ۴۰ ماڻهن ۾ جنس ۾ ٿورو ڪي گهٽ ٿيو آهي يعني ته ڪل ۷۲۱، ۴۶، ۶۰، ۴ انسانن ۾ جنسن جا تفاوت آهن.

هينئر پاڻ کي وندر لاءِ ڪي تواريخ مان مثال ڏيون ٿا جن مان ثابت ٿيندو ته جنس ۾ تفاوت سبب ڪيترين ئي عجيب غريب ڳالهيون ٿي گذريون آهن. فرينچ تواريخ ۾ اچي ٿو ته فرانس جي بادشاهه جو انگلنڊ ۾ ايلچي مسٽر بيو مانٽ زالن جي روش رکندڙ هو. عام ماڻهن ۾ چوٻول هئي ته هو مرد آهي يا ناري. خود لنڊن ۾ هڪ لک پائونڊن جون ان سوال تي شرطون لڳيون. ڪي چون ته هو مرد آهي ۽ ٻيا چون ته هو عورت آهي. اهو سوال تڏهن حل ٿيو جڏهن هو مري ويو. تن ڊاڪٽرن تپاس ڪري ٻڌايو ته هو مرد هو.

ٻيو عجيب ڪيس ڊينمارڪ جي هڪ نقاش جو آهي جنهنجو نالو اينر ويگنر هو. هو شادي ڪيل هو ۽ پاڻ کي مرد ئي سمجهيائين. ۲۰ ورهين جي عمر تائين هن مرد جا فرض بجا آندا. ڪن خانگي سببن ڪري هو زنانا ڪپڙا پائڻ لڳو. ڪپڙن پائڻ سان گڏ سندس بناوت ۾ به ڦيرو اچڻ لڳو. هو عورت بڻجي رهيو هو. سندس دوست ۽ خود سندس زال به ڪيس لليءَ جي نالي سان پڪارڻ لڳا.

ڪيس هينئر ماهوار رتوبت اچڻ لڳي. ڊاڪٽرن تپاسي ٻڌايو ته جيتوڻيڪ سندس ظاهريان عضوا مردانا ڏسڻ ۾ ٿي آيا ته به سندس بناوت هوبهو عورت جهڙي هئي.

ڊاڪٽرن سندس آپريشن ڪيو. اهو آپريشن ايترو ته ڪامياب ٿيو جو ڊينمارڪ جي اختياري وارن ڪيس لليءَ ايلبي جي نالي تي پاسپورٽ ڪڍي ڏنو ۽ ڊينمارڪ جي بادشاهه سندس شادي رد ڪري ڇڏي. هنجي قبوليت سان سندس زال روم ۾ سندن هڪ دوست سان شادي ڪئي. سندن ٻئي هڪ دوست لليءَ کي شادي جي آڇ ڪئي. شادي جي قبوليت ڏيڻ کان اڳ هوءَ ڊاڪٽر وٽ ويئي ۽ کانئس صلاح پڇي ته هوءَ شادي ڪري يا نه. پر دل جي بيماري سبب هوءَ جلد ئي مري ويئي.

ڊاڪٽرن جو رايو آهي ته ههڙا آپريشن صحت کي نقصان ڪندڙ آهن. تيسين نه ڪرڻ کپن جيسين ڪو سٺو طريقو ڳولي لهجي.

هينئر سوال ٿو اٿي ته انسان جي جنس بدلائي سگهجي ٿي؟ انجو جواب هي آهي ته سائنس جيتري قدر هن وقت تائين ترقي ڪئي آهي تنهن موجب پورين وصفن وارو مرد خواه پورين وصفن واري عورت پنهنجي جنس بدلائي نٿي سگهي. پورن ڦيرو ناممڪن آهي. جانورن ۾ به ائين ڏٺو ويو آهي.

سٽيناڪ جيڪي جنسن ۾ ڦيرا آندا آهن سي ٻارن پيدا ڪرڻ لاءِ نا قابل ثابت ٿيا آهن.

ٻه اندريگر عورتون، جنهنجو مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي سي مڪمل عورتون نه هيون. هيڪڏهن هو مڪمل عورتون هجن ها ته ڪنهن به حالت ۾ سندن جنس بدلجي نه سگهي ها.

ڪانگريس جو اُديش: پورڻ سوراج

ليکڪ:- پروفيسر گهنشيام جيٺانند شودساڻي، ايم-اي.

هن وقت ڪانگريس جو مقصد آهي پورڻ سوراج. انهيءَ کي انگريزيءَ ۾ چئجي ٿو (Complete independence) انهيءَ جي معنيٰ ته هندوستان بلڪل آزاد ٿئي ۽ پنهنجي نصيب جو فيصلو پاڻ ڪري ۽ ڪنهن به ٻي ڌاري طاقت کي ڪنهن به نموني جو ويجهو يا ڏورانهون، گهاٽو يا هلڪو ظابطو مٿس نه هجي.

اهو اُديش ڪهڙو نه سڀاويڪ پيو لڳي! جڏهن جپاني پنهنجي ديس ۾ آزاد آهن، يا انگريز انگلنڊ ۾ يا فرينچ فرانس ۾ تڏهن هندوستاني به ڇو ڪين هجن؟ جڏهن ٻين ملڪن جا ماڻهو پنهنجي ديس اندر پاڻ مالڪ آهن تڏهن هندوستاني به ڇو ڪين ٿين؟ ڪنهن کي انهيءَ تي اعتراض ٿيندو؟ انهيءَ ڪري ڪانگريس جو پورڻ سوراج جو اُديش جنهن موجب هندوستاني پورڻ آزادي ٿا چاهين، پنهنجي ملڪ اندر مالڪ ٿيڻ ٿا چاهين، تنهن ۾ ڪهڙو عجب ۽ ڪهڙي اَسڀاويڪتا؟ پر درحقيقت اهو اُديش ڪانگريس گهڻي جفاڪشيءَ کان کان پوءِ ئي بحال ڪيو آهي. انهيءَ اُديش جي مقرر ٿيڻ جي وڏي تواريخ آهي.

هيئنئر ماڻهن کي اهو سڀاويڪ پيو لڳي پر انهيءَ جي مقرر ٿيڻ ۾ ڪيترائي ورهيه لڳا.

١٨٨٥ع ۾ ڪانگريس پهرين برپا ٿي. تڏهن ڪانگريس اڳيان نه ڪو خاص راڄنيتي اُديش هئو ئي ڪين. ڪانگريس سال بسال ڪٺي ٿيندي هئي ۽ وقت بوقت انگريزي حڪومت جي نقصن تي ويچار ڪري فيصلا ڪندي هئي. انهيءَ زماني ۾ انگريزي راڄ هڪ ايشوري مهر سمجهيو ويندو هو ۽ راڄ سان وفاداري ڪانگريس جو جڙ ته هڪ متو هو. انگريزي راڄ جي ڇايا ايتري قدر ته ملڪ مٿان پئجي وئي هئي جو هندوستان جا ماڻهو آزادي ۽ سوراج بلڪل ڀلجي ويا هوا. هنن کي اهو سپني ۾ به ڪونه ٿي: آيو ته هندوستان کي آزاد ڪري ملڪ جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ آڻيون. انگريزي حڪومت دائم قائم سمجهي ٿي وئي. انهيءَ ڪري ڪانگريس جو ان وقت اهو ڪو مقصد ئي ڪونه هو ته هندوستان لاءِ سوراج حاصل ڪجي.

اها حالت ڪيترا ورهيه هلي. انهيءَ وقت هڪڙو اڳوان هو جو سوراج جا سپنا لهندو هو. هنجي اکين اڳيان مو هٽن

جي اڳين راڄ جا نظارا پيا ڦرندا هوا. اهو هو لوڪمانيه تلڪ. اڻويهين صديءَ جي آخر ۾ ۽ ويهين صديءَ جي شروعات ۾ هن جا خيال ماڻهن ۾ ڦهلجڻ لڳا. انهيءَ زماني ۾ جپان جي رشيا مٿان فتح ٿي. هيلتائين ته يوروپي قومون سمجهيون وينديون هيون اجيت. جپان جي فتح هندستانين جون اکيون کولي ڇڏيون. اوندهه مان هو جڻ روشنيءَ ۾ اچي ويا. اڳيون ڦونو سندن دور ٿي ويو. جي جپان رشيا مٿان فتح حاصل ڪري سگهيو ته هندوستان به ڇو ڪين پاڻ کي آزاد ڪري سگهندو؟ ماڻهن جي منورتيءَ ۾ ڦيرو اچي ويو.

انهي نئين وايو منڊل ۾ هندوستان ۾ هڪ اهڙو واقع ٿيو جنهن ملڪ اندر هڪ زبردست راجنيتي لهر پيدا ڪري ڇڏي. اهو هو بينگال جو ورهاڱو. وڏو طوفان مچي ويو. بينگال ۾ اروندو گهوش بپن چندر پال وغيره اڳوانن ماڻهن اڳيان انگريزي راڄ کي لٽري ڪيڻ جا آدرش رکيا. ورهاڱي خلاف هلچل جي لهر هندستان جي ٻين پاڱن ۾ به ڦهلجي ويئي جنهن ماڻهن ۾ ڏاڍو جوش پيدا ڪيو.

انهيءَ هلچل جو اثر ڪانگريس تي ٿيو. سال ۱۹۰۶ع تائين ڪانگريس اڳين نموني هلندي پئي آئي. ۱۹۰۶ع ۾ ڪلڪتي ڪانگريس ۾ دادا ڀائي نوروجي پنهنجي صدارتي تقرير ۾ سوراج جو لفظ ڪتب آندو پر انهيءَ ڪانگريس به سوراج جو اُديش مقرر ڪونه ڪيو. باقي ايترو سو ٿيو جو انهيءَ ڪانگريس ۾ ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ته هندوستان کي اهڙي حڪومت ملڻ گهرجي جهڙي بيٺڪن کي آهي ۽ اهڙي حڪومت جي برپا ٿيڻ لاءِ پهريائين ڪي قدم ڏسيا ويا جهڙوڪ وائسراءِ ۽ گورنرن جي قاعدي ساز ڪائونسلن ۾ هندوستانين کي وڌيڪ عيوضو ڏنو وڃي، ميونسپالٽين ۽ لوڪل بورڊن جون اختياريون وڌايون وڃن وغيره. اهو پهريون دفعو هو جو ڪانگريس ۾ هندوستان کي بيٺڪي راڄ ملڻ جو ذڪر نڪتو.

ٻئي سال ۱۹۰۷ع ۾ سورت ۾ ڪانگريس ٿي. اُتي گرم ۽ نرم ڌرين جو پاڻ ۾ جهڳڙو ٿيو، جنهنڪري ڪانگريس جي ڪارروائي بند ڪئي ويئي. نرم ڌر جي اڳوانن پوءِ فيصلو ڪيو ته جن جو رايو آهي ته هندوستان جو مقصد بيٺڪي راڄ ٿيڻ گهرجي ان جو ميڙ ٿيندو. اهو ميڙ ٿيو ۽ انهيءَ ۾ هڪ ڪاميٽي ٺاهي ويئي ته ڪانگريس جي جوڙجڪ ٺاهي. انهيءَ ڪاميٽيءَ الهه آباد ۾ جيڪا ڪانگريس جي جوڙجڪ ٺاهي تنهن ۾ هندوستان جو مقصد ڏيکاريو بيٺڪي راڄ. اهو مقصد ۱۹۰۸ع جي ڊسمبر مهني ۾ مدراس جي ڪانگريس ۾ بحال ڪيو ويو.

۱۹۰۸ع کان وٺي ويندي ۱۹۲۰ع تائين ڪانگريس جو اهو مقصد هو. ۱۹۱۶ع ۾ جڏهن لکنؤ ۾ نرمن ۽ گرمن جو ميلاپ ٿيو تڏهن به مقصد ۾ ڪا ڦيرقار ڪانه ڪئي ويئي. انهيءَ زماني ۾ لوڪمانيه تلڪ ۽ مسز اينيءَ بيسنٽ "هوم رول" جون هلچلون هلايون هيون پر انهن جي به مراد هئي ته

انگريزي سلطنت جي ساي هيٺ هندوستان کي پنهنجي، گهر ۾ حڪومت جون ڪلي اختياريون هجن. اهو مهاتما گانڌي هو جنهن ١٩٢٠ع ۾ ڪانگريس جي مقصد ۾ نئون ڦيرو آندو.

١٩٢٠ع ۾ ناگپور ڪانگريس ۾ ڪانگريس جي جوڙجڪ نئين سر ناهي وئي. مهاتما گانڌيءَ جي اڳواڻي هيٺ ڪانگريس جو مقصد رکيو ويو "سوراج". 'سوراج' لفظ جي معنيٰ انگريزيءَ ۾ صاف ڪا نه ڪئي وئي پر منجهيل رکي وئي. سال ١٩٢٠ع ۽ ١٩٢١ع ۾ مهاتما گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ اسهڪار (قطع تعلقات) جي هلچل هلي هئي. انهيءَ هلچل جي ڪري ساري هندوستان ۾ هڪ راجنيتي طوفان ڪڙو ٿي ويو هو. ماڻهن جي اندر ۾ آزاديءَ جي اُمنگ جون لهرون پئي لڳيون. جڏهن ١٩٢١ع ۾ احمدآباد ۾ ڪانگريس ڪٺي ٿي تڏهن اُتي مولانا حسرت موهاني رٿ آندي ته هندوستان جو مقصد ٿئي پورڻ آزادي (Complete independence). انهيءَ رٿ جي مهاتما گانڌي مخالفت ڪئي. هن جو چوڻ هو ته "سوراج" لفظ بلڪل پورو آهي. انهيءَ مان پورڻ آزاديءَ جي به معنيٰ نڪري سگهي ٿي، پر ساڳئي وقت جيڪڏهن ڪي بيٺڪي راڄ جي معنيٰ ڪڍڻ ته پڻ ڪڍن. هن جو منتر هو:-

"With the Empire if possible, outside if necessary."

يعني ته جي ممڪن ٿي سگهيو ته سلطنت اندر رهڻ لاءِ تيار آهيون پر جي ضرورت ٿي ته سلطنت کان ٻاهر نڪري وينداسين. مولانا حسرت موهانيءَ جي رٿ نابحال ٿي ۽ ڪانگريس جو مقصد "سوراج" قائم رهيو.

انهيءَ کانپوءِ وقت به وقت ڪانگريس اندر مقصد جي ڦيرائڻ جي ڪوشش پيئي ٿيندي هئي پر اها فتحياب ڪا نه ٿيندي هئي. نيٺ ١٩٢٧ع ۾ مدراس جي ڪانگريس ۾ هڪڙو ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ته ڪانگريس اعلان ٿي ڪري ته هندستان جي ماڻهن جو آخرين مقصد پورن سوراج (Complete-Independence) آهي. جيتوڻيڪ اهو ٺهراءُ بحال ڪيو ويو ته به ڪانگريس جي جوڙجڪ ۾ ڪانگريس جو مقصد ساڳيو ئي "سوراج" رهيو. انهيءَ ۾ ڪا به ڦير گهير ڪا نه ڪئي وئي. مدراس ڪانگريس جي مٿين ۽ ٻين ڪيترن ٺهراون جي پاس ٿيڻ ۾ پنڊت جواهرلعل نهرو جو هٿ هو جو تازو يورپ جو گشت ڪري موٽيو هو.

١٩٢٨ع ۾ ڪلڪتي ڪانگريس ۾ وري اهو سوال اٿيو. اتي به آخر مدراس ڪانگريس وارو ٺهراو وري سويڪار ڪيو ويو ۽ اهو پڻ فيصلو ٿيو ته جيڪڏهن سرڪار نهرو رپورٽ ۾ ڄاڻايل ملڪي جوڙجڪ ٣١ ڊسمبر ١٩٢٩ع اندر قبول ڪندي ته پوءِ ڪانگريس اها عمل ۾ آڻيندي. پر جي سرڪار اها بحال نه ڪئي ته پوءِ ڪانگريس اسهڪار جي هلچل هلائيندي. ٺهراو ۾ اهو پڻ ڄاڻايو ويو ته مٿين ڳالهه ڪري ڪانگريس جي طرفان پورن آزاديءَ جي پرچار ڪرڻ ۾ ڪا به روڪ ڪا نهي.

سال ١٩٢٩ع ۾ سرڪار جي طوفان تہ ڪو اهڙو پلؤ ڪون مليو جنهن تي ڪانگريس راضي ٿئي. ١٩٢٩ع جي لاهور ڪانگريس کان اڳ ڪانگريس جا مکيہ اڳوان وائسراء سان گڏيا هوا ۽ هن سان ڳالهيون ڪيون هوائون. پر هنن کي ڏسڻ ۾ آيو تہ سرڪار جي منورتيءَ ۾ ڪو ڦيرو ڪونہ پيو آهي ۽ سرڪار نهرو رپورٽ واري تجويز سويڪار ڪرڻ لاء تيار نہ هئي، هنن اهڙو پڌرنامو بہ ڪڍيو. سرڪار جي اهڙي روش ڏسي لاهور ڪانگريس نهراو پاس ڪيو جنهن موجب ڪانگريس جو مقصد "سوراج" مان ڦيرائي "پورن سوراج" (Complete independence) ڪيو ويو ۽ نهرو رپورٽ رد ڪئي وئي ۽ فيصلو ڪيو ويو تہ ڪانگريس هن کان پوء پنهنجي سموري ڏيان پورن سوراج حاصل ڪرڻ ۾ لڳائيندي.

١٩٢٩ع کان وٺي ڪانگريس جو اهو "پورن سوراج" (Complete indepedence) جو مقصد اڄ تائين قائم آهي.

مارواڙي شراب سنڌي شيشي ۾

١- ها! ها! جوبن جاء مت مٿن پرحت هون لوء- ليري گرج گمان سي لاڪ نمت هٿن مهء،
جوڀن وڃ نہ مون وٽان مان لوکي منع ڪريان- لنهنجي هونديٺي فقط ٽا لکين نون منهنجي اڳيان.

٢- چام پرانسي من ٿنو ٿنان وهي سپاءُ- اري جوانسي باوري ايڪ بار ڦسر آءُ،
جسم جهو پو پر من ٿئون ۽ ساڳيہ اکين سپاءِ- اڙي جوانی باوري پهر وري تون آءِ.

٣- جوبن گيو سو پل هٿو سر کي ٿلي بلا- جني جني کو رُسنو يو دکہ سهو نہ جاء،
جوڀن ويو تہ پل وڃي سر تان لٿي بلا- هر هڪ ٿسي مون سان رنو ۽ هاڻي خير صلاح.

٤- جوبن جوگي هوگيا ڦيري دي گيا دوار- مٿن پاين ٽاڪت رهي ڦريا نہ دوجي بار،
جوبن جوڳي ٿي ڪري لنگهي ويو مون دوار- آءِ اپاڳرڻ ٿي ٽڪيو پوموٽيہ ڪين پهار.

٥- سا جن تي مت جانيو بچڙيان پريت گهٽاء- وياپاري کي بياج جيون بڏت بڏت بده جاء،
دلبر انين م ڄاڻ تہ کو وڇڙي وڇوڙو ڪندو- واپاريءَ جي وياج جئن پريم وڃي وڌندو.

٦- نئن لگي تو لگن دي تو مت لگٽو چت- وہ چوٽينگي روء ڪي تہ بندو رهيگو نت،
اکيون اڙن تہ پل اڙن ڪم اڄ تون چت- روئي چٽندا نئن تون ٽاٽل رهندين نت.

٧- ٻ پگي پال تالاب ري هنس بيٺو آء- پيت پراني جل نهين ڪنڪر چگہ چگہ کاء،
سڪو تلاءُ پڻ پيت پگي پر هنس نہ وڃي اُتان ء- پهلت پراڻي کڻن چڏي پٿر پيون پيو ٿو کاء.

٨- جو ڏن هوتي بادلي آچي جاء انت- پنت بهنتا ساجنا اوپسر جانهہ ڪو نت،
ڪڪرهجان ها جي تہ مان اُپ پر وڃي ويهان- رستي لنگهندي سڄڻ کي ٿڌڙي ڇانو ڪريان.

٩- پياري پويي پلنگ پر مکہ پر چير لگاء- جانڪ جهيني بادلي چندلون پٿو ڇهپاء،
پلنگ مٿي پياري سمهي پکي پلؤ سان مونهن- جڻ تہ سنهڙي ڪڪر آہ پکي چندر جي سونهن.

١٠- ڪنتار ن ۾ جانٿي ڪيجي ڪن رو سات- ساٿي تاري تين هٿن هيو ڪتاري هات،
ڪنت اُتي رڻ پٽ ۾ ساٿي تيندء ڪير؟- هنيون هت تسرار ٿي ساٿي ويسر او پر.

پروفيسر مولچند ٺڪر، ايم- اي.

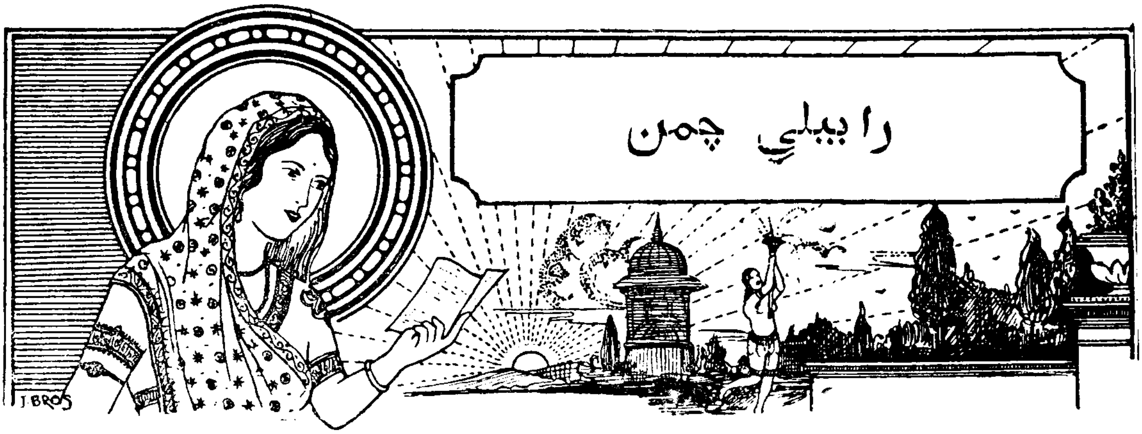

رابيلي چمن

ليکڪ:- هري - جي - درياني [دلگير]

سرت بابو سنڌن پاڙيسري هيو، ۽ هو سندس باغ مان گل ڦل پٽيندا هيا. چنديداس، سندس زال ۽ سندس ڌيءَ آشا هن جي باغ کي پنهنجو ڪري سمجهندا هيا. اهو باغ رابيل جي گلن کان سڄي ڳوٺ ۾ مشهور هيو ۽ سرت بابو پنهنجو رابيل هنن سان ونڊي خوش ٿيندو هيو. چنديداس پنهن جي شاهوڪار پاڙيسريءَ سان هميشه نياز نوڙت سان ڳالهائيندو هيو ۽ هو پڻ موٽ ۾ هن سان فضيلت پريو ڳالهائيندو هيو.

اڄ ڏينهن چنديداس گلن پٽڻ لاءِ ڪجهه سوير پرو آيو هيو. باغ ۾ گهڙندي سندس حيرت جي حد نه رهي. ڪاوڙ ۾ اچي لعل ٿي ويو ۽ منهن تا مٿيون هٽڻ لڳس. آشا سندس اکين جو تارو، آس ۽ اميد، سرت جي گود ۾ سرڙي اکيون ٻوٽي سبز چپر تي ليٽي پيئي هئي ۽ هو...... هو وڻ کي ٽيڪ ڏئي سندس سيني، ڇوري ۽ وارن تي هٿ گهمائي ڳائي رهيو هو:-

”آءٌ پريتم ٻـريم - نگر ۾،
مشڪن ڪشڪن ڦول نشيلا،
هيو تي ڳائي راڳ رسيلا،
اڄ نازڪ تون نينهن - نظر ۾......
آءٌ پريتم“

هي پريم جون راتيون ڪڏهن کان وٺي شروع ٿيون هونديون؟ هي پريم جون باتيون ڪيستائين وڃي پهتيون هونديون؟ آخر هن کان رهيو نه ٿيو. غضب جي غصي ۾ منهون ڦيڪو ڙي، اکين مان آتشي آلا وسائيندي، شينهن وانگر گجندي اچي پرسان بيٺو.

”بدمعاش...... پا... پا جي...“

جوش کان وڌيڪ ڳالهائي نه سگهيو ۽ ڌيءَ کي ٻانهن کان جهلي وٺي زور سان ڌڪو ڏنائين.

جڏهن نه ڪنهن ٻار کان ڪو سندس وانديڪي بابت حق اچي پڇندو آهي، تڏهن سرت بابوءَ جي به اهڙي حالت ٿي وئي. اکيون شوڪي چنديداس ڏانهن نهاري چيائين.

”جيڪڏهن مون آشا سان شادي ڪرڻ جو خيال نه ڪيو هجي ها ته........“

”پر ڇو توکي اشا ڏني ڪير اٿو؟ ڪمينو ڪنهن جاءِ جو. توکي اهڙو سبق سيکاريندس جو وري وڏن ڪسي سلام ڏيندين. توکي مان پنهنجيءَ گڏه...... ڪتيءَ سان چادي (شادي) ڪرائيندس. ائين ٿي چوندو هن اُشا کي جنهنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي رهيا هيا. ٻانهن کان پڪڙيو ۽ گهر ڏانهن رمندو رهيو.

ٻه هفتا گذري ويا.

عشق جي اوسائيل سرت لاءِ هي ٻه هفتا ٻن سالن کان به وڌيڪ هيا.

هي ٻه هفتا چنديءَ لاءِ ٻڻ وڌي وڻ ٿي پيا هئا. هن کي رابيلي چمن جو ڏاڍو قدر هوندو هيو؛ رابيل جي خوشبوءِ ۾ پنهنجي دل ۽ دماغ کي وري سگندت ڪندو هيو. اهو سوال هن لاءِ مشڪل معاملو، بلڪ مسئلو ٿي پيو ته هن جي دل کي ڇا پسند هيو، اُشا يا رابيلي چمن؟ سچا سارا ٻه هفتا هو باغ ۾ نه گهڙيو هيو!

پيڙو چنديداس گذريل ٻن هفتن ۾ انهيءَ باغ جا وينا پور پچائيندو هيو. ڪهڙو نه دلڪش گلشن هيو! ڪهڙو نه سندر چمن! ڳوٺ جي ٻئي باغ ۾ رابيل ڦٽڻ کان ٿي اڳ سڙي ويندو هيو، پر سرت بابوءَ جو باغ! بيشڪ پنهنجو مٽ پاڻ هيو. سندس رابيل ڪهڙو نه لاثاني! سرڳ جي ڦولن کان وڌيڪ خوشبودار ۽ ڪامڌين جي کير کان وڌيڪ اڇو!! جئن وقت گذرندو ويو ٿي تئن ٻنهي پاڙيسرن جي وچ ڪاوڙ ۽ ڪلفت به ٻيڻي ٿيندي وئي ٿي، ۽ ڪن ڏينهن کان پوءِ باقي وري پاڙين منهن جي رڪائي رهي.

آخر چنديداس پنهنجي اُڻ ڦندڙ تمنا ۽ دبيل آرزوءَ کي وڌيڪ روڪي نه سگهيو. رابيلي چمن سندس دل کي ائين ڇڪي رهيو هيو، جئن لوه کي چقمق! نيٺ هن آڻ مڃي ۽ هڪ ڏينهن جئن مارڪيٽ ۾ سرت بابوءَ سان گڏيو، تئن هن سان رام رام ڪيائين. بابو صاحب به موٽ ۾ دلڪش مرڪ سان رام رام ۾ جواب ڏنو. ٻئي ٽئين ڏينهن چنديداس هن سان پنهنجي روزاني نفعي نقصان بابت ذڪر ڪيو ۽ ائين ٿي دلين جو داغ دوستيءَ جي پاڻي سان ڌوپجي وهڪري ۾ وهي ويو. سچ پچ سادن سودن ڳوٺاڻن سان ٿيندو به ائين آهي.

چنديداس وري روز صبح جو باغ مان رابيل پٽيندو هيو. هو وري خوش هيو، ڏاڍو خوش. اُشا کي باغ ۾ گهڙڻ کان جهلي ڇڏيو هئائين. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ پيڙي جي دل ۾ ڪجهه ڦيرو اچڻ لڳو ۽ سرت بابوءَ جي چال چلگت بابت جيڪي خيال دل ۾ ويهجي ويا هيس سي ڦيرائڻ لڳو. ”ڇوڪرا نيٺ ڇوڪرا آهن؛ جيڪڏهن اُشا کي هڪ گيت ڳائي ٻڌايائين ته انهن ۾ اهڙي ڪهڙو آهي. ڪا اهڙي خطا ته نه آهي. سرت بابو مون غريب جي ڌيءَ سان شادي ڪئن ڪري سگهندو؟ اهو ڏوکو آهي، ٺڳي آهي. پر نه ۽ اُشا جوان آهي، حسين آهي، متان سچ پچ شاديءَ لاءِ چيو هجيس!“

هوڏانهن پور پيا سي سرت بابو اُشا جي ترشنا ۾ تڙڦي رهيو هيو. چنديداس سندس

باغ ۾ ايندو هيو، انهيءَ مان هن کي ڪو فائدو نه هيو. اُنهيءَ جي ڇهاتي ڇهڻ لاءِ هن کي ضرور ڪا رمز رُڻ گهر جي. آخر ...... هڪ خيال دل تي تري آيس. هو پنهنجي سادگيءَ تي عجب کائڻ لڳو ته ڪيئن اڳ اهڙو خيال ڇو نه تي سجهي آيو.

هڪ ڏينهن چنديداس وات تان لنگهندي ڏٺو ته بابو صاحب باغ جي چوڌاري مضبوط ۽ نگرن جو لوڙهو ڏياري رهيو آهي. ويجهو اچي خوش مزاجيءَ ۾ چيائين.

”هيءُ وري ڪهڙو معاملو مچايو اٿوَ، بابو صاحب؟“

سرت بابوءَ به مرڪي وراڻي ڏنس:

”پيو ته ڪو به خيال ڪونه اٿمِ، پر هي ڍور ڍڳا جو اچي گهڙن ٿا باغ ۾، پوءِ ته باغ جي ستيا ناس. اصلي وڻ گهوڙو پٽڻ نٿا ڏين. سواءِ لوڙهي ڏيارڻ جو ٻيو ڪو به خيال؛ چيم هون ته بچاءُ نه ٿو ٿئي، من هئن ٿئي.“

”ها، اهو تمام نيڪ ٿا ڪريو، بابو صاحب. اهي ڍڳا به وڏو آجار آهن. ساري باگ کي ناس ڪري ڇڏيندا. رابيل جي بوٽن کي ناس ڪري ڇڏيندا. اهو نيڪ آهي بابو صاحب!“

ٻئي ڏينهن چنديداس باغ ۾ گلن پٽڻ واسطي آيو؛ پر اتي ڏٺائين عجب ۾ پئجي بيهجي ويو. سڄي باغ کي چوڌاري مضبوط لوڙهو ڏنل هيو ۽ ڏنگين ڦٽڪين ڪا نين مان ٿهيل در ڪلف سان بند پيو هو! سرت بابوءَ کان سواءِ ڪنهن بند ڪيو هوندو؟ هو سڌو هن کي ڳولڻ لاءِ اٿيو.

”بابو صاحب“، چنديداس پريان ئي آواز ڪري چيو جئين هن پريان سرت بابوءَ کي ڏٺو، ”توهان جي باگ کي ڪلف ڏنو پيو آهي.“

”ها ڪلف ڏنو پيو آهي.“ بابو صاحب دل ۾ خوش ٿيندي چيو.

”ڇو بابو صاحب؟“

”ڇو؟ مان نه سمجهان ٿو ته مون توکي ٻڌايو هو ته ......“

”ڍور ڍڳي کي ٻاهر رکڻ لاءِ“ چنديداس ڀڙڪي مان چيو، ”پر ڪلف ڏيڻ جو ڪهڙو ضرور پيو آهي؟ توهان ته مونکي به ٻاهر ڪڍي ڇڏيندؤ، بابو صاحب.“

سرت بابوءَ ڪوشش ڪندي جواب ڏنو:

”ها منهنجو مطلب ئي اهو آهي.“

پر آخر بابوءَ جي طاقت پوري ٿي وئي ۽ هٻڪندي چيائين:

”ڳايون ڏايون نقصانڪار آهن.“

”ڪجهه اٿمِ سمجهان ٿو، پر ......“

”۽ هي مينهون ......“

”ها ٺيڪ، پر ......“

”۽ هي جهنگلي ٻڪريون ......“

”پر ......“

”۽ هي ڳوٺ جا ڪتا ......“

”ها ٺيڪ ها ٺيڪ. سمجهان ٿو، پر به ڇو؟“

چنديداس جوش مان چيو، ”هينئر ته تون ٻلين ڪُئن ۽ ٺوڙهن لاءِ به چوندين.“

”ٻليون، ڪوئا ۽ ٺوڙها باغ کي ڪئن خراب ڪندا؟“ سرت بابوءَ لڄي ٿيندي چيو.

"ڪڏهن ۾ وجهه انهن ٻلين ڪوئن کي؛ ڪوهه ۾ وجهين." چنديداس ٻاڻ تان ڄاڻائو وڃائي چيو، "اسان کي ٻن ڄاڻين رکڻ جو قيسلو (فيصلو) ضرور ڪرڻ گهرجي. روج روج چا ٻي گهوڙ ٻه آچار." هينئر سرت بابوءَ جي دل ڪجهه مٺيون چست ٿيڻ لڳي ۽ ڪجهه هٻڪندي چيائين، "نه نه چاٻي وغيره جو بندوبست ڪرڻ ضروري ناهي. مون باغ کي ڪلف فقط تنهنجي ڪري ئي ڏيارو آهي."

"چنبليءَ جا پير پيرا ٿي ويا. رڪو جواب ٻڌي سندس تاڪ لڳي ويا. هن سندس ڇا بگاڙيو هيو، ڪهڙو ڏوهه ڪيو هيو، جنهن حق ناحق سندس ڪري باغ کي بند ڪيو ويو هيو...... پر ٻه ڇو؟

ڪاوڙ ۽ ڏک ۾ بنا ڪجهه وڌيڪ ڪڇڻ ٻڇڻ جي هوا ئين ئي منهن ورائي موٽي آيو.

آهستي آهستي ڪري مهينو گذري ويو.

ٻڍڙو غريب چنديداس الائي ڪئين وقت ڪاٽي رهيو هيو. ائين پئي ڄڃي رهيو هيو ته سندس صحت ٿي پئي هئي، ساٿس وٺي وهي چڪو هيو. هينئر رابيل لاءِ ڪيس ڪيترو نه گهڻو پنڌ ڪرڻو پوندو هيو! تنهن کان سواءِ پيو باغ اڻ ڏولائتو ۽ دل کي خار خار ڏيندڙ هيو. نه پوري صفائي، نه پوري پرداخت، نه ٻوٽن جون سڌيون قطارون ۽ نه وري رابيل ۾ اڳوڻي راحت. سندس قول نه اهڙو سفيد، نه اهڙو خوشبودار ۽ نه اهڙو ٿڙيل. سندس پن پن تي مٽي ۽ مر جا چڙهيل......!

ويچاري ٻڍڙي جي ڪمزور دل لاءِ رابيلي چمن جي جدائي سهڻ کان ٻاهر هئي. جنهن چنڊ جي ڪشش سمنڊ جي سيني ۾ اٿل پٿل پيدا ڪندي آهي، تنهن هن خوشنما باغ جي چڪ هن کي بيحال ڪري رهي هئي. سپنن ۾ رابيل جا عاج وانگر سفيد پنڙا نازسان مرڪي هن کي پاڻ ڏانهن سڏي رهيا هيا. پنهنجي اڳين ءِ خوشيءَ جي ياد هن کي ستائي رهي هئي، ڇريو ڪري رهي هئي.

نيٺ وري ٻه هن آڻ مڃي. شرم ۾ ڪند هيٺ ڪري وري پنهنجي ٻاڙيسريءَ ڏانهن ويو.

"بابو صاحب، مان مشڪين آهيان؛ توهان باگ کي بند ڪرڻ جو پڪو خيال نه ڪونه ڪيو هوندو."

"هائو، منهنجو ارادو اڃا به پڪو آهي."

سرت بابوءَ ٻڍڙي جي سفيد ريش-ڇهري ۾ غم جا نشان ڏٺا. سندس منهن ڪارائيل هيو ۽ اکيون اندر پيٺل. آخر ٿوري ٿندي گهٽ ڪري چيائين:

"هينئر تو کي ٻه ڪل پئي هوندي ته گهڻين ويهين سؤ ٿيندو آهي. جنهن شيءِ کي تون پيار ڪرين ٿو، تنهن کان جدا ٿيڻ ۾ دل کي ڪيڏو نه ڏک ٿو لڳي. تون باغ کي ائين گهرين ٿو جئين چنڊ کي چڪور، گل کي ڀنور. مست دل کي روڪڻ ڪيڏو نه ڏکيو، بلڪ ناممڪن آهي!"

ٻڍڙو پنهنجي خشڪ چپن کي چٽڻ لڳو. هينئر ڪجهه ڪجهه سمجهڻ لڳو هيو. هن ناهه ڪرڻ چاهيو ٿي، پر ڪيس ڪوڙي غيرت جي جوش اُٿڻ نه ڏنو.

”تون سمجهين ٿو ته تون اهڙين اڻکلن شڪلين سان اشا هٿ ڪري سگهندين؟ گريب آهيان. گيرت ڪانه وڃائي اٿم“ اچا ته ڪجهه وڌيڪ چوي ها، پر سندس نظر ننڍ ٽيل باغ تي وڃي پئي. لوڙهي مان سندس اک وڃي ٽُوندڙ رابيل جي گلن تي پئي، جن کي سورج جا سونهري ڪرڻا چمي رهيا هئا.

هڪ ڀنور گنجار ڪندي اندر گهڙي ويو، جتي رابيلي گل ٻريا تي ٿارن جيان مشڪي رهيا هيا. ’ڀون-ڀون‘ جي مٺي آواز چنديءَ کي کيپ ۾ خمار ڏئي ڇڏيا. اکين اڳيان ماڪ. ڀنل اڇن گلن کي پٽڻ جو سندو نظارو ڦرڻ لڳس. فقط هڪ منٽ لاءِ، فقط...

هوڏانهن هن جوان ٻاڙيسريءَ کي اشا جو هٿ سونپڻ......! ڀيو ڀنور ڀون ڀون ڪندي لنگهيو. چندي ٻڻ ساڻس گڏ ڀون ڀون ڪرڻ لڳو.

”مان تنهنجي نظر ۾ بيشڪ غريب هوندس“ سرت بابوءَ لچ مان لعل ٽيندي چيو، ”پر مان اُشا کي سکيو گهور ڏئي سگهندس، تنهن کانسواءِ پنهنجي دل جو اٿاهه پيار...“

صبح جي چنڊيءَ اس ۾ رابيلي چمن ائين مرڪي رهيو هيو جڻن ڪا حسين شهزادي هيرن جواهرن جي جڙيل پوشاڪ ۾. هڪڙو ٻوٻٽ باغ منجهان ٻاهر اڏامندو آيو، ائين جڻڪ دنيا کي مدهوشيءَ ۾ ليم خوابيءَ جو پيغام پهچائڻو هيس.

چنديءَ نيٺ به انسان هيو. هن هار قبول ڪئي.

”چڱي حرفت هلائي مونکي ڦاسايو ائي،“ چنديداس مشڪي هنجي پنيءَ تي هلڪي ٺڦڙ هڻي چيو ”چوڏاري ڦابو آهيان“ ”پر منهنجي فقط اها مرجي آهي، ته جيترو تو مونکي هنن پنجن منٽن ۾ باگ جي پوسان ٻهي تنگ ڪيو آهي“ ٻيڙي وري به خوش مزاجيءَ ۾ چيو، ”اوترو مان به توکي ڪيان ها“.

”گهٽا ٻو توهان به ڪونه آهي“ سرت بابو هنکي سهرو سمجهي ادب سان چوڻ لڳو، ”نه فقط پنج منٽ پر سڄا سارا ڏهه هفتا، جڏهن توهان مونکي اشا سؤنپڻ کان انڪار ڪيو. توهان سمجهي نٿا سگهو، ته جيترو توهان منهنجي رابيلي چمن کي پيار ڪريو ٿا تنهنکان وڌيڪ مان توهان جي وجهه کي گهرندو آهيان“.

ٻيو زور سان کلڻ لڳو ۽ وري سندس پنيءَ تي هلڪي ٺڦڙ هڻي چيائين ؛

توکي اشا ڏيڻ ڪري مان ڪو ناراج ڪونه آهيان. تون به منهنجو حرفتي ناٺي آهين“.

مهيني کانپوءِ سرت ۽ اُشا جي سک سان شادي ٿي گذري ۽ ٻيو چنديداس گهر ڪڍيون هڻندو خوش ٿي موٽيو...... ۽ خوش به ڇو نه ٿئي، ڪو خراب سودو نه ڪونه ڪيو هيائين؟

برهم چاريه

ايشور پڻ لئي رسائي برهم چاريه پالڻا،
صاف **گيتا** ۾ سمجهايو پرم يوگيءَ **ڪرشنا**.

۱- **لڪشمڻ ڀيشم** پتامھ ۽ **ديانند** مھرشي،
موت کي جيتيو جني ڌاري فقط هيءَ ڌارنا.

۲- گرهست ۾ ڏس برهمچاري **گانڌي گوتم جنڪ رام**،
تو ڪري جڳت سڄو جن کي نمي آراڌنا.

۳- مرض دشمن جي مٿان ڏي ٿي سراسر سوپ هي،
لڀت تندرستيءَ جو بخشي ٿي سندس بس پاونا.

۴- امر آنند جي وهائي دل اندر ڌارا سچي،
عمر انيءَ کي وڌائي ويگ مان هيءَ واچنا.

۵- چاھ چستي تيج طاقت ترپتي تن ۾ پوري،
چنڊ جان چمڪائي ٿي چهري و چت جي گلشنا.

۶- سهڻ شڪتي شانتي سک سمپدا ساري ڏئي،
ڀاءُ ڀڳتي پريم پوتر ڏي سچي ساجن شنا.

۷- آتمڪ ۽ مانسڪ شڪتيون وڌائي ويگ مان،
راڄ من اندرين ڪرڻ لئي ڪاڙهئي ٿي ارچنا.

۸- سرلتا سنتوش سچ سان ٿي پوري سينو سدا،
من منجهان هر ڪا مٽائي ٿي وڪاري واسنا.

۹- بين **ڪرشن** جان پري ٿي بول ۾ جادو جبر،
ڪا مڌ پنوءَ جان پچائي قلب جي شڌ ڪامنا.

۱۰- سدا چارين سوروين جي ٻهاري صف اندر،
خوف خطرو بزدلي ٽاري سندس هڪ گرجنا.

۱۱- برهم چاريءَ جي آ مورت **ايشور** مورت سمان،
صاف **ويدن** مان ملي ٿي هيءَ سراسر سوچنا.

۱۲- ساتوڪ کاڌو ڪسرت سادگي ويچار شڌ،
من ۽ اندرين لئي کپي پورن طرح جي شاسنا.

۱۳- برهم چاريه ورت پالڻ پيو اچا **مستان** تون،
بعد شاديءَ جي به چيتج هيءَ چڱيري چاهنا.

منگها رام شيوڪرام [مستان]

عربي ۽ انگريزي زبان تي سنسڪرت جو اثر

ليکڪ:- چيتن ديو ورما [ٻمراج]

پارتوا سين جي ماتري زبان سنسڪرت آهي. سنسڪرت زبان نه رڳو ڪنهن وقت آريه ورت ۾ ڳالهائي ويندي هئي بلڪ سڄي دنيا ۾ فقط سنسڪرت جو پرچار هو. آريه ۽ اڻ آريه سڀ سنسڪرت سمجهندا هئا. رفته رفته سنسڪرت زبان کي ماڻهو وساريندا ويا ۽ پنهنجي پنهنجي ملڪ لاءِ جدا جدا ٻولي ايجاد ڪندا ويا.

بائيبل ۾ هڪ هنڌ لکيل آهي ته دنيا ۾ اول هڪ زبان هئي مگر خدا جي مرضي تي ته ماڻهو هڪ ٻئي جا خيال نه سمجهن، هنن ۾ اختلاف پوي جنهنڪري خدا ماڻهن جي هڪ زبان ۾ تفاوت آندو يعني ايون ٻوليون جوڙي راس ڪيون.

بائيبل جي مٿين چوڻي ڪيتري قدر درست آهي ان بابت بحث ڪري اٿو سگهجي. اصولي نقطه نگاهه کان ڏسڻ تي معلوم ٿيندو ته جدا جدا زبانن هئڻ ڪري دنيا جي انسانن ۾ پائيپي قائم نه آهي ۽ جيستائين دنيا جي هڪ زبان نه آهي تيستائين منش ماتر جي برادري قائم ٿي نٿي سگهي، اهوئي ڪارڻ آهي جو دنيا جا وڏا وڏا فيلسوف انسان ذات جي ايڪي پيڙهه تي پائيپي پيدا ڪرڻ جو يتن ڪن پيا پر جيستائين دنيا جي سڀني انسانن جي ايڪي ٻولي نه ٿيندي تيسين ممڪن ٿي نه آهي جو دنيا جي انسانن جو سنگهٽن ٿي سگهي.

دنيا ۾ سنگهٽن پيدا ڪرڻ لاءِ سنسڪرت زبان سمرٿ آهي. سنسڪرت جا لفظ سڀني زبانن ۾ موجود آهن انهيءَ ڪري چئي سگهبو ته سنسڪرت زبان جي پرچار ڪرڻ سان ئي اسين ڪنهن منزل تي پهچي سگهنداسين.

ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته دنيا جي وڏن وڏن ملڪن، ماڻهن ۽ خاص لفظن، مهينن، ڏينهن وغيره جا نالا سنسڪرت آهن.

مثلا يورپ ۾ "سويڊن" جو سنسڪرت لفظ "سويڊ" مان نڪتل آهي: ان جي معني آهي "سپاهي ماڻهو". "عربستان" يعني "اروستان" يعني گهوڙن جي جاءِ. آئرلنڊ سنسڪرت ۾ آهي "آير کنڊ"، يورپ سنسڪرت ۾ لفظ "سوروپ" معنيٰ آهي خوبصورت. "عدن" سنسڪرت جو

"اديان" لفظ مان نڪتو آهي جنهنجي معنيٰ آهي باغ. 'جرمن' سنسڪرت جي 'شرمن' مان نڪتو آهي جنهن جي معنيٰ آهي برهمڻ يا ساڌو. 'ناروي' حقيقت ۾ 'ناراواڄ' آهي جنهنجي معنيٰ آهي ملاحن جو ملڪ، 'بالٽڪ' سنسڪرت جي 'بالاٽڪ' جو روپ آهي ۽ ارٿ اٿس ويڙهن جو سمنڊ.

مٿين شهرن جي نالن مان معلوم ٿيو ته قديم زماني ۾ سنسڪرت زبان عام هئي ۽ اهوئي سبب آهي جو اڄ تائين انهن شين جا نالا ڪنهن هڪ خاص لفظ جي ڦيرڦار ڪانسواءِ ساڳي معنيٰ ۾ قائم آهن. هاڻي اچو دنيا جي مهاپرش تي "آدم" سنسڪرت جو "آدم" يعني آدي پرش، مسلمان، عيسائي به آدم کي دنيا جي آد ۾ پيدا ٿيل سمجهن ٿا، حضرت ابراهيم جي ڌرمپتنيءَ جو نالو سرس يا سره هو جو سنسڪرت "سرسوتي" لفظ مان نڪتو.

يوسف "پشپ" مان، جيڪب "ڪيشب" مان ۽ سليمان "سالومن" مان نڪتل آهن. هفتي جي ڏينهن جي به ساڳي حالت آهي. آهن انگريزي نالا پر سنسڪرت سان وڏي ۾ وڏي مشابهت رکن ٿا، مثال لاءِ ونو.

فرائيڊي ڀرگودوس، منڊي ماس دوس وينسڊي، بندو ديوس ٿيوزڊي، ليبردوس.

ساڳي ريت سال ۾ ٻارهن مهنا آهن، انگريزيءَ جا ڪيترا مهنا سنسڪرت جا آهن. جوليس شاهه جي نالي تي جولاءِ ۽ ان ريت جوليس قيصر هڪ اڌ مهني تي پنهنجو نالو ڌري ڇڏيو نه ته سڀ مهنا سنسڪرت جا نظر اچن ٿا. انگريزيءَ ۾ سيپٽمبر چون ٿا ۽ سنسڪرت ۾ "سپتمبار"، سنسڪرت ۾ "اشٽم بار" ته انگريزيءَ ۾ آڪٽوبر (اشٽ آڪٽ ٻنهي جي سنسڪرت ۾ هڪ معنيٰ آهي) "نوم بار" سنسڪرت ته نومبر انگريزيءَ ۾. "دسم بار" سنسڪرت ۾ ته ڊسمبر انگريزيءَ ۾. ڇاڪاڻ ته انگريزي مهنن ۾ جوليس قيصر ڦيرڦار ڪري اٺن، ڪن ماڻهن جا نالا رکيا جنهنڪري ٽن مهنن ۾ تفاوت آيو نه ته سڀ جا سڀ مهنا ۽ ڏينهن سنسڪرت لفظ آهن.

هاڻي اچو ڪن انگريزي لفظن تي.

هارٽ "هردو" معنيٰ دل، از "استي" مائينڊ انگريزي ۾، سنسڪرت ۾ "منس"، انگريزيءَ ۾ يو ۽ سنسڪرت ۾ "يويم"، گراس، سنسڪرت ۾ گهاس، ميونسپل سنسڪرت ۾ "منش پال"

مٿين اکرن مان معلوم ٿي سگهندو ته دنيا جي آد جي زبان سنسڪرت هئي ۽ اهوئي ڪارڻ آهي جو اڄ تائين هزارين سنسڪرت جا لفظ انگريزي ۾ موجود آهن، ساڳيءَ طرح عربيءَ جو حال آهي. عربيءَ جا مصدر نه آهن، نڪي عربي زبان اهڙي آهي جنهن ۾ سڀ لفظ موجود هجن. سنسڪرت ۾ پاڻيءَ جا سوا سو نالا آهن ۽ عربي، جپاني وغيره نالا جي پاڻيءَ تي رکيل آهن سي گهڻو ڪري اچي ملن ٿا.

عربيءَ ۾ پاڻيءَ کي ماءُ چون، جپانيءَ ۾ "مزو" سنسڪرت ۾ هڪ نالو پاڻيءَ جو "مهه" به آهي. ماءُ نالو عربيءَ ۾ آهي شرف، سنسڪرت ۾ "سروپ" معنيٰ ۽ مطلب ٻنهي جو هڪ آهي.

عربيءَ ۾ ”ڪيف“ لفظ آهي سنسڪرت ۾ آهي ”ڪٿي“ معنيٰ ٻنهي جي هڪ آهي يعني ”ڪهڙيءَ طرح“ عربيءَ ۾ ”عارض“ شبد آهي ۽ اهو شبد به سنسڪرت جي ”ارٿي“ لفظ مان موجود نڪتو.

سنسڪرت ۾ شوڪ جو مصدر ”شچ“ آهي، عرب ماڻهو ”چ“ جو اچار نٿا ڪري سگهن، ان ڪري عرب ۾ مٿين مصدر ”شجو“ شجا وغيره جي شڪل اختيار ڪئي ۽ معنيٰ جا سنسڪرت روٽ جي آهي اها ئي عربي جي آهي.

”مون هنکي چيو“ هي هڪ جملو آهي عربيءَ ۾ چوڻ لاءِ فعل يا قال جو مصدر ڪم اچيٿو، انگريزي ۾ به هن مصدر جي مقابلي ۾ ”ڪال“ روٽ موجود آهي سنسڪرت ۾ انهن جي مقابلي ۾ ”ڪل“ آهي جنهن جي معنيٰ به آواز ڪرڻ آهي.

سياست يا سياسي اهم مشهور لفظ آهن، عربيءَ ۾ سياست يا سياسي جو ماد ’سيس‘ آهي، جنهنجي عربيءَ ۾ معنيٰ ”لغات صراح“ ۾ ”عملداري ڪردن“ لکيل آهي، عربي روٽ سيس جي مقابلي ۾ سنسڪرت زبان جو ”شاس“ موجود آهي جنهن جو ارٿ به ساڳيو ئي آهي، ”ش“ ۽ ”س“ ۾ تفاوت ٿيڻ فلالو جي ۾ بلڪل معمولي ڳالهه آهي. نه رڳو ايترو پر ٻيا به ڪيترا لفظ آهن جن جي مصدرن مان ائين معلوم ٿيندو ته هو سنسڪرت روٽن مان نڪتل آهن ڇو ته سنسڪرت جا روٽ پڻ، ٽن اکرن ۾ ختم ٿين ٿا، عربي ۽ انگريزيءَ ۾ روٽن لاءِ چار چار يا پنج پنج لفظ ڪم اچن ٿا. هن ڪان پوءِ جو وقت مليو ته وڌيڪ اپٽار ڪئي ويندي.

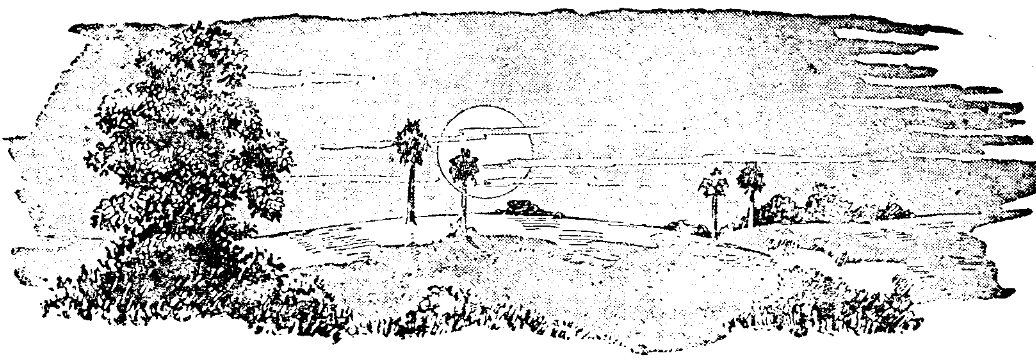

بنسري

روپ آسا

ٽل- مٺـــڙا ٻـــڌاءِ موھـــن آواز اڄ بنسري،
ڪر سوز مان تون ھاڻي آغاز اڄ بنسري.

1- مرليءَ سنڌو هي مڌر رڳ رڳ ۾ ٿو رچي دم،
ورهين جو ٿو وڃي غم دمساز اڄ بنسري.

2- آڌي اٿـــي سويلي ساجھر ۽ صبح ويلـــي،
تـــون ويھ تـــار ميلي همراز اڄ بنسري.

3- آلاپ عشق وارو سهڻا سڻـــاءِ نيـــارو،
ٿئي گم هي جسم سارو واعجاز اڄ بنسري.

4- وهه تار سان لهستي منجهي چڙهي ٿي مستي،
ست ڪر اچي ڏي دستي ممتاز اڄ بنسري.

5- ڪولي ڪپاٽ قلبي روحي سري ۽ جهري،
منزل ٻـــري ۽ ٻري پـــرواز اڄ بنسري.

6- هـــر حـــال ۾ حقيقـــي هـــر تـــار ۾ شفيقي،
هـــر راز ۾ رفيقـــي مجـــاز اڄ بنسري.

7- تون هين توهين تو تون تون هر جان ۾ آهي جو جو،
فلڪين مچـــائي هـــوهـــو طنـــاز اڄ بنسري.

8- خوبي خيال شاغل هـــر تار تار مائـــل،
ٿيو عرش ڪرس داخل شهباز اڄ بنسري.

مجروح جو مٺايو ماڻهو وڃايو
سارو سچو سڻايو آواز اڄ بنسري.

حڪيم لعلچند (مجروح)

گهوڙي جا چور

ترجمان:- چيتن - ٻي - شهاڻي.

پرگونو هڪ اسپتال ۾ ڪمپائونڊر هو. ساري ڳوٺ ۾ هو نيڪيءَ ۽ قربانيءَ جي ٺالن سان پرسڌ هو. ٺاٺال جا ڏينهن هئا. هڪ سانجهيءَ جو هو راڻپور ڳوٺ مان پئي موٽيو. ڊاڪٽر کيس اسپتال لاءِ ڪجهه دوائون خريد ڪرڻ لاءِ موڪليو هو. هن کيس پنهنجو سٺي ۾ سٺو گهوڙو ڏنو هو، ان لاءِ ته سويلئي موٽ ڪاٽي. کيس دوائون بلڪل جلدي کپنديون هيون.

ڏينهن هو ته گهٽجي چڱو پر سانجهيءَ جا اٺ لڳا ته اچي سخت طوفان لڳو. طوفان ۽ برف جي ڳڙن سان. اُن وقت پرگونو کي اڃا چار ميل ڪن پنڌ ڪرڻو هو. پر اونده اندوڪار ۾ هو رستو وڃائي ويٺو. پرگونو سخت انتظاريءَ ۾ پئجي ويو. ڪاش گهوڙو ئي نه پيو هلي ۽ نڪو وري ڪو کيس رستو پيو نظر اچي. نيٺ گهوڙي کي وٺي چيڪ ڇڏيائين ۽ پاڻيائين ته وفادار جانور پاڻيهي پنهنجو اڳو ڳولي لهندو. ائين ئي ڪلاڪ گذري ويا. گهوڙو ڊوڙي ڊوڙي ساٿو ٿي ويو هو. پاڻ به ٿري برف ٿي ويو هو. کيس هاڻ پڪ ٿي ته راڻپور ڏانهن پيو موٽ ڪان. اُتي طوفان جي غوغاءَ ۾ ڪتي جي ڀؤنڪ کن پيس ۽ اڳيان گهوماٽيل ڳاڙهي لاٽ نظر آيس. آهستي آهستي هڪ وڏو دروازو، پوءِ اولڙهو ۽ تنهن کان پوءِ هڪ پٽ ڏسڻ ۾ آيس. لوڙهو سڄو اُڀن نوڪدار ڪيلن جو هو ۽ ٽپي وڃڻ محال هو. اِتي هوا لڳي ۽ برف جو ڌنڌ سندس اکين اڳيان هٽبو ويو. جتي پاڻ ڳاڙهي لاٽ ڏٺي هئائين اُتي هڪ ننڍي ڪڪائين جڳهه سندس اڳيان اچي اُڀي ٿي بيٺي. حقيقت ۾ هئي ته مالڪن به دريون صفا بند ڪري ڇڏيون هيون باقي بچل ٽين وري ڪنهن ڳاڙهي شيءِ سان ڍڪي هئائون ۽ اندر جاري لي ڪري بتي رکي هئائون.

هيءَ جڳهه ڪنهنجي آهي؟ پرگونو کي اوچتو يادگيري پيئي ته رستي جي ساڄي هٿ تي، اسپتال کان ساڍا ٽي يا چار ميل پري **آندري چريڪو** جو گتو آهي. اهو **چريڪو** ڪن ڳالهاون هتان تازو خون ٿي ويو هو. کيس اهو به ياد آيو

۽ ڇوڪرو ٻنهي زال ۽ ڌيءَ ليمبڪا ڇڏي ويو آهي. هوءَ اٽڪل ٢ سال اڳ اسپتال مان ٿي وئي هئي. ان ڳتيءَ جو نالو بد ٿيل هو. خاص ڪري سانجهيءَ جو ڪنهن ڌارئي انسان جي گهوڙي چورائڻ وڃڻ جو نهايت گهٽ امڪان هو. ٻيو هو هنوقت ٻيو ڇا ٿي ڪري سگهيو. ٻرگونو اندران ڪيسي ۾ هٿ وجهي لمبو ڪڍيو ۽ زوريءَ کنگهي، ڇهبوڪ سان دريءَ تي ٺڪ ٺڪ ڪئي.

”آهي ڪا ٻهر؟ دادي، در ته کول. ٻاهر ٿڌ ۾ ٿو مران.“

اتي هڪ وڏو ٿلهو ڪارو ڪتو زور سان ڀؤنڪندو ٻال وانگر ٽپا ڏيندو گهوڙي جي ٽنگن هيٺان لنگهي ويو. وري ٻيو اچو- ٽيون وري ڪارو- گهٽ ۾ گهٽ ڊزن کن ڪتا اچي مڙيا. ٻرگونو پنهنجي ساري طاقت سان پنهنجو ڇهبوڪ وڏي ۾ وڏي ڪتي کي ٺهڪائي ڪڍيو. ڇهبوڪ لڳڻ سان ڪتي وٺي ڪيڪون ڪيون. هڪڙو راست ٿڌي ٻيو ڪتي جي چيٽ، تنهن ته ڌرڻ ٿي ڏڪائي.

ٻرگونو اچا دريءَ تي ٺڪ ٺڪ ڪندو رهيو. ٿوري وقت ۾ ٻاهرئين وٿن تي ٻاري جي مٿان ڪجهه روشنائي ڏٺائين ۽ هڪ عورت جا مٿي کان پيرن تائين گرم ڪپڙن ۾ ويڙهي بيٺي هئي سا هٿن ۾ شمعدان کڻي اچي پرسانس بيٺي.

ٻرگونو بيزاري ڪري چيس: ”دادي گهڙي کن ته اندر اچڻ ڏينءَ. آءٌ گهوڙي تي اسپتال ڏانهن هئي ويس. ٻر رستو ڀلجي پيو آهيان. ڏس ته سهڻن هوا جا ڪهڙا نه گهوگهاٽ پيا اچن. رب رکي وٺي! ڊڄڻ چو ٿي، اسين پنهنجا ئي آهيون دادي.“

عورت منهن گنجائي چيو ”اسين اندر ٻاط ۾ ئي ٻروا آهيون. تون وري ڪنهن کي ڪپندو هئين. ٻه ٻه در چو پيو کڙڪائين؟ در ڪو اندران بند پيو آهي ڇا؟“

ٻرگونو در کولي اندر گهڙيو ۽ گهر جي ڏکي وٽ بيهي رهيو. ڪجهه سامت ۾ ساهه کڻي چيائين: ”دادي نوڪر کي ته چوءِ ته منهنجو گهوڙو سوگهو رکي.“

عورت خفي ٿيسي چيو: ”دادي وري ماٺهين جي!“

۽ سچ پچ هوءَ دادي ڪونه هئي. جڏهن هن لٽڙي شمعدان تي وسايو تڏهن روشني سندس منهن تي بلڪل چٽي طرح پيئي ۽ لحظي ۾ ٻرگونو سندس ڪاريون ڀروڻ ڏٺيون. هوءَ ليمبڪا هئي.

اندر گهڙندي هن رکائيءَ سان جواب ڏنو ”وڏو اسانجو سيٺ اچي لٿو آهين. هن مهل نوڪر ڪٿان آيا. ڪي نشي ۾ آلوٽ سمهيا پيا آهن ۽ ڪي صبوح جو رانپنوڏا نهن هليا ويا آهن- اڄ موڪل آهي ...“

جڏهن ٻرگونو ڪڙهه ۾ پنهنجو گهوڙو ٻڌي رهيو هو تڏهن هٽڪار ٻڌائين. اوندهه ۾ ڪيس ٻيو گهوڙو نظر آيو. ڏٺائين ته گهوڙي تان اڃا زين نه لاٿي وئي آهي. تڏهين ڇٽبو ته عورت ۽ سندس ڌيءَ کانسواءِ ٻه ڪو ٻيو آدمي اندر آهي. رڳو ٻيچو ويچاري ٻرگونو سمجهيو، ٻهتر سمجهيو ته گهوڙي جا سنج لاهي پوءِ اندر گهڙان. ڳوٺ مان

جيڪا خريداري ڪري موٽيو هو سا ۽ سنجه ٻارڻ سان ڪاٺي اندر گهڙيو.

ٻهرين ٻهرين ڪوٺي جنهن ۾ هن ٻيو ڏريو سا جيڪي سو وڏي هئي ۽ گرم هئي. هيڪار اهڙي پئي آئي جڻ ته ڪنهن تازو سچو فرش ڌوتو هو. هڪ بندرو ۽ ڪجهه قدر ڏيرو هاري جو اٽڪل چاليهن ورهين جو پئي ڏنو سو سامهون ميز تي ويٺو هو. ڪيس ننڍي ۽ سهڻي ڏاڙهي رکيل هئي. ۽ لڪي نيري رنگ جي خميس پيٺي هئي. هو **ڪلشنڪو** هو. وڏو ڪاٽڪو هو. سنڌس ڏنڊوني هو گهوڙا چوراڻ. سنڌس ٻي ۽ ۽ چاچو هڪ وڏي ڳوٺ ۾ گڏتو هلائيندا هئا ۽ هو چورايل گهوڙا بلڪل سستي اگهه ۾ وڪڻي ڇڏيندا هئا. هو ٻه ڪئين دفعا اسپتال ۾ آيو هو پر نه دوا درمل ڪرائڻ. ٻيري ٻيري ڊاڪٽر سان اچي گهوڙن جون ڳالهيون ڪندو هو. سدائين ڪا ٽئس پڇندو هو ساڻين ڪو گهوڙو وڪڻندا. تمام چڱي رقم ڏيندو سانو. هن وقت هو مٿي تي سرها ٽيل مکي ڦٽي ڦوڪارو ڪيو ويٺو هو. ڪنن ۾ ڪري وڏيون روپيون واليون پاتيون هئائين. وڏو سيٽ پٽ بنيو ويٺو هو. هٿن ۾ هڪ وڏو مورتن جو ڪتاب هوس جو ڏاڍي شوق سان پئي ڏٺائين- پر ۾ هڪ پيو ڪاسبي لنبو ٽيو سمهيو پيو هو. سنڌس پاسي کان وڏو ڪل پئي ٻرو يو. پنهنجو مٿو، ڪلها ۽ چاتي ڪري رڳو جي ڪل سان ٻڌي ڪيا هئائين. شايد لنب ۾ هو. بوٽ جيڪو لاهي رکيو هئائين سو صفا نئون هو. ڪڙين کي جو نعل هڻا يا هئائين سي جنسي ڀڪيا پئي. سنڌس ٻادرن کي جيڪا برف لڳي هئي سا آهستي آهستي ڳرندي پئي ويئي ۽ وٽئي تي چوڌاري ننڍا ننڍا ڊٻا ٺاهيندي.

ڪمپائونڊر کي ڏسي **ڪلشنڪو** کيس ڪيڪارايو.

پرڳونو پنهنجا گوڏا هٿن سان مهٽي چيو: ”ها، اهي سڀ هوا جا ڪم آهن. ٻاهر ته ولهه ٿي واڪا ڪري. برف به ڳچي ۽ ٿانئين آهي. خدا جو قسم منهنجي ته ڪل ٿي سڪي ويئي آهي- ۽ منهنجو لمنڇو به...“

انين چئي هن لمنڇو ٻاهر ڪڍيو ۽ مٿانس نظر ڦيرائي وري واپس کيسي ۾ وڌو. لمنڇي ڏيکارڻ جي مراد حاصل نه ٿي. ڪلشنڪو ڪتاب ڏسڻ ۾ ٿي محو ٿي ويو.

”ها ٿو، هي سڀ هوا جا ڪم آهن...... آءٌ رستو صفا ڀلجي پيس. جي آءٌ ڪتن جي ڀؤنڪار نه سڻان ها ته قسم سان هينئر مئو پيو هجان ها. خدا ڪو خير ڪري، ٻــر زائفائون ڪٿي آهن؟“

ڪلشنڪو ورندي ڏني. ”دادي ويئي آهي رانپنو ۾ ۽ ڇوڪر ڪانو پيئي ٽيار ڪري......“

ڪجهه وقت ته سانت ٿي ويئي. پرڳونو ڏکيو پئي ۽ رکي رکي اپا ساهه پئي پرپائين. هٿن کي ڦوڪون ڏيئي پئي مهٽيائين. اهي ٿال فقط اللاءِ ٿي، ڪيائين ته. ڪلشنڪو سمجهي ته ٿري ٽپ تي ويو آهيان ۽ اهڙو ٽڪل آهيان جو هڏو هڏو ٿو ٽڪر ٿئيم. ٻاهر ڇهبوڪ ڪا ڏل ڪتن اچا پئي ڀونڪيو.

”ڪهڙي ڳوٺ کان ٿو اچين؟“

"ٻوگا ليووڪا ڪان"

وقت گذارڻ جي خيال کان، يرگونو ٻرگ ليووڪو جو وٽهي خيال ڪرڻ لڳو. چڱو ئي وڏو ڳوٺ هو ۽ هڪ تمام اونهيءَ ترائيءَ ۾ وسيل هو. چانڊوڪي رات ۾ شاهي سڙڪ تان هيٺ ترائيءَ ڏانهن نهار ۽ وري ڪري آسمان ڏانهن نظر ڪر ته جڻ ته چنڊ ڪنهن بي پاتالي اوڙاهه مٿان پيو چمڪي ۽ انسان جڻ ته اچي دنيا جي ڇيڙي تي پهتو آهي. ڳوٺ ڏانهن جيڪو رستو ٿي ويو سو اهڙو ته سوڙهو هو جو ٻه گهوڙا ٻه مشڪل هلي سگهن. اتفاق سان جهڙي ڳوٺ ۾ وچڙندڙ بيماري پوندي ۽ سڀني کي ٻوگا ليووڪا مان لڏ پلاڻ ڪرڻي پوندي ته ماڻهن کي يا جي يرگونو کي ماڻهن کي ٽڪا ڏيڻا پوندا هئا ته سڄي رستي تان هوش هوش ڪندو ويندو هو يا ته سارو وقت پيو سيٽيون وڄائيندو هو. ٻوگا ليووڪا جا ڳوٺاڻا پڻ ڳالهين ڪان مشهور هئا. باغات جو ڪم ته ڪو ڪانه سکي ۽ پيو هئا پهرين نمبر جا ڌاڙيل ۽ گهڻو چورائيندا ني گهوڙا هئا. سندن باغ گهڻو ڪري ٻارهان ئي مهنا پرپور هوندا هئا. بهار ۾ ته سازي ڳوٺ جي ڇا بات ڪجي! قسمين قسمين گل ۽ ٻوٽا جهومر لڳايو بيٺا هوندا آهن. سارو ڳوٺ جنسي گلن ۽ ميون سان ڍڪيو پيو هوندو آهي. ٻه چار ڪو پيڪ ڪري باغائي کي ڏي. پوءِ ته سائين ميووڪاني وڃڻو پئو ڪر. ڳوٺ جون زالون چڱيون ٿي سهڻيون هيون ۽ پر ڏٺيون، مٺيون ۽ ٽوٽ. زيورن ۽ ڳهڻ پائڻ جون شوقين پر ڪم جو ٿيو پلو. پاڻ ۾ سارو ڏينهن گڏجي ويهي قصا ڪٽينديون هيون.

اتي ڪنهن جي پيرن جي آهٽ جو آواز ٿيو. ليبڪا اگهاڙن پيرن سان ڏاڍي نزاڪت سان اندر گهري. ڪيس سڄي ڳاڙهي پوشاڪ پهريل هئي. عمر جي وٽهن ورهين جي لڳي ٿي...... گهوڙن سان هن يرگونو ڏانهن ٽيڏي نظر سان نهاريو ۽ ٻه دفعا ڪونيءَ جي هڪ ڪنڊ تائين اچ وڃ ڪئي. هلي ٻه ڏاڍي لاڏ سان ٿي. سندس لوڏني لکٽي لڏو. سندس مشڪ موهي ٿي ڇڏيو. ظاهر هو ته ڪيس تازي ڏولـل فرش تي هلڻ ۾ ڏاڍي فرحت ٿي آئي ۽ سندس جتي لاهڻ ۾ ڪو مڙيئي راز هو.

اتي ڪلشنڪو وني ٽهڪ ڏنو ۽ ڪيس اڳو سان اشارو ڪيو. هوءَ يڪدم ونس ڊوڙي ويئي. هن ڪيس هڪ مورت ڏيکاري جنهن ۾ نبي ايليجا ٽي گهوڙا عرش ڏانهن اڏائيندو پئي ويو. ليبڪا پنهنجي نونٽ ميز تي رکي ڏاڍي مزي ۾ مورت کي ڏسڻ ۾ لڳي ويئي. سندس پاسي وارا وار ڪلهن تي لڙي آيا هئا. وچ ۾ ڪئي هئائين چوٽي. هڪڙي پوشاڪ لعل باقي جو ڳاڙهي ربن ڪٽي ٻڌي هئائين تنهن ته سندس سونهن کي ڪٽي ڏنو هو. سندس چوٽي پئي زمين سان لڳي. مورت ڏسي پئي مشڪيائين ڪشڪيائين.

ڪلشنڪو چيو: "ڏس، ڪهڙي نه حيرت انگيز مورت آهي - ڪمال آهي." ائين چئي هٿن جي ائين چرچو ڪيائين جڻ ته نبي ايليجا جي بدران گهوڙائي پاڻ تي هڪليا ٿين.

ٻاهر هوا گهوگهاٽ ڪيو پئي لڳي ۽ اهڙا کيڪڙاٽ پئي آيا، ڄڻ ته ڪتو ڪتي کي نڙي ۾ ننهن ڏيئي ڇيچلائي رهيو آهي.

ليبڪا ٻ جي چيو: "مهري مهر ڪري. شايد ڏائڻيون ڳوٺ ۾ ڪاهي پيئون آهن."

ڪلشنڪو جواب ۾ چيو: "تون ته ڪا ڇوري آهين. هي سڀ هوا جا آواز آهن." منٽ ٻه رکي پرگونو ڏانهن مهڙ ڪري چيائين "۽ سائين اوهانجو ڪهڙو رايو آهي – دنيا ۾ ڀوت ۽ پريت آهن ڪين نه؟"

پرگونو ڪلهي کي لوڏي ورايو "ڀائو ڪهڙيون ٿو ڳالهيون پڇين! جي ڪو عقل هلائي ۽ وڳيان جي اوٽ وٺي ته پوءِ ڇاڇا جن ڀوت، اهي ته سڀ ڀرم آهن. اسان جهڙن پوڙهن کي سچ پيو لڳي ...... پنهنجي حياتيءَ ۾ مون ڪئين ڪم ڪيا آهن. گهڻوئي ڀٽڪيو آهيان ...... جڏهين ٻـڙهي پورو ڪيم لڏهين ملٽري ۾ وڃي ننڍو ٻ داڪٽر ٿيس. ٻيا ڇا ٿو پڇين. آءٌ لـڙائيءَ ۾ ٻه لڙي آيو آهيان. مونکي پنهنجي ايمانداريءَ، بهادري ۽ شيوا جي اجوري ۾ هڪ ٻلو عطا ڪيائون. لڙائي ختم ٿي ۽ صلح ٿيو ته مون يڪدم روس ۾ موٽ ڪاڌي ۽ وري اچي سائيٽي ڏانڊي کي لڳس. هيترا هنڌ جو ڦريو آهيان سو سمجهان ٿو ته مون اهو ڪي ڏٺو آهي جو ڪنهن ماڻهوءَ ڀي سپني ۾ به نه ڏٺو هوندو. اوهان ڪان ضرور ڪي قدر سرس آزمودو اٿم. حقيقت ته اها آهي ته مون کي غيب عالم جي ڇڱي پر خبر آهي. مون خود ڀوت ڏٺا به آهن. ڪين ڪو سگهه ۽ ٻيو ڪو نه ٿيندا آهن. اهي سڀ واهيات ڳالهيون اٿو. پر ڪنهن ريت مون ڪين ڏٺو آهي."

ڪلشنڪو پڇيو "ڪٿي؟"

"ڪٿين هنڌن! پر پهرين ڳالهيون ڪري ڇڏ. اڃا تازو اڳئين سال جي ڳالهه آهي. هن مونکي هتي گذريو هو. ٻار راهت جو اهي ڳالهيون ڪوڙ نه ڪرين. اصل هن جاءِ جي وڃهو. مونکي ياد آهي ته مون گوليشنو ڳوٺ ڏانهن پئي گهوڙو هڪليو. اٽي ماڻهن کي ٽڪا ڏيڻا هئم.

گاڏي ۽ گهوڙو اهڙا هئا جن هوا سان ڳالهيون ٿي ڪيون. آءٌ ڏاڍي ڳراڻيءَ سان پيو وڃان. ٻاڻ سان اسپتال جي پهريدار کي ٻه ڪنيون هوم. ٻيلي خوف هوم. پلا اهڙن وقتن تي ڪئين ڪاٽڪو ڦر لاءِ پيا چوڏاري ڦرن. اڃا واهه جي منهن وٽ پهتس ته، ڏسان ته هڪ ماڻهو پيو وڃهو اچي. پر ڳالهه ٿي ياد اچي ته ڏرن ٿي ڏڪي. ٿلهو ڏٺو متارو! اصل هٿن پيئنو آهي! ڪارا وار ڪاريون اکيون. منهن ٻه وري اهڙو ڪارو جو مون سمجهو ته ڪري منهن کي ڪارنهن ٿڦي اٿس ...... وڃهو اچي ٽڪا ڪيائين هم نه ٿم. سڌو اچي لغام ۾ هٿ وڌاءِ. "ڪٿ و رهه!" گهوڙي ڏانهن نهاري مون ڏانهن نهاريائين. منهنجو ته ساهه ٿي سڪو. شڪر جو حرف ڪو نه پئيا ٿين. پڇيا ٿين "ڪاڏي پيو وڃين؟" ائين چئي وٺي ڏند ڪوٽيا ٿين ۽ اکيون اهڙيون ته هيبتناڪ بنايائين جو منهنجو ته دم ڪڍي ڇڏيائين. مون اندر ۾ چيو "ٻيلي هي وريءَ ڪهڙي بلا گڏي!" "ٻا سي واري ڳوٺ ۾ ماتا جي

بيماري منهن کي يو آهي سو وچانتو ماڻهن کي ٽڪا ڏيڻ،" مون جواب ڏنو. "ٻه توهان جو ڪو مون ۾ ڪم آهي؟" جواب ڏنائين ته "جي ائين آهي ته مونکي ٻه ٽڪا ڏي." ائين چئي ونسي ٻانهن اگهاڙي ڪيائين. وري مردار ٻانهن منهنجي ٽڪا اڳيان ٻيو آڻي. ڪاوڙيو سانس ڪونه. ٽڪو ڪو گاريون ڏنيو مانس. بخيلي به سخت پئي لڳي. ٻه وس ڪونه ٿي هليو. مات ميت ۾ جڳن ٽڻن ڪري جڏهن ٽڪا ڏنا مانس تڏهن جند ڇٽي. ڪجهه وقت کانپوءِ پنهنجي نستو ڏانهن نهاريان ته ڏسان ته ساري ڪٽيل آهي.

ڪاسبي جيڪو ڪل اڳيان لنبو ٿيو سمهيو پيو هو، تنهن اوچتو پاسو ورايو ۽ ريڍ جي ڪل جنهنسان پکيو پيو هو سا مٿان لاٿائين. ٻرگونو کيس سڃاتو. هيءَ ئي مٺو هو جنهنجي هو ڳالهه ڪري رهيو هو. ڪاسبيءَ جا وار، ڏاڙهي ۽ اکيون اهڙيون ڪاريون هيون جهڙي حبشيءَ جي چمڙي. منهن سندس ڪٽڪ ورنو هو. باقي جو ساڄي ڳل تي وڏو ڪارو داغ هو سو تنهن تي کيس جنسي پوست بنائي ڇڏيو هو. ويچارا ڏيئي ٻرگانو کي چيائين: "قبلا، اها ڳالهه سچي آهي ته مون اوهانجي واڳ ۾ هٿ وڌو هو. بلڪل ٺيڪ؛ ٻه ماتا جي ڳالهه بنهه ڪوڙي آهي. جناب، ماتا جي مرض باٻت اسان ته هڪ اکر به ڪونه ڳالهايو هو."

ٻرگونو جا حوصلائي خطا ٿي ويا.

"لهڙ پيا ٻهرين ٿنهنجي ڳالهه ڪئي ڪنهن؟ سمهي ٻه. سمهيو پيوهئين ٻوءِ ڪهڙو چئتو لڳيءَ".

هيءَ ڪاسبي ڪڏهن به اسپتال ۾ ڪونه آيو هو ۽ ٻرگونو کي خبر ڪونه هئي ته هو ڪير آهي يا ڪٿي جو رهاڪو آهي. ٻه هينئر کيس ڏسي سمجهائين ته هو پڪ هڪ دهقاني آهي.

ڪاسبي کو موڙي اُٻاسيون ڏيئي اُٿيو ۽ وڃي ڪلشنڪو ۽ ليبڪا جي اڳيان ويٺو. هو به ڪتاب ڏسڻ کي لڳي ويو. سندس نئين اکڙي، منهن ۾ ڪجهه رونق آئي ۽ ايرڪا جون نشانيون ظاهر ٿي بيٺيون.

ليبڪا کيس چيو "هيرڪ ڏس، تون ته مونکي ههڙا گهوڙا هٿ ڪري ڏين ته آءٌ جيڪرستوبهشت جوآڏامي سير ڪري اچان."

ڪلشنڪو چيو "گنهگارن لاءِ بهشت جا دروازا کلن ئي ڪونه، باقي پاڪ انسانن لاءِ ته اُت جڳهه جي جهجهائي آهي."

ليبڪا ميز تي ڪپڙو وڇائي پليٽون رکيون. هڪ ۾ قيمي جون ٽڪيون، ٻيءَ ۾ ڪچومبر ۽ ٿيءَ ۾ گوشت پيل هو. ٻرسان لٽيءَ ۾ لوڻ، ٽکو ۽ پنائي گوبيءَ جا ٽکو هٽا جن مان اچا گيهه جون ڦهنگون پئي نڪتيون. هڪ ڪوزي ۾ تاڙي پيل هئي جا جڏهين هن گلاسن ۾ وڌي ته ساري ڪوٺيءَ ۾ سندس واس ڦهلجي ويو.

ٻرگونو جڪ پئي کاڌا. ڪلشنڪو ۽ شيدي ميرڪ پاڻ ۾ ائين رهاڻيون ڪري رهيا هئا جڻ ته هو ڪوٺيءَ ۾ هوئي ڪين. ڏانهنس ته نهاريائون به ڪونه ٿي. کيس چاهنا هئي ته ساڻن ڳالهايان ٻولهايان، چارڳالهيون ڪري ڪي گشا هڻان، پڙ ٿي کائي دارونءَ چڪو پيان ۽ جي ٿي سگهي ته ليبڪا سان

چو چو گهيڙو ڪريان. جڏهين هنن ڪا ٿو پئي ڪاڏو ڏٺو اٽڪل اٺ ڏهه دفعا ته واهه جو هوءَ اچي پرسانس ويٺي. پيري پيري سان پنهنجا سهڻا ڪلها سائيس جهائي پئي ويئي ۽ اهڙي طرح جڻ ته ڪو اتفاق وچان ائين ٿي ٿي پيو. ڏاڍي لاڏ سان چيلهه تي هٿ رکي ڏانهس نهاري رهي پئي مشڪيائين. ڇوڪر تندرست هئي ۽ بلڪل ڪڙي - رڳو پئي ڪليائين. جيءَ ۾ ته ڪو لوڇو هوس - سانت ڪري ويهڻ ٿي نه پيو اچيس. اُٿيئي وهي ته اُٿيئي اُٿيو ڪڙي ٿئي. جي ويٺي ٿي ته قتقتيي بار وانگر پنهنجي پاڙيسري ۽ ڏانهن ٿي نهاريائين ۽ وري يڪدم وٺي ٿي پئي ڏنائين پر ور ور ڏاڍي حرفت سان پنهنجا ڪلها پا گوڏا پرگونو سان پئي لڳايائين.

پرگونو کي پيا به خار هئا. ڪلشنڪو ۽ ميرڪ پئي تاڙي ۽ جو هڪ هڪ گلاس پي ماٺ ڪري ويهي رهيا. پرگونو کي تنهن ڪري اُگرو ٿي لڳو ته هو ڪو ائين پيو گلاس پيئي. تنهن هوندي به هو پاڻ روڪي نه سگهيو ۽ ماٺڙي ڪري پيو گلاس چاڙهي ويو. اچا به سنڌس دل نه رهي سو ٽيون به گپيت ڪري ويو. ڇڏيائين گوشت کي به ڪونه - ويو مزي ۾ ڳڙڪا ڀيندو. اتي کيس خيال آيو ته بهتر ٿيندو ته سنڌن سارا هه جا ڏڪ پريان. هينئر جو کيس ليکين به ڪونه ٿا سو شايد پوءِ سائس ڳالهين ۾ ويهي وڃن.

ڪنڌ کي ٿوري ڌوڻ ڏيئي چيائين:

"اوهين بوگا ليوڪا جا ماڻهو آهيو واهه جا!"

ڪلشنڪو پڇيو "سائين ڇا ۾ واهه جا آهيون؟"

"مثلا گهوڙن جي ڳالهين ۾: چوري ۽ ڦُرڙ."

"تنهن هوندي به ٿيا سين واهه جا! اسين ته پائي آهيون چور ۽ مڪار."

ميرڪ گهڙي ساعت سانت ڪري چيو: "سائين اُهي ڏينهن ٿي لڏي ويا. بچيو به باقي رڳو وڃي فليا آهي پر هو به ويچارو هينئر اڪين سڃو آهي."

ڪلشنڪو ٿڌو ساهه کڻي چيو "ها ٿو، فليا ڪانسواءِ ڪوئي ڪونه رهيو آهي. حساب ڪري ڏسو، گهٽ ۾ گهٽ ستر جوته واهه جو ٿيندو. جرمن لوڪن سندس هڪ اک ته صفا ڪڍي ڇڏي، ٻيءَ سان ته اصل ڏسي نٿو سگهي. اڳين ڏينهن ۾ پوليس آفيسر کيس ڏسندي يڪدم سڏيندو هو "اڙي شاميل، هيڏانهن اچ." سڀ هاري ناري، ڪمي ڪاسبي کيس شاميل جي نالي سان ڪوٺيندا هئا. قدرت جا رنگ ڏسو. ڪن ڏينهن سندس نالو هر ڪنهنجي وات مان ڪو نه پئي وڃان نڪرندو هو، پر اڄ سڀڪو ڪلهي چوي "اڙي اهو ڪاڻو فليا." سندس جگر ڏسو. هڪ ڏينهن پاڻ ۽ ليوبا جو ٻيءُ آندري گورگورچ، روزنو نالي ڳوٺ ۾ ڦر ڪرڻ ويا. خبر پيئي ته اُتي ملٽري ۽ جا گهوڙيسوار رهيل آهن. تو پلي ۾ پيلا گهوڙا چونڊي ڪاهي اُتي هليا. پهريدارن جو به ڪين نڪو ٻپ نڪو ٻاڻ. ٻي صبوح جو

توني گھوڙا ويهن روبلن ۾ وڪڻي ڇڏيائين. ها! پر هينئر ڪنهنکي ڄاڻ آهي جو ڪنهن جو گھوڙو انهن چورائي!! وڌ ۾ وڌ همت لڌ هين ٿيندس جڏهين ڏسندو ته گھوڙي جو مالڪ سمهيو پيو آهي يا نشي ۾ ٽٻ ٿيو پيو آهي. اينتري هوندي به جي ڪو ٻوٽن جو جوڙو لمائي سگھيو ته گھڻو ڇهه ٿيو. جي به ڪري گھوڙو چورائيندو ته ڏيڍ سؤ ميل پري وڃي پوءِ لين وار ڪندو. وري جو ڪندو پهوڊ ٻن واري ڌاڻدل ته اليٽي اچي پوليس وارو ڪنڌ ڪسان جهليندس. انهي ۾ کھڙو مزو، هي ته مونکو پاڻ کي خراب خوار ڪرڻو آهي! ڇا چوان، ماڻهوئي پوڪ تي پيا آهن."

ليبڪا پڇيو "ميرڪ ڪيٽن تو پا ئين؟"

ڪلشنڪو ورندي ڏني. "هو اسان جو ڳوٺائي نه آهي، هو آهي ٿي ٻئي ڳوٺ جو پر آهي بهادر شخص تنهن ۾ ته پائي به شڪ نا هي".

ليبڪا ميرڪ ڏانهن چنداننو ۽ مرڪڻو منهن ڪري چيو "۽ اهو ئي ته سبب آهي ته جو ڪيس پوف جي ڪڏي ۾ وجهي ڇڏيائون!"

پرگونو منتظر ٿي پڇيو "سو وري ڪيٽن؟"

ميرڪ چيو "اي هيٽن ......" ۽ ڪا نٽس ازخود ٽهڪ اڪري ويو. اسان جي پاڙي ۾ جيڪي مسواڙي رهندا آهن تن جا ٿي گھوڙا فليا چورائي اٿي پگو. بنا دريافت جي جهليائون وري اچي مونکي. ڏهه ڪن گھو هٿا. نوڪرن چاڪرن سوڌو اٽڪل روءِ ٽيهه ڇٽا پاڻ ۾ هٿا ...... بزار ۾ بيٺو هوس ته منجها نٽن هڪ وڏي مون وٽ آيو ۽ چيائين "ميرڪ اڄ اسان وٽ اچج ته اهڙا گھوڙا ڏيکاريندا سون ۽ جو اکيون چرخ ٿي وينديءَ، تنهن ڏينهن مڙي مان ڳنهي آيا آهيون". سچ ڪري پڇو ته ٻڌي دل سرڪي وئي. ٻئي ڏينهن وٽن ويس ته ٽيهه ٿي ڇٽا گڏجي اچي لڳا. اهڙو ڪري ڪنهي ٻڌائون جو ڇڏائڻ ٿي محال. گھليندا هليا ننديءَ ٿي. رڙ ڪري چيائون "ڏس ته ڪهڙا نه ٽوڪي هاڻي گھوڙا ٿا ڏيکاريون."

پوف ۾ اڳيئي هڪ ڪڏ کوٽيل هٿي. يڪدم پئي ڪي کوٺ ۾ لڳي ويا جا سمت فوٽ ڪن پري کوٽيا ئون، پوءِ هڪ ٽوڙي ڪٽي وٺي منهنجي بغل ۾ ٻڌائون. ٻئي ڇيڙي تسي ٻڌائون هڪ ڏنگي ڦڏي لڪڙي. لڪڙي به ايڏي وڏي هٿي جو ٻنهي ڪڏن تائين پهچي ٿي سگھي. پوءِ ڏنائون ٺيلهو ته وڃي هڪ ڪڏ ۾ پيس. پنهنجو ڪوٽ ۽ ٽوپو ن بوٽ پيل هوم. ٿيا ڳن انهن جو به خيال ڪو نه ڪيو. مٿان ڪو لٽون پيو هٽي تسم ڪو لڪڙ پيو هٽي، هٽي چيلهه ٿي پڇي ڇڏيائون. اڃا به شايد دل نه ڀرا ئين سو وٺي گھليائون پر اهڙي زور سان جو آءٌ اچي ٻيءَ ڪڏ ۾ پيس".

ليبڪا کي ٻڌندي بدن ۾ سيا ٽو پهچي ويو.

ميرڪ وڌيڪ چيو، "پهرين ته ٽڏ ڪري ٿپ چڙهي ويم، پر جڏهن ٻاهر ڪڍيائون تڏهن ساٽو ٿي پيس. هو سڀيئي چوڌاري بيهجي ويا ۽ بيٺا گوڏا ۽ ڪلها ڪٽڻ. مونکي ته گڏي ڇڏيائون. سارو بدن ٿي سور کان ڪڙهيو. هو ته ماري رمندا رهيا ...... ڪجهه وقت ڪانپوءِ اٿيس پر چري نه پيو سگھان.

پر وري به شڪرانا خدا جا، جو اتان هڪ عورت اچي گاڏيءَ ۾ لنگهي ۽ مونکي چاڙهي اچي گهر ڇڏيائين“.

تنهن وچ ۾ پوڳوني پنج ڇهه ماڙي جا گلاس چاڙهي چڪو هو. پاڻکي ڪجهه قدر جيئرو سمجهڻ لڳو. مرضي ٿيس ته اڄ به ڪا غير معمولي ۽ حيرت انگيز ڳالهه ٻڌايان جيئن سمجهن ته اڄ به ڪا چيز آهيان ۽ ڪنهن ڪان ٻچڙو وارو نه آهيان.

وري چيائين ”۽ هاڻي مان تو توهان کي ٻڌايان ته اسان سان پنهنجا ڪهڙي لعدي ٿي........“.

هڪ ته هو پيتل هو ۽ ٻيو ته ٻه دفعا سنڌس ڪوڙ ٻڌرو ٿي پيو هو، ان ڪري سيني ڏانهس ڪوڏي جو به ڏيان ڪونه ٿي ڏنو ايتري قدر جو سنڌس سوالن جا جواب ڏيڻ به بند ڪري ڇڏيا ئون. وري جو پاڻ ۾ ڪلي بات چيت پئي ڪيائون تنهن آڻي باقي ڪيس بي آرام بنائي ڇڏيو.

ڪلشنڪو هلت چلت ۾ ڏاڍو سمجهو ۽ گنڀير پئي لڳو. ڳالهايائين ٿي ته به ڏاڍي وزن سان. اُباسي ٿي آيس ته مٿ ڀڪوڙي وٺي ٿي واٽ اڳيان آندائين ۽ چيائين ”رب رحم ڪجان ءِ.“ ڪيس ڏسڻ مان ڪو به ائين چئي نه سگهي ها ته هڪ حريف چور هو جنهن بيرحميءَ سان ڪئين انسانن جا خانا خراب ڪيا هئا. ڪير سمجهي سگهندو ته هن ٻه دفعا جيل ڪاٽيو هو سو به سا ٽيو پيا ۾! سنڌس مٿ به هن جهڙا ئي شيطان هئا. ٻئي دفعا پيسا ڏيئي سنڌس بند خلاص ڪرايا هئائون. ٻئي طرف ميرڪ

ڪري خونيءَ جي صورت اختيار ڪئي.

هن ڏنو ته ليبڪا ۽ ڪلشنڪو سنڌس سا راهه مان پڌائين ٿي نٽا ۽ ان ڪري هو به پاڻ کي ڪا چيز سمجهڻ لڳو. ور ور ڏيئي چالي ٿي ٽوڪيائين پا ته اهڙو زور سان ٿي ليٽيو جو هيٺان بيٺنچ ٽڙڪا ٿي ڇڏيا.....

ماني کائي ڪلشنڪو دعا پڙهي ۽ ميرڪ سان هٿ هٿ ۾ ملايو. هو پڻ بندگي ڪري ڪلشنڪو کي پاڪر پائي گڏيو. ليبڪا تنهن وچ ۾ جو نيون ٿالهيون ڪڍي وڃي صفا ڪيون ۽ پوءِ ٿورا بسڪوٽ ۽ ڪجهه سڪل ميوو آڻي ميز تي رکيو. شراب جون ٻه ٻاٽليون به اڳيان رکيائين.

ڪلشنڪو پنهنجو گلاس ميرڪ جي گلاس سان لڳائي چيو ”شل خدا پاڪ آئبري گرگورچ کي شانتي ڏي ۽ پنهنجي گود ۾ نواس ڏي. هو جڏهن حيات هو تڏهين اسين ٻئي هتي پا سنڌس پاءِ مارٽن جي هوٽل ۾ گڏ جندا هئا سون. ڪيڏانهن ويو اهو زمانو! ڪيڏانهن ويا اُهي مزا ۽ ڳالهيون ٻولهيون!! مارٽن هوندو هو ۽ فليا ۽ اسٽو ڪوٽي...... بس اُهو وقت هيئنئر سپني سمان پيو لڳي...... ڪهڙو نه ڪل خوشيءَ جو وقت هو!“

ليبڪا پاهو ويئي ۽ اُليٽي موٽي آئي. ڪيس سانورومال ۽ داڻن جو هار ڳچيءَ ۾ پيو هو.

مشڪي چيائين: ”ڏس ميرڪ. اڄ مونکي ڪلشنڪو چا ڏنو آهي“.

ائين چئي آرسيءَ ۾ نهاريائين ۽ وني ٽپا ڏنائين ان لاءِ ته داڻا ڇم ڇم ڪن. ۽

پوءِ ڪٻٽ جو تاڪ پٽي پهرين هڪ سونَي پوشاڪ ڪڍيائين. جنهن لاءِ ڳاڙها ۽ نيرا گل هئا ۽ لنهندڪا. پوءِ هڪ ٻي ڳاڙهي جهنجهي هيٺان جهالر لڳل هئي. هڪ رومال ٻاهر ڪڍيائين، جنهن تي پانت پانت قسمن جا رنگ لڳل هئا. جي سڀ شيون ڏاڍي فخر سان ڏيکاري ٻانهون کولي بيهي رهي. ڪليا تين انين پٽي چوڻ ته ڪيس خود عجب هو ته اهي شيون ڪٿان آيون.

ڪلشنڪو پيانو کولي سر ملائي ويهي وڄائڻ لڳو. پرگونو کي خيال ٿيو ته پيو اچي ته هو ڪهڙو راڳ ڪڍي رهيو آهي. راڳ نڪوني چٻيلوني لڳو ۽ نڪووري درد ڀريو. گهڙيءَ اهڙو ته آواز اداس ٿي نڪتو جو پانيائين پٽي ته روئي دل هلڪي ڪريان پروري اتي جو اتي ڪلا نيندڙ پٽي لڳو. ميرڪ اوچتو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ پنهنجي ڪڙين سان اليٽي بيهي ٺڪ ٺڪ ڪري نچڻ لڳو. پوءِ ٻانهون هوا ۾ ترار ٿو وانگي هلائي ٻين ٿي ميز ڪان ڪل ٽائين ۽ ڪل ڪان ڪٻٽ ٽائين ڦيري پاٽائين. اتيٽي جو ڏنائين مٿي اچل سو سيني سمجهو ته مڙيٽي ڪنهن ڏنگيو اٿس. هوا ۾ پٽي ڪڙيون ملائي اهڙي تکي ۽ زور سان جهوري پاٽائين جو ته ڪنهن جن ورتو اٿس. ليبڪا کي به حرص لڳو. هوءَ به ٻارن وانگر ڪيڪون ڪندي سندس پٺيان پيئي، پهرين ته پاسن کان ٽانگ وانگر پٽي ڦري. جوڻ ته لڪي لڪي اوچتو ڪنهن کي پٺ کان حملو ڪرڻو هوس. ميرڪ جڏهن پنهنجي لوٽ جي ڪڙين سان ٺڪ ٺڪ ڪري نچيو هو، تڏهن هوءَ به پنهنجي اگهاڙين ڪڙين سان بيهي نچڻ لڳي پر نچڻ اهڙو ٺڪڙو پاتءِ ته ڪو لاٿون ڦري رهيو هو ۽ انين ڪندي سندس ڳاڙهي پوشاڪ ڪلي گهنڊ وانگر ٿهي پيئي. ميرڪ ڪاوڙ مان ڏانهس نهاري، ڏند شيڪي اچي پٺيانس پيو، اهڙي ڏيکاريءَ سان جوڻ ته چاڙ ٿو ٽنگن سان چيڀاٽيس. هوءَ يڪدم ٽپ ڏيئي اٿي جڏهن ڪو پکي هوا ۾ پر هلائيندو آهي تڏهن هوءَ به ڪنڌ موڙي ٻانهون هلائي، ڪونيءَ جي چوڌاري ميرڪ کي گوهيون ڏيارڻ لڳي. پوءِ ٻئي زمين سان ڪونڊ ٿي لڳا.

پرگونو ساموهون صندوق تي ويهي ناچ ڏسي رهيو هو ۽ سوچي رهيو هو "پوه جي ٻاهه چانتي ڪرائي؟ شل ته ڪنهن نينگر سان نينهن لڳي سگهي. مٿانس گهوري قربان ڪري ڇڏ ته به ڪي ڪين ٿيو..."

۽ ڪيس ارمان هو ته هو هڪ اسپتال جو ڪمپائونڊر هو ۽ نه هڪ سادو سودو ڪڙمي. هن وقت ڪيس پنهنجو اٺون ڪوٽ جنهن جون سڀيون ڪناريون ڏوري سان مڙهيل هيون سو ته پٽي وڻيو. ڪهڙو نه چڱو ٿئي ها جي ڪيس هن وانگر فقط هڪ خميس پيل هجي ها! هو پوءِ بنا ڪنهن شڪ شبهه جي ڳائي ها، نچي ها ۽ ليبڪا کي پاڪر پڻ پائي ها......

ڪڙين جي ٺڪ ٺڪ ۽ واڪن ڪيڪن ڪري چيني جي ٿالهين ۽ ڪوپن اندر ڪٻٽ ۾ پٽي آواز ڪڍيا. ٻ وڙڻ ۽ نچڻ ڪري موم بتيءَ جي جهيءَ به پٽي ناچ ڪيا.

هار جو ڌاڳو ڇڄي پيو ۽ سڀ داڻا سڄي فرش تي ڇڙوڇڙ ٿي ويا. سانورو مال به ڳچيءَ مان ڪري پيو ۽ ليبڪا هڪ ڳاڙهي ڪڪر وانگر پئي ڪوٺيءَ جي چوڌاري ڦيرايون پائيون. سنڊس ڪارين اکين جهلڪا پئي ڏنا. هو ڏانهن ميرڪ اهڙو ٿنڌي پيو هو جڻ اجهو ٿيون سنڊس ٽنگون ۽ ٻانهون ڌرون ڌار ٿين.

نيٺ ميرڪ پٿر وانگر چپ ٿي بيهي رهيو. ليبڪا به ٿڪجي چور ٿي پيئي هئي. سنڊس دم ٿي بيهي ويو هو. ساڻسي ٿي سنڊس ڇاتيءَ سان منهن لڳائي بيهي رهي. ميرڪ کيس ياڪر پائي، سنڊس اکين ۾ ڏاڍي حب ۽ لاڏ ڪوڏ سان نهاري چرچو ڪري چيو:

”ڳولي لهندس ته تنهنجي ٻڍيءَ امڙ جا پيسا ڪٿي پوريل آهن. ڪيس خون ڪري، تنهنجو به گلو ڪپيندس ۽ پوءِ هن سراءِ کي باهه ڏيندس... ماڻهو سمجهندا ته تون آڳ ۾ جلي خاڪ ٿي وئين. مان تنهنجا پيسا کڻي ڪيوبا ڏانهن هليو ويندس ۽ اُتي اعليٰ گهوڙا ۽ ريوڙ خريد ڪندس...“

ليبڪا کو به جواب ڪو نه ڏنو پر رڳو هن ڏانهن لڇائيءَ سان نهاري پڇيو ”ميرڪ ڪيوبا ۾ لست آهي؟“

ميرڪ موٽ ۾ ڪا به ورندي ڪو نه ڏني پر وڃي ساموهون پيٽيءَ تي خيال ۾ ويهي رهيو. شڪ نه آهي ته هو ڪيوبا جا سپنا لهي رهيو هو.

اتي ڪلشنڪو ڪڙو ٿي چيو ”مان هاڻ هلان ٿو. وقت ٿي ويو آهي. فليا مونلاءِ ترسيو وينو هوندو. ليبڪا، خدا حافظ.“

پرگونو به سنڊس پٺيان ٻاهر ويو ان لاءِ ته هتان نه ڪلشنڪو سنڊس گهوڙو پڇائي وڃي. ٻاهر برف جو طوفان اچا لڳي رهيو هو. سفيد ڪڪر پئي هيٺ مٿي آيا ويا. گهوڙيءَ هيٺ پٽ ۾ گاهه ۽ ٻوٽن سان پئي لڳا ته گهوڙيءَ مٿي جڻ لوڙهي سان ٿي جنگ جوٽيا ٿئون. لڳا جهڙا اچا اچا ديو پئي. پٽ ۾ ڪري ٻاڻ سنڀاري اٿي ٿي کڙا ٿيا ۽ هوا! خدا ڪو رحم ڪري. وڻ ٽڻ به ٻاڻ جهلي نٿي سگهيا ۽ مڙي اچي پٽ پيا. منجهان ٿين اهڙا آواز پئي اڪتا جڻ ته خدا در وينتي پئي ڪيائون ته ”هي رب، اهڙو کهڙو پاپ ڪيو اٿئون جو اسان کي هيئن رسيئن سان ٻڌي ڇڏيو اٿيئي؟ اسين ڪيڏانهن ڇوري به ڪو نه ٿا سگهون!

ڪلشنڪو سيءَ ۾ سنجهي ويو. هڪدم گهوڙي تي ٽپ ڏيئي چڙهيو. ٻاهريون ڦاٽڪ اڳ کليو پيو هو ۽ ٻاهران برف سمت ٿي پيئي هئي. رڙ ڪري چيائين ”هلو يا ني“. گهوڙو اڙي لڳڻ سان هوا سان ڳالهيون ڪرڻ لڳو. ڪلشنڪو سڄو برف سان ڍڪجي اڇو ٿي ويو ۽ ڪن ۾ اکين اڳيان غائب ٿي ويو.

پرگونو ڪوٺيءَ ۾ واپس وريو ته ڏٺائين ته ليبڪا پٽ تان مڻڪا ميڙي رهي آهي پر ميرڪ هوئي ڪو نه.

پرگونو ڪوٽ لاهي ڪنڌ هيٺان رکي بينچ تي ليٽي پيو. خيال ڪيائين ”ڇا نه ڇوڪر جي سونهن آهي! هن وقت باقي ميرڪ به نه هجي ته پوءِ پيو ڇا گهرجي“.

ليبڪا جڏهن بينچ هيٺان نڪري دالان تي ڪنهن ته پرڳونو جي دن ۾ اُٿل پٿل ڪري ڇڏيائين. ميرڪ جي خيال ڪيس روڪي ورتو. ميرڪ نه هجي ها ته ڪيس اتي ضرور پاڪڙي ها، پوءِ به ڇا ٿئي ها؟ برابر هو ته هوءَ اڃا ننڍي ڇوڪري هئي پر ڪيڏهن ڇڪجي ته هوءَ هر ويرو پاڪدامن هئي. پر جي به ڪري هجي ته ڪهڙي وقت ۾ ڪهڙي چورن جي اڏي ۾ ڪير ٿو اهو خيال ڪري. ليبڪا دالان مان ٻاهر هلي ويئي. موم بتي به اڃا اُجهامڻ تي بيٺي هئي ۽ لاٽ به ذري گهٽ اڃا ٿي شمع جي پڇي کي لڳي. پرڳونو ليٽيو پيو هو ۽ ٽيليفون پاسي ڪان رکي بتي وسائي سمهي پيو. سامهون جيڪا جوت ڪرائيسٽ جي مورت اڳيان پئي پئي ٽنهن اهڙا پئي ٽلڪا ڪاڍا جو سندس اکين کي ڏيک پئي آئي. روشنائي جا ٽمڪا گهڙيءَ ڇت تي گهڙيءَ پٽ تي ۽ گهڙيءَ ڪپٽ تي پئي ڏنا. منجهان وڳو ليبڪا پئي ڏنائين، ڳاڙهي ڳنڍلي ۽ ڇاتي پرپل. اتي پئي لاٽونئين واڳون پئي ڦري، اتي پئي دم ٽٽل......

پرڳونو ويچاريو "اهي ميرڪ کي ته شيطان ڪو اڏائي وڃن!" بتي ڦوڪ ڪري وسامي ويئي. اتي ميرڪ اندر اچي بينچ تي ويهي رهيو. چوروٽ مان سوٽا پئي پيائين. تماڪ جي دونهين پرڳونو جا گهٽ ٿي گهٽي ڇڏيا.

پرڳونو چيس، "هي تون تماڪ ڪهڙو پيو ڇڪين؟ تماڪ ڇا آهي؟ مونکي ته جنسي ماندو ڪري ڇڏيو اٿس.

ميرڪ منٽ اڌ رکي چيو "مان جون جا گل تماڪ سان گڏي پيئندو آهيان. چانهه لاءِ ڏاڍو فائديمند آهن."

پر ٿي پيا سوٽا لڳائيندي، اليڪي تڪون ڦٽيون ڪري ٻاهر نڪري ويو. اڌ ڪلاڪ کن گذريو ته پرڳونو اوچتو ٻاهر پيئي وٽ ٿوري روشنائي ڏٺي. ميرڪ ڪوٽ ۽ ٽوپي چاڙهي اچي نڪتو ۽ پٺيان ليبڪا بتي هٿ ۾ کڻي پئي آئي.

ليبڪا بيزاري ڪري چيو "ميرڪ، ويهي نه رهين."

"نه ليوبا، مونکي وڌيڪ نه چئو."

ليبڪا پنهنجو آواز جهڪو ۽ ڏڪڻو ڪري چيو "ميرڪ ڳالهه ٻڌ. تون ته اڄ جو ناٽو ڳولي ڪيس ۽ مونکي پورو ڪري، ڪيو ٻان ۾ وڃي پين چوڪرين سان پرپم ونديندين. خدا جي شل تو مٿان رحمت ٿئي. پر لالن منهنجو رڳو هڪ چيو مڃ. اڄوڪي رات رهي پئه."

ميرڪ ڪمرپٽو زور سان ٻڌندي چيو: "نڪو ڪير ٿو ويهي. وڃي ڪو روئندو ڪريون......"

"پر تون ڇا لئي ويندين؟...... آيو ته پنڌ هئين پوءِ هينئر ڪيڏهن ٿو وڃين؟"

ميرڪ ليبڪا ڏانهن نڪري سندس ڪن ۾ ڪجهه سس پس ڪئي. ليبڪا در ڏانهن نهاري ڪلي ڏنو، اکين مان ننڍا ننڍا ڳوڙها اچا وهي رهيا هئس.

ليبڪا پٽڪي چيو "سمهيو پيو آهي. شيطان جو نانو..."

ميرڪ ڪيس پيري پاڪڙ پاتو ۽ چورج مان

ڇڏي ٻاهر نڪري ويو. پرگونو پنهنجو لباچو ڪيسي ۾ وجهي ٻنيا تنهن ڊوڙندو ويو.

ليبڪا وجهه وٺي هڪ تاڪ بند ڪري ڇڏيو ۽ باقي بچيل جڳهه ۾ چانئنٺ تي ويهي رهي. پرگونو رڙ ڪري چيو "هٽـــي وڃ هتان! مونکي لنگهڻ ڏي! پر تون رستو ڇو روڪي بيٺي آهين؟"

"پر تون هن وقت ٻاهر ڇو ٿو وڃين؟"

"پنهنجي گهوڙي جي نظرداري ڪرڻ."

ليبڪا ڏاڍي لاڏ ڪوڏ سان مرڪي ڏانهنس نهاريو.

"ڪهڙو ضرور پيو آهي؟ مون ڏانهن ڇو نه ٿو نهارين......" ائين چئي جيڪا ڪنجي زنجير ۾ ٻڌي لڏي ٿنهنکي آڱرين سان لوڏڻ لڳي.

پرگونو واڪو ڪري چيو "ڇڏ مونکي نه ته هو منهنجو گهوڙو ڪاهي ويندو. پري ٿي شيطان جي ٻچي" ۽ ڪاوڙ وچان پـــر ڪري ڪيس ڪلهي تي نئونشو نڪاءُ ڪيائين. پنهنجي ساري زور سان وٺي ڪيس ڇاتيءَ سان ٿيلهو ڏنائين ته ڪا جاءِ ملي پر هوءَ ٻه لوهه وانگـر پختي ٿي بيٺي هئي دري نه ڇڏي.

نيٺ ساٺو ٿي واڪو ڪري چيائيـــن: "مان ڇوانثو ته مونکي اصلي وڃڻ ڏي. توکي هنجي خبر ڪانهي. هو منهنجو گهوڙو ڀڄائي ويندو."

"ڇو ڪٽيندو؟ هو اهڙو آهي ٿي ڪونه."

سندس ڪلهو ٿي سور ڪان ڪڙهيو. ڏاڍي حرفت سان ڪلهو مهٽي ڏانهس مهڙ ڪري ڪلي چيائين: "هينئين جا هار اهڙي لڪڙ ڇو لاتي اٿيئي. اڪيلو نه منهنجو گذرني الاني ڪيئن ٿو ٿئي."

پرگونو سندس سهڻين اکين ۾ نهاريو ۽ دل من هٽڻ لڳو. ڪيس ڀاڪر پائي چيائين ته هن کوبه اعتراض نه ڏيکاريو.

نيٺ نيزاري ڪري چيائينس "ڏس ڏاهي ٿي. بيوقوف نه ٿي. مونکي ٻاهر وڃڻ ڏي." ليبڪا ڪوبه جواب ڪونه ڏنو.

پرگونو چيس "اڃا هينئر مون توکي ميرڪ کي چوندو ٻڌو ته توکي ساڻس محبت آهي."

"آهو ته برابر...... پر منهنجي دل ٿي ٿي چاڻي ته آءٌ ڪنهنکي ٿي پريت ڪريان."

هن وري ابوجهائيءَ سان ڪنجيءَ کي آڱر سان ٿورو ڌوڏي چيو "هي مونکي ڏيندين؟"

پرگونو هڪدم ڪنجي ڪلهي ڪيس ڏني. ليبڪا اوچتو ـــس ڪلهي ٻاهر نهاريو ۽ ڏاڍي انتظاريءَ سان ٻاهر ڪن ڏنــو. پرگونو کي شڪ ڪائي ويو. ڪيس ليبڪا جو منهن رڪو ۽ ڪپٽي لڳو. ڪيس وري گهوڙي جو خيال ٿيو. هن دفعي اهڙو زور سان ٿيلهو ڏنائينس جو هوءَ وڃي پـري پيئي. هڪدم ٻاهر اٿوان ۾ ڊوڙي ويو. ٻاهر سونر ڏاڍي مزي ۾ ڪونگهرا هڻي رهيو هو ۽ هڪ گانءِ پٺي پنهنجا سنگ پيٽ کي هڻيا. پرگونو ليلي ٻاري ته ڪتا روشنائيءَ تي ڏانهنس ڀونڪندا آيا. گهوڙي جو ته نانءُ نيشان به ڪونه هو. ڪتن کان جند آزاد ڪري، برف ۾ ڌڪا ٿاٻا کائيندو ٻاهرين وڏي دروازي ڏانهـــن ڊوڙندو ويو ۽ ڪاري ٻاٽ ۾ گهوڙو ڳولڻ لڳو. گهڻو ٿي

اکيون چڙهيون ڪيائين ته هن کي گهوڙو نظر اچي پيو. ڪيس وسندڙ برف کانسواءِ ڪي ڪين نظر آيو. برف ۾ عجيب غريب شڪليون پئي ٺهيون. اوندهه ۾ ڪنهن سفيد مردي جهڙا ليڙا پائي ٺهه ٺهه ڪري پئي کليو. اليٽي هڪ اڇو گهوڙو سنهن سوڌو هوا سان ڳالهيون ڪندو ڊوڙندو پئي ويو ۽ تنهن کانپوءِ هڪ ننڍي ٻڌڪن جي قطار هوا ۾ اڏامندي پئي ويئي .... پرگوني کي سخت ڪاوڙ هئي. هو سيءَ ۾ ٿي ڏڪيو. سمجهي نه سگهيو ته هاڻي ڇا ڪريان. بنا ڪنهن خيال جي وٺي ڪتن ڏانهن تپا چڙهي ڇوڙيائين پر شڪر جو ڪنهن کي زخميائين ڪونه ۽ پوءِ ڏوڪيندو گهر گهري آيو.

اڃا اندر ٿي گهڙيو ته تمام ڇتوئي ڇتو ڪنهن کي ڪوٺيءَ مان ڪسڪندو ڏٺائين ۽ اتي جو اتي در بند ٿيڻ جو آواز ٿيو. ڪوٺيءَ ۾ باٽ لڳي پيئي هئي. پرگونو در کي زور ڏنو پر در اندران بند هو. پوءِ تيلين پٺيان تيليون ٻاريندو وري ٻاهر نڪري ويو. اٽان رندڻي مان نڪري ٻيءَ ڪوٺيءَ ۾ لنگهي ويو جتي پٽ تي وڏا گهاگهرا ۽ پيشگير ٽنگيا پيا هئا. ان ڪوٺيءَ مان سؤنف ۽ انجنين جي سرهاڻ پئي آئي. ڪنڊ ۾ هڪ هنڌ تي ٻه چار وهاڻا تها ٿيا رکيا هئا. ڪوٺي ته ٻڍيءَ جي ٿي لڳي! ان ڪوٺيءَ مان هڪ ٻي ننڍي ڪوٺي ۾ آيو جتي کيس ليبڪا ڏسڻ ۾ آئي. هوءَ صندوق تي سمهي پيئي هئي ۽ ٻانهن کي ڪري چٽين لڳل چادر سان ڍڪيو هئائين. گيگا اهڙو ملايو هئائين جهڙ ته کيس پوڻ صبح هو. مٿارن کان هڪ ننڍي بتي ٻري رهي هيس.

پرگونو ڏوندائڙي پڇيس "منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي؟" ليبڪا اصل چري به ڪونه. پرگونو ڪاوڙ مان مٿانئس ڇڪ ڏيئي چادر لاهي وري پڇيو "منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي اڙي ٽوڪان ٽو پڇان ابليس جي ٻچي!"

هوءَ گوڏن ڀر اٿي ڪڙي ٿي ۽ هڪ هٿ سان پنهنجو لاوڻ سنڀاري ۽ ٻي هٿ سان چادر کي پڪڙڻ جي ڪوشش ڪري وڃي پٽ سان لڳي بيٺي ...... هن پرگونو ڏانهن ڏاڍي ڏکار ۽ نفرت سان نهاريو. سندس اکين ۾ خوف هو ۽ هوءَ ڏاڍي خبرداريءَ سان سندس چهري جا چڙهه لهي.

پرگونو واڪو ڪري چيو "ٻڌاءِ منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي نه ته ميڄالو پڇي ڇڏيندو سانءِ".

ليبڪا جو آواز ٿي گهگهو ٿي ويو هو. "هٿي وڃ هتان لوفر بدمعاش!"

پرگونو سندس ڳچيءَ کان جهلي ڇڪ ڏيئي ڦاڙي ڇڏيو ۽ پوءِ هو پاڻ جهلي نه سگهيو ۽ زوريءَ کيس پاڪر ۾ جهليائين. ليبڪا ڪاوڙ مان سندس ٻانهن ٻاڻ ڇڏائي هڪ مٺ سان پنهنجو ڦاٽل ڪڙتو سنڀاريو ۽ ٻئي سان پنهنجي ساري سگهه سان کيس ڪمري ڄي ٽؤنشو هنيون.

ڏک کائڻ سان سندس مٿو ڄڻ ٽنيون کائڻ لڳو. سندس ڪنن ۾ واڄٽ وڄڻ لڳا ۽ اڃا آڏ ڏندو پنتي ٿي هٽيو ته يڪدم ليبڪا لوندڙي تي پيو به ٽونشو وهائي ڪڍيس.

پرگونو ٿابا کائيندو ڊرن کي جهليندو پنهنجي ڪوٺيءَ ۾ موٽيو ۽ اچي بينچ تي ليٽي پيو. کيس مان ٻاڪس ڪڍي بنا ڪنهن مراد

جي ويو هڪ ٻئي پٺيان ٽيليون ٻاريندو. ٽيلي ٻاري ٿورڪ ڏيئي وسائي ڪري ٿي ٻينچ هيٺان اڇلايائين تان جو سڀ ٽيليون ائين خلاص ٿي ويئون.

تنهن وچ ۾ هوا ٻاهر صفا ٿيندي پئي ويئي. ڪُڪڙن ٻه پنهنجون ٻانگون ڏيڻ شروع ڪيون ۽ هن جو مٿو اڃا ن سور ڪري رهيو هو. سندس ڪنن ۾ اهڙا ته آواز پئي اُٿيا ڄاڻ ته ڪنهن پل هيٺان وينو هو جنهن جي مٿان ريل گاڏيون پئي آيون ۽ ويئون. جئن تئن ڪري اُٿي سنڀريو. ڪوٽ ٽوپي پائي پنهنجا ٽِپڙ ڳولهڻ لڳو. بغل ٿيلهي سڀئي خالي ڏٺائين. سنج دوائن سوڌا گم هئا. اندر گهڙ سان جو ڪنهنکي کسڪندو ڏٺو هئائين سو شڪ نه آهي ته اُهوئي شخص هو جنهن سندس سامان لمايو هو.

ڪتن کي هڪالڻ لاءِ رنڌڻي مان هڪ لٺ کڻي ٻاهر نڪتو. دروازو ائين کليل ڇڏيائين. ٻاهر طوفان ٻيرو ٿيو هو ۽ چوڌاري سانت لڳي پيئي هئي... ڦاٽڪ ڇڏيائين. هڪ ٻه پکي اُڏامندو نه ڏٺائين. رستي جي ٻنهي پاسن کان ڪئين پکي رات جي ٿڌ ڪري مري پيا هئا.

ڀرڳونو ويچاريو ته هاڻي ڪهڙي منهن سان اسپتال ۾ موٽان. ڊاڪٽر ڇا چوندو! من ۾ خيال آيس ته ڊاڪٽر جي سوال پڇندو تن جا جواب اڳوات ڏاهي ڇڏيان. مگر اهو خيال جلد ئي جهڪو ٿي سندس دل تان صفا لهي ويو. پنڌ پئي ڪيائين ته ليبڪا جو ٻه پئي خيال ڪيائين. ڪيئن نه ڪمين ڪاسبين سان رات ڪاٽي هئائين! سندس دل تي تري آيو ته ليبڪا کيس جڏهين ٻيو دفعو ڏڪ هنيو هو تڏهن هيٺ لٿڙي چادر ڪنئي هئائين. انوقت سندس ڇڙٻل وار ڪيئن نه پٺت سان پئي لڳا!! سندس من ۾ مونجهه هئي. عجب پئي کاڌائين ته دنيا ۾ ڊاڪٽر، ڪمپائونڊر، واپاري، ڪلارڪ ۽ هاري ناري ڇو آهن؟ ڇو نه سڀئي ماڻهو آزاد ٿي گهمن ڦرن ته! پکي نچن ٽپن ٿا. مورن ٻه جيڏانهن وڻيس ٿو اوڏانهن هلن چلن ٿا. ميرڪ کي ٻه جئن وڻي، ٿو تئن تو ڪري. ڪين له ڪنهنجو ڀؤ ٿي ڪونهي. ڪنهنجي ٻه پرواهه ڪانه اٿن! ۽ اهو خيال ڪنهن من مان گهڙي ڪڍيو ۽ ساڳئي وقت حڪم ٻه ڪڍيو ته سڀڪو صبوح جوا ٿي، منجهند جو ماني کائي ۽ رات جو سمهي. ڇو ڊاڪٽر ٻه سدائين ڪمپائنڊر جي مٿان هجي، ۽ ڇو انسان ڪونيسن ۾ گذاري ۽ رڳو پنهنجي زال سان قرب ڪري؟ اُبتڙ ڇو ڪين هلجي - رات جو ڪم ڪجي ۽ ڏينهن جو ننڊ ڪجي؟ ڪهڙو نه مزو لڳي جي بنا پڇڻ ڳاڇڻ جي ڪنهن جو گهوڙو کڻي اُٿي هلجي ۽ جيڏانهن وڻي اوڏانهن ڊوڙائجيس. ٻنين ٻارن مان ۽ جهنگلن ٻنن مان ڇوڪرين سان محبت ڪجي ۽ هر ڪنهن کي چيڙائجي ۽ سڀ ڪنهن سان مستي ڪجي...

ڀرڳونو اوچتو هڪ وڻ جي اوٽ ۾ بيهي رهيو. درخت جو ٽڙ ٽو يو برف ٿيو پيو هو. هو ٿبيءَ ۾ پئجي ويو. کيس پنهنجي حياتيءَ، نوڪريءَ ۽ هيناٿين عهدي تان نفرت اچڻ لڳي. اسپتال جي خيال اينديئي

۽ دوائن جي بانس ۽ ڦٽن ڦرڙين جو خيال ڪندي کيس ٻڇان لڳي. پنهنجي ڏندي کان ئي کيس ڪراهت اچڻ لڳي...

خفي ٿي چيائين ته "ڪيئن نه چوي ته عيش عشرت ڪرڻ گناه جو ڪم آهي؟ جيڪي اهين چون ٿا تن شايد ڪڏهين به ميرڪ ۽ ڪلشنڪو وانگر بيپرواه ٿي نه گهاريو آهي ۽ نڪو ڪو ڪڏهين ليبڪا سان عشق ڪيو اٿن. ساري عمر فقيرن وانگر پنندي گنوائي اٿن ۽ ڪڏهن به حياتيءَ جو چشڪو نه چکيو اٿن. رڳو شايد پنهنجي زالن سان گهاريو اٿن جي وري جهڙيون ڏيڍريون."

۽ هو پنهنجو پڻ خيال ڪرڻ لڳو. سو اهين ته جي هن کان اڳ چور، ڌوڪيباز ۽ ڌاڙيل نه ٿيو آهيان ته ڇا دل نه پئي ٿي ائمڇا ڪو وجهه نه مليو اٿم.

* * * * *

ان ڳالهه کي ڏيڍ سال ٿي ويو. يرگونو کي نوڪريءَ کان موقوف ڪيو ويو. هو بنا ڪنهن ڪم ڪار جي پئي ڦريو. نوڪريءَ لاءِ گهڻيئي مٿا موناڻ هيائين پر سڀ بيسود.

هڪ ڏينهن هو اپنو ڳوٺ جي هڪ مهمانسراءِ مان نڪري گهٽيءَ ۾ پئي گهميو ڦريو ته اوچتو ڪنهن خيال آڻي کيس ٻنهين بازن ۾ ٻيون. بهار جا ڏينهن هئا. مٽي ۽ سڄو هير لڳي رهي هئي. ڪارن پکين راتڙي مات ميٽ ۾ ڏي ٿي ڏانهن نهاري رهي هئي. يا خدا! آسمان اسان کان ڪيترو پري آهي. آهي ڪو بني بشر جو سندس ماپ ڪري سگهي! ڪٿان تو شروع ٿئي ۽ ڪٿي تو پورو ٿئي؟ ڪيئن نه ساري دنيا مٿان پکڙيو بيٺو آهي! يرگونو خيال ڪيو ته سرشتي نهڻ سان بيشڪ وس ٿيو آهي پر انسان ذات کي کهڙو حق آهي جو ڪن ماڻهن کي نشٽي، ڪن کي ديوانو ۽ ڪن کي نوڪريءَ وارو ته ڪن کي موقوف ٿيل ٿا سڏين؟ ائين چو آهي ته جيڪي شراب ننٽا پيئن سي سکيو وقت ٿا ڪاٽين ۽ پيٽ پري ٿا ڪاٽين ۽ جيڪي پيئن ٿا سي بکيا ۽ بنا ڪنهن اجهي جي ولن ٿا ڌڪا ۽ ٿاٻا کائيندا؟ ائين چو آهي ته جي ڪنهنکي نوڪري نه آهي ۽ پگهار نٿو کڻي ته کيس کاڌي، ڪپڙن ۽ بوٽ کان جواب آهي؟ هيءَ ساري ڪنهنجي تجويز آهي؟ عجب آهي، جهنگ جا پکي ۽ مورون اڪا ڪن نوڪري نڪا چاڪري ۽ اڪو ڪو ناڻو اٿن، تنهن هوندي به جئن وڻين ٿو تئن پيا نچن ۽ ڪڏن!

پريان پريان آسمان ۾ هڪ ڳاڙهو ڌهو چنيءَ طرح پئي ڏٺو. چڱو ٿي پکڙيل هو ۽ پئي ٽمڪيو. يرگونو بيهي رهيو ۽ گهڻي وقت تائين ان کي ڏسندو رهيو ۽ سا گهڻي وقت اهو پڻ خيال پئي ڪيائين ته جي تنهن ڏينهن آءٌ ڪنهنجي چانهه جي ڪيتلي چورائي وڪڻي پيسا هٿ ڪري وڃي گٽي ۾ پاڻ وساريان ها ته ڇو اهو هڪ گناهه ليکجڻ ها؟ ڇو؟ ڇو؟

پر رستي تان ٻه گاڏيون پئي ويئون. هڪ ۾ زال سمهي پيئي هئي ۽ ٻيءَ ۾ هڪ ٻڍو مٿي اگهاڙو ويٺو هو...

يرگونو پڇيو ڏاڏا، هيءَ سامهون باهه ڪٿي لڳي پئي؟"

پير مرد ورايو "آنڌڙي چرڪو جي ڪٽي ۾".

۽ يرگونو کي ڳالهيون دل تي ترڻ آيون ته ڪيئن پورا ارڙهان مهينا اڳ سياري جي رات ۾ انهيءَ سا گهڻي هنڌ گهوڙو وڃايو هئائين. ڪيئن نه ميرڪ بنا ڪون هنيون هيون. شايد هن هن وقت تائين پڪيءَ ۽ ليبڪا جا گلا ڪپي ڇڏيا هجن! ميرڪ جهڙي نصيب جون پئي سڏون ڪيائين. جئن وري گٽي ڏانهن پئي مونيو ۽ شاهوڪار سيٺين، چوپائي مال جي واپارين ۽ لوهارن جي گهرن ڏانهن پئي نهاريائين تئن سندس من ۾ اهو پئي خيال آئيو ته کهڙو نه خاصو ٿئي جي رات جو ڪنهن گهر ۾ ٽپي ڪاٽ هڻجي!!

(By Anton Tchechov.)

سرڳواسي هيرانند واڌومل عيدناڻي [پونمي]

تواريخ ايشيا جي ان اونداهي زماني ۾، جنهنجو ڪتابن ۾ ڪو ذڪر ڪونهي، هڪ سلطنت جي اندر، جنهنجو هينئر ڪو نشان ناهي، هڪ انڌاري رات ڌيري ڌيري ختم ٿي رهي هئي. پورب ۾ پرهه ڦٽي رهي هئي ۽ پري چمن ۾ پکي لاتيون لنوي رهيا هئا.

وليعهد خسرو پنهنجي وزير فرهاد سان رات جو گشت پورو ڪري موٽي رهيو هو. ٻنهي جا جسم ڪارن ڪپڙن سان ڍڪيل هئا ۽ هو لڪڙا لڪڙا شهر جي ان پاڱي مان لنگهي رهيا هئا، جنهنکي غريبن جو محلو ڪري سڏيندا هئا.

فرهاد ڌيمي آواز ۾ چيو: "شهزاده صاحب! اڄ اسانکي گهڻي دير ٿي وئي آهي. خدا نخواسته اسانکي ڪو ڏسي وٺي ته......"

پر اوچتو خسرو بيهي رهيو؛ گويا هنجو هٿ اچانڪ ڪنهن ڪٽي جهليو هو.

فرهاد خوف آميز حيرت سان چيو: "اوهين بيهي ڇو رهيا؟"

خسرو آڱر سان هڪ طرف اشارو ڪندي چيو: "هو ڏس!" فرهاد اوڏانهن نهاريو. سامهون هڪ مسجد جي ٻاهران ڪئين غريب پينو سمهيا پيا هئا. انهن ۾ هڪ فقيرياڻي هئي ... جهڙي بادلن ۾ چندرما. هنجا ڊگها ڪارا وار سندس چهري تي ناچ ڪري رهيا هئا ... چهري تي ۽ سيني تي ... هائو، سيني تي، جو ساهه جي آمدرفت ڪري آهستي آهستي چري رهيو هو. سمهندي سمهندي هنجو هو ڪارو ڪپڙو هڪ طرف هٽي ويو هو ۽ هنجو بدن ذري گهٽ اگهاڙو ٿي پيو هو. شهزاده خسرو ان پيڪارڻ ڏانهن نهاري رهيو هو.

فرهاد چيو: "شهزاده صاحب! هلو، جلدي ڪريو. دير ٿي رهي آهي......"

پر خسرو اُتي بيٺو رهيو. انوقت پيڪارڻ جي شايد ننڊ ٽٽي پيئي. هن پنهنجو سياه ڪپڙو سنواريو ۽ بدن کي ڪٽي ڍڪيائين ۽ پوءِ هوءِ اٿي ويهي رهي. ڪر موڙيندي هن پنهنجون سهڻيون، اڇون ٻانهون مٿي ڪنيون ... جڻ ته ڪارين گهٽائن ۾ وڄ جو تيز چمڪاٽ ٿيو.

فرهاد وري چيو: ”شهزاده صاحب! هاڻي هلو. ڏسو، سڄ ڪني ڪيڏي رهيو آهي“.

پر شهزادو پٿر جو پتلو ٿيو، اُئين جو اُئين اتيئي بيٺو رهيو.

بيا به ڪيترا فقير جاڳيا ۽ جلد ئي جلدي مسجد جي ڏاڪڻين تي هيڏانهن ويهي رهيا. هوءَ بيڪارڻ به هڪ هنڌ ويهي رهي. شهر کان نمازي اچڻ لڳا.

فرهاد چيو: ”وليعهد! اوهين غضب ڪري رهيا آهيو. خدا جي واسطي، هاڻي هلو!“

پر خسرو جڻ ته هن جي ڳالهه ئي ڪانه ٻڌي. لڪڙو لڪڙو اوڏانهن ويو، جتي بيڪارڻ ويٺي هئي. ۽ سندس پرسان وڃي چيائين: ”تون ... تون به هنن فقيرن سان گڏ آهين؟“

بيڪارڻ البت جهڪي آواز ۾ چيو: ”هائو......“

خسروءَ آهستي چيو: ”ڊڄ نه! هان، هي وٺ“.

ائين چئي هڪ دينار ڪڍي سندس هٿ تي رکيائين. دينار کي ڏسنديئي جڻ ته بيڪارڻ هوش ۾ اچي ويئي. آهستي چيائين: ”اوهين نهايت مهربان آهيو.“

اهو آواز ٻڌنديئي وليعهد ائين سمجهيو جڻ ته ساري دنيا جي موسيقي اچي هن جي ڳاڙهن چپن تي گڏ ٿي هئي. هن جي هٿ ۾ ستار به هئي.

خسروءَ چيس: ”تون ڳائي به ڄاڻين؟“

بيڪارڻ پنهنجي چمڪندڙ اکين سان هن ڏانهن نهاريندي آبشار جهڙي آواز ۾ چيو: ”هائو ڳائيندي آهيان ۽ پنندي آهيان- ٻيو منهنجو ڪرڻي ڪهڙو آهي؟“

خسروءَ وري پڇيس: ”۽ تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

بيڪارڻ چيس: ”منهنجو نالو؟ ... منهنجو نالو ليليٰ آهي!“

مسجد ۾ نمازين جي پيهه لڳي پيئي هئي. شهزادو صاحب اڃا الاجي ڪيترو وقت ڳالهيون ڪندو رهي ها. پر فرهاد ڪيس هٿ کان وٺي چيو: ”هاڻي هلو نه!“

۽ هن دفعي هن جواب جو انتظار نه ڪيو پر وليعهد کي ڇڪيندو هليو، تان جو محلات جي دروازي وٽ اچي پهتا. پوءِ آهستي ڪيس ڪن ۾ چيائين: ”شهزادا صاحب! اڄ اوهين غضب ڪري ڇڏيو ها. سچي، خدا نخواسته ڪو ڏسي وٺي ها ته آهيءَ ۾ اچي وڃون ها.“

خسرو چپ چاپ محلات جي چور دروازي ۾ داخل ٿيو. انوقت جيڪڏهن فرهاد غور سان ڏسي ها ته پتو پويس ها ته سندس وليعهد روئي رهيو آهي.

* * * *

(٢)

انهي ڏينهن شهزادو پنهنجي محل کان ٻاهر نه نڪتو. ملڪ جي ٿيڻ واري راڻي، بيگم اختر جهان ڪئين پيغام موڪليس پر شهزادي ڪنهن جو به جواب ڪونه ڏنس. نيٺ ڪڪ ٿي هوءَ خود شهزادي وٽ لنگهي آئي ۽ ڏٺائين ته شهزادو پلنگ تي ليٽي، مٿو وهاڻي تي رکي، روئي رهيو آهي. اختر

جهٽ سندس متوگود ۾ رکي چيو: "اوهان
کي ٿيو ڇا آهي؟"

بيگم کي ڏسندي ئي وليعهد چپ ٿي ويو.
۾ هنجون اکيون اڃا آنسن ۾ ٻڏل هيون.
اختر پيار مان سندس وار پنهنجي هٿ
سان لسا ڪندي چيو: "اوهين ٻڌائيندا
ڪونه؟ ... اوهانکي ڪنهن دکي ڪيو آهي؟"

خسرو اُٿي ويٺو ۽ خاموش رهيو. هو آنسن
کي روڪڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو ۽ آنسون
ٽميون ٽميون باغين جيان ٽپڪندا ٽپڪندا
ڳلن تان وهي رهيا هئس. اختر جي اکين
۾ به پاڻي اچي ويو. پريل آواز ۾ چياءِ:
"مالڪ! اوهين ڇو دکي آهيو؟ مونکي ٻڌايو
ڏسو وري، مونکي ٻڌايو. مان اوهانجو دکه
دور ڪنديس. اوهانکي جنهن شيءِ جي
ضرورت هوندي، حاضر ڪري ڏينديس."

خسرو ڳوڙهن پريل اکين سان هن ڏانهن
نهاريو... ويچاري پولي پالي ڇوڪري!...
هنکي ڪهڙي خبر ته سندس مالڪ کي ڇا
گهرجي؟ هنکي ڪهڙي خبر ته ان شيءِ حاصل
ڪرڻ بعد خود ڪيس دائمي غم جي سمنڊ
۾ ٻڏڻو پوندو؟ هنکي ڪهڙي خبر ته ليليٰ
... ليليٰ جي اڳيان هو اهڙي هئي، جهڙو
آفتاب جي اڳيان شمع؟

۽ اهو خيال ايندئي خسرو اوچنگارون
ڏيئي روئڻ لڳو.

* * * *

شام ٿي ويئي. ڪاري رات آهستي
آهستي مشرق پاسي آسمان ۾ ڇانئجي
رهي هئي. محل جا ڍگها درخت باغ ۾ آرام
ڪرڻ لڳا. ۽ محل ۾ دروازي وٽ، اختر
ڪندڙ نوائي، آنسن پرئي آواز ۾ چئي رهي
هئي: "اٺين ئي ٿيندو، منهنجا مالڪ!
اوهانجي لاءِ سڀڪجهه ڪري سگها ٿي...
اهو به!"

* * * *

(٣)

ٻڪارڻ البت ڍپ مان چيو: "اوهان...
اوهان ٿي مونکي دينار ڏنو هو نه؟"

خسروءَ سر جهڪائي چيو: "ها تو ليليٰ!
دينار... ۽... دل!"

ليليٰ جا ڳل ڳاڙها ٿي ويا. ڦاٽل ٽٽل ڪپڙن سان
پنهنجي برف جهڙي سفيد جسم کي ڍڪڻ
جي ناڪام ڪوشش ڪندي چياءِ: "اوهين
مالڪ آهيو، مان ٻڪارڻ... اوهانجي
رعيت. مان اوهانلاءِ ڇا ڪري ٿي
سگهان؟......"

"تون... تون ڇا ٿي ڪري سگهين؟"
وليعهد اٺين ڳالهايو ڄڻ ته نشي ۾ ٽاٽ ٿي
رهيو هو. "تون منهنجي دل تي حڪومت
ڪر، ليليٰ! منهنجين اکين ۾ سمائجي وڃ.
منهنجين پلڪن ۾ لڪي وڃ. منهنجي ڇاتي
سان، هن ڌڙڪندڙ ڇاتيءَ سان لڳي وڃ...
هميشه لاءِ... هميشه لاءِ منهنجي ٿي وڃ."

ليليٰ ڪنڌ هيٺ ڪري چيو: مان حاضر
آهيان، مالڪ!"

خسروءَ چيو: "ته پوءِ اهو فقيراڻو لباس
لاهه. بيگمن جهڙا ڪپڙا پاءِ..."

ليليٰ چيو: "مان تيار آهيان، منهنجا
بادشاهه!"

"۽... ۽..." خسرو هٻڪندي چيو: "مونسان
شادي ڪر......"

ليلي چيو: "مان انهيءَ لاءِ تيار آهيان، وليعهد!"

۽ خسرو بيحد خوشيءَ ۾ اچي سندس هٿ کڻي چميو.

* * * * *

پر ليلي پنهنجو سارو لباس مٽائيندي به پنهنجي سنگار جو سامان نه ڇڏيو. پنهنجا هو ڪارا ڪپڙا، جي سندس فقيريءَ جي جو نشان هئا، هڪ ننڍيءَ ٿڙ ۾ ويڙهي هڪ ڪنڊ ۾ رکي ڇڏيا ائين.

خسروءَ جڏهن هنکي نئين لباس ۾ ڏٺو تڏهن ڇرڪ ٿي پيو. حسن جو اهو چندرما جو ڪارن ڪپڙن جي بادلن ۾ لڪل هو، اوچتو اچي پرگهٽ ٿيو هو. خسروءَ جون اکيون چمڪڻ لڳيون. هو ائين معلوم ڪرڻ لڳو، ڄڻ ته گلن جو هڪ ڍير هڪ ڇوڪريءَ جو روپ ڌاري اچي سندس اکيان بيٺو هو ۽ سندس چوطرف حسن جي چاندني ڦهلجي رهي هئي.

تڏهن ليلي سندس سامهون ويهي، ستار جي تارن کي پنهنجي نازڪ آڱرين سان ڇوڙيندي هڪ گيت ڳائڻ لڳي... هڪ گيت، جنهنجو شروعات تارن جي بيقرار حسن سان ٿي ۽ پڄاڙي، شبنم جي بيتاب ترنم ۾.

* * * * *

(۴)

هيڏانهن جڏهن شباب (جواني) ۽ ديوانگيءَ جو هيءُ کيل ٿي رهيو هو، تڏهن محل جي هڪ ٻئي ڪمري ۾ اختر روئي رهي هئي. هن پنهنجن هٿن سان پنهنجي سلطنت ليلي جي سپرد ڪئي هئي. هن پاڻ ئي پنهنجي محل کي باه ڏيئي ڀسم ڪري ڇڏيو هو.

هانو، هوءَ روئي رهي هئي... ۽ پري... وليعهد جي محل مان ڳائڻ جو آواز اچي رهيو هو:-

پريم-پريم هي اشڪون (آنسو) ڪا ساگر
جو اس ميں ڈوبا وه هي گيا تر
ڪيون تٽ پر کڙا پڪارتي!

هيءَ گيت اختر کي پاڳل ڪري رهيو هو. هنکي خبر هئي ته اهو گيت ڪير ڳائي رهيو آهي. ۽ ڪنهنجي لاءِ ڳائي رهيو آهي.

انهيءَ وقت ٻانهي اندر آئي ۽ ڏڪندي چيائين: "حضور! وزير صاحب اندر اچڻ جي اجازت ٿو گهري".

وزير فرهاد، اختر جو پيءُ هو... سندس وڏو پيءُ اچا پرسال پنهنجو گهر ڇڏي هو هن محل ۾ آئي هئي.

اختر چيو: "وٺي اچينس اندر!"

۽ جڏهن فرهاد اندر آيو تڏهن هو وڏيءَ زور سان روئڻ لڳي. ڪنهن عزيز جي موجودگيءَ ۾ ڏک پاڻ وڌي ويندو آهي... انڪري هوءَ روئڻ لڳي.

فرهاد چيو: "پٽڙ! مونکي تنهنجي ڏک جي ڪارڻ جي خبر آهي. ۽ مان اهو ٻڌي آيو آهيان ته توهي ڪيو ڇا؟ ٿوري وقت لاءِ پيدا ٿيندڙ عشق جي دوا وقت آهي. وقت ئي شهزاده کي اڳي جهڙو ڪري ڇڏي ها. پر توهي ڇا ڪيو؟"

اختر پنهنجي پيءُ جي ڪلهي تي ڪنڌ رکي چيو: پيئو! هن رنو ٿي. توکي ڪهڙي خبر، هن ڏاڍو گهڻو ٿي رنو. هنجو ڏک مونکان سٺو اڻٿي ٿيو هن ڏاڍو رنو ٿي".

فرهاد چيو: ”ته پوءِ پلا هاڻي ڇاڻ چو ٿي روئين؟ جيڪي ڪيو اٿيئي انجو ڦل صبر سان سهه.“

اختر وري به روئندي چيو: ”پر منهنجي دل ... منهنجي دل جا نٿي مڇي!“

فرهاد ڪاوڙ جي چيو: ”تنهنجي دل ... هاڻي ليليٰ بيگم ٿيندي. هوءَ هن سلطنت جي ملڪا ٿيندي. هنجا پٽ اينده زماني ۾ بادشاهه چوارا ٿيندا ۽ تون ......“

اختر ڪنڌ سنئون ڪري چيو: ”ڏس پاڻي! مان ملڪا بڻجڻ نٿي چاهيان. مان پنهنجي پٽ لاءِ سلطنت به ڪو نه ٿي گهران. مان رڳو چاهيان ٿي ته ...“ ۽ ايترو چئي هوءَ روئڻ لڳي... مان چاهيان ٿي ته ”هو منهنجو ٿئي.“

فرهاد ڪاوڙ ۾ جلندي چيو: ”سو ائين نه ٿيندو. تون راڻي ٿيندينءَ ۽ ضرور ٿيندينءَ. چاهي دنيا الٽ پلٽ ٿي پوءِ...“ ائين چئي هو جوش مان اٿي بيٺو.

اختر خوفزده نگاهن سان هيڏي نهاريو ۽ التجا پرئي آواز ۾ چيائين: ”پر ... پر ڏس، هنکي ڪا به تڪليف نه پهچائج.“

فرهاد تيزيءَ مان ٻاهر ويندي چيو: ”مان ڪنهنجي پرواهه ڪو نه ڪندس ۽ نه وري ڪري ٿي سگهان ٿو!“

* * * *

(٥)

۽ ٻئي ڏينهن ئي، الا جي چئو، سڄي شهر ۾ خسرو ۽ ليليٰ جي چؤپچؤ ٿي رهي هئي. ڪي شهزادي جي انهيءَ روش کي نندي رهيا هئا ڪي ساراهي رهيا هئا، پرسندس مخالفين جو انداز گهڻو هو.

هڪ ٻڪارڻ، جا ڪالهه گهٽيءَ گهٽيءَ جي خاڪ چاڻي رهي هئي، جا ڪالهه دردر بيکس پني رهي هئي، اڄ ان ملڪ جي راڻي ٿيندي، اهو خيال ماڻهن جي دلين ۾ جوش جي لهر پيدا ڪري رهيو هو.

۽ هو ڏانهن پري پري کان جتي گهٽا گهٽا فقير رهندا هئا، غصي جي آگ ۾ جلندڙ لفظائين جيان چٽي رهيا هئا. پندڙ فقير، ليڙون ليڙون ٿيل ڪپڙا پهريل آدمي، پنهنجي عزت برباد ٿيڻ جو خطرو محسوس ڪري رهيا هئا، ۽ پيو ته ليليٰ صرف شهزادي جي واسطي ليليٰ نه هئي، ڪئين نوجوان فقيرن لاءِ به هوءَ ليليٰ هئي. هوءَ سندن محفلن جي جان هئي، هنجي اندارين زندگين جي روشني ۽ هنجي تمنائن جي تمنا، هنجي حسرتن جي حسرت. انڪري انهيءَ خبر سندن دل ۾ هڪ طوفان پيدا ڪيو. پيرا فقير خوب وعظ ڪرڻ لڳا. چي: ”جيڪڏهن اها حالت رهي ته اسان غريبن جي عزت جو ٿيو پلو. خدا اڳيئي اسان يتيمن تي ظلم جي ڪٽار وهائي، دولت ۽ دنيا جي راحت کان اسانکي محروم ڪيو آهي. ۽ شهزادو خسرو، اسانکان اسانجون ڌيئر ۽ ڀينر کسڻ ٿو چاهي، اسانجي عزت خاڪ ۾ ٿو ملائي...“

* * * *

(٦)

چوٿين ڏينهن شهر ۾ اها هلچل زور پوڻ لڳي. ايتري قدر جو بغاوت جي حد تائين پهچڻ جو امڪان پئي ڏنو.

۽ وڏيءَ مسجد جي ٻاهران ڪئين فقير اچي مڙيا هئا ۽ پاڻ ۾ ڳالهيون ڪري رهيا هئا: ”ذات پاڪ جو قسم! اسانکي ڪو مڙيوئي پوڻو پارڻ گهرجي.“

”تڏهن ڇا، شهزادي سلطان جو حڪم به نه مڃيو؟“

”نه. چوائين موڪليا اٿينس ته مان هن معاملي ۾ ڪنهنجي به ڪا به ڳالهه ٻڌڻ نٿو چاهيان.“

”پر سلطان انصاف پسند آهي. ڇا هو اسان کي تنگ ڪونه ڪندو؟“

”ڪهڙي خبر.“

انوقت هڪ ماڻهو ڊوڙندو آيو ۽ چياءِ: ”اڙي ٻڌو؟ ڪي ٻڌؤ؟ سلطان شهزاده کي شهر ڇڏي وڃڻ جو حڪم ڏنو آهي.“

ڪيترن ئي ماڻهن خوش ٿي نعرو هنيو: ”زنده آباد - سلطان!“

انهي ساڳئي ماڻهوءَ وري: ”۽ ڪن سپاهين سلطان جي خلاف بغاوت ڪئي آهي. هو شهزادي سان گڏ وڃڻ لاءِ تيار آهن.“

* * * * * *

(٧)

شهر کان ٻاهر، صحرا وٽ هڪ مسجد ۾ خسرو ويٺو هو ۽ سندس اڳيان ليلا سٽار وڄائي ڳائي رهي هئي...

پونم - پونم هيءُ اشڪون ڪا ساگر،
جو اُس مين ڊوبا وه هي گيا تر،
ڪيون لٽ پر ڪٽڙا بڪاري؟

وليعهد هڪ ٽڪ ليلا ڏانهن نهاري رهيو هو. ڪيترو حسن هو هنجي آواز ۾!...... ڪيترو ميٺاج هو!... گويا پورنماسي جي رات ۾ آسمان مان چانڊوڪيءَ جو سمنڊ لهرون وٺي هيٺ لهي رهيو هو... ڄڻ ته شبنم گلن جي پنکڙين تي ويهي ڳائي رهيو هو... ڄڻ ته آبشار هڪ اوچيءَ ٽڪريءَ تان شان - شان ڪري وهي رهيو هو.

خسروءَ پيار مان چيو: ”ليلا! هي زندگي ڪهڙي خوشنما آهي!... سلطنت جي جهڳڙن کان پري... شهر جي مصيبت کان دور... حسن ۽ عشق... پئي پا ڳل...“

ليلا ڳائڻ بند ڪري چپ چاپ هن ڏانهن نهارڻ لڳي. هنجي اکين مان شراب جو درياهه وهي رهيو هو.

خسروءَ چيو: ”ليلا! مونکان سلطنت کسي هنن سمجهيو آهي ته مان غريب ٿي ويو آهيان. پر جنهن وٽ تون آهين... تون ليلا پياري!... انکي دنيا ۾ ٻيءَ ڪنهن شيءِ جي ضرورت ئي ڪا نهي. تنهنجي غلامي مونلاءِ شهنشاهت آهي. تنهنجا حسين قدم مونلاءِ بهشت آهن. تنهنجو حسن منهنجي دولت آهي ۽... ۽ تنهنجي محبت منهنجي ساري دنيا آهي...“

ليلا آهستي چيو: ”مان اوهانجي شڪر گذاري آهيان، منهنجا مالڪ!“

خسروءَ چيو: ”ليلا! تون مونکي مالڪ نه چوندي ڪر. ڇا، تون مونکي پيار مان ”محبوب“ نٿي چئي سگهين؟“

ليلا ساڳيءَ طرح ڌيمي آواز ۾ چيو: ”محبوب!...“

۽ خسرو ڄڻ ته چريو ٿي پيو. جلد ئي هو اُٿيو ۽ ليلا جي پيرن وٽ ويهي رهيو. سندس گوڏن جي وچ ۾ مٿو رکي آهستي آهستي چوڻ لڳو: ”محبوب!... محبوب!! ... محبوب!!!...“

انوقت ٻاهر ڏاڍو گوڙ ٻڌڻ ۾ آيو. خسرو اٿي دروازي جي ٽونگ مان نهاريو ۽ چياءِ:

"ليليٰ! ٻاهر ماڻهو وڙهي رهيا آهن ۽ هيڏانهن اچي رهيا آهن."

ڳالهه اصل هيئن هئي جو شهر وارن کي جڏهن خبر پيئي ته شهزاده شهر ڇڏي هليو ويو آهي ۽ ليليٰ کي به پاڻسان وٺي ويو آهي، تڏهن هنن کي جوش چڙهي ويو، ڪجهه شهري ۽ گهڻا فقير ڏنڊا ۽ ڪهاڙيون کڻي شهزادي جي پٺيان پيا. اهو حال ڏسي جن سپاهين کي سلطنت جي حڪم خلاف درزي ڪرڻ جي ڏوه هيٺ لشڪر مان ڪڍيو ويو هو ۽ جنهن جي شهزاده سان محبت هئي، شهزاده کي بچائڻ لاءِ ڊوڙيا ٿي. رستي ۾ ٻنهي ڌرين جي جنگ لڳي. فقير ڪوشش ڪرڻ لڳا ته جنهن مسجد ۾ وليعهد ويٺو هو، اتي وڃون. ۽ سپاهي وري کين اتي پهچڻ کان روڪڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا. لٺ به لٺ جهڙي لڳي.

هينئر هو اچي مسجد جي ٻاهران پهتا هئا. سپاهين کڻي گهيرو هو ۽ فقيرن ۽ ٻين کي هٽائڻ لڳا.

خسرو ليليٰ کي چيو: "ليليٰ! هيءَ جنگ ته اسان جي لاءِ ٿي رهي آهي. گداگر توکي وٺي وڃڻ لاءِ آيا آهن ۽ مٺ سپاهين جي انهن سان مقابلو ڪري رهي آهي."

ليليٰ آهستي چيو: "ها ٺو منهنجا محبوب!"

خسرو چيو: ٻر هنن سپاهين جي حفاظت ڪرڻ منهنجو فرض آهي ... مان ٻاهر ٿو وڃان."

ليليٰ وري به ساڳيءَ طرح آهستي چيو: "تمام چڱو، منهنجا محبوب!"

ٿوريئي وقت کانپوءِ خسرو اندر آيو. سندس مٿي تان رت جون بوندون ٽپڪي رهيون هيون. اينديءَ شرط هن چيو: "ليليٰ! اسان جا سڀ ماڻهو قتل ٿي چڪا آهن. باقي به وڃي بچيا آهن، جي ٻڙي لڙي رهيا آهن."

ليليٰ چيو: "نيڪ آهي، منهنجا محبوب! اچو ته مان توهانجي مٿي تان رت اگهان."

* * * *

مسجد جو دروازو مضبوط هو. هنجون پٺيون به وڏيون هيون ۽ دروازن تي ڌڪا ٺوڪي لي رهي هئي.

انوقت ليليٰ چيو: "محبوب! اوهين مونکي پيار ڪريو ٿا؟"

خسرو چيو: "ليليٰ انهي سوال پڇڻ جي ضرورت آهي؟"

ليليٰ چيو: "ها، اوهين چاهيو ته مونکي دک ٿئي؟"

خسرو ورائيو: "چو ليليٰ! مان ائين ڪيئن چاهيندس؟ توکي دک پهچي، تنهن کان اڳي مان خود فنا ٿي وڃڻ چاهيندس، منهنجي ليليٰ!

ليليٰ آهستي چيو: "ٻر منهنجا محبوب! جيڪڏهن توهين موٽي ويندا ته مونکي دک ٿيندو... ۽ هي فقير اوهانکي ڇڏيندا اصل ڪونه".

خسرو عجب مان چيو: "ليليٰ!"

ليليٰ آهستي چيو: "مان سچ ٿي چوان، محبوب! مونکي ڏاڍو دک ٿيندو. مان مونڌس کڻي ڪانه، ٻر منهنجي زندگي موت کان به بدتر ٿيندي".

خسرو وري چيو: "ليليٰ!"

ٻر ليليٰ ائين ٿي چوندي رهي: "اڪري

منهنجا محبوب! مونکي اُن ڏک کان بچائڻ لاءِ مونکي وڇڙڻ ڏيو. مان ويندس ته هي ماڻهو به هليا ويندا. اوهانکي سلطنت به موٽي ملندي. اوهين عيش ۽ آرام ۾ رهندا ۽ مان پنهنجي جهوپڙي ۾ مان اوهانکي خوش گذاريندو ڏسي ڦولي نه سمائبس".

خسرو چپ ڪيو وينو هو ۽ ليلي چوندي رهي: "نه هاڻي محبوب! هاڻي ڇڏ... ڇڏ ته: ليلي، وڃ!..."

خسروءَ آهستي چيو: "ليلي!"

ليلي وري ليلائي چيو: "ڇڏ منهنجا محبوب! منهنجا لعل منهنجا مٺا... ڇڏ..."

خسرو ڪنڌ هيٺ ڪري چيو: "ليلي! وڃ..."

ليلي خسرو جو هٿ چميو ۽ چيائين: "منهنجا محبوب! اوهان مونکي بچائي ورتو... اوهان مونکي هڪ ڀيري ڏک کان بچائي ورتو... منهنجي هون هڙ... جنهن ۾ مون پنهنجو فقيراڻو لباس ورتو هو... ها، اڇا!... محبوب!..."

خسرو ڪنڌ هيٺ ڪيو وينو هو. سندس سامهون ليلي اهوئي بکارڻ جو لباس پاتو پيئي هئي... اهيئي ڪليل وار اهيئي ڦاٽل ڪپڙا... اهائي ستار...

مسجد جي پٺئين پاسي کان هڪ ٻيو دروازو هو... ننڍڙو دروازو. ليلي اوڏانهن وڌي دروازو کولي چيائين: "چڱو سلام..."

پر اوچتو هوءَ وري موٽي آئي ۽ اچي شهزادي کي چنبڙي چياءِ: "وڃڻ کان اڳي... وڃڻ کان اڳي... هڪ دفعو ته وري چئو: ليلي!..."

خسروءَ آنسن ڀريل آواز ۾ چيو: "ليلي!..."

ليلي جوش ۾ اچي هن جا چپ ڪٺي چميا ۽ چوڻ لڳي روئندي چيائين: "منهنجا محبوب!... منهنجا مالڪ!... منهنجا وليعهد!..."

خسرو به روئي رهيو هو. هوءَ به روئي رهي هئي. ۽ ٻاهر... ٻاهر دروازو ڀڄڻ لڳو هو.

ليلي چيو: "هاڻي مان وڃان، منهنجا محبوب؟... مونکي هتي نه ڏسي هو اوهان جو وار به ونگو نه ڪندا... چڱو هاڻي سلام!...

تيسين، جيسين اسين ٻئي هتي نه پهتا آهيون". انهن چئي هن آسمان ڏانهن اشارو ڪيو ۽ وري چيائين: "پڪ ڄاڻجو اتي هلي مان توهانکي پنهنجي ستار تي گهڻا گهڻا گيت ٻڌائيندس... ڏاڍا گهڻا گهڻا گيت......"

۽ پوءِ هو ٻاهر هلي ويئي.

هيڏانهن دروازو ڀڄڻ لڳو هو. انوقت ڪنهن ڪڙڪ آواز چيو: "پٺتي هٽي وڃو!... ماڻهو پٺتي هٽيا. پر دروازو ڀڄي چڪو هو. ان ڀڳل دروازي مان فرهاد ۽ اختر اندر آيا.

اختر ايندي خسروءَ جي پيرن تي ڪري پيئي، ۽ فرهاد پڇيو: "وليعهد! ليلي ڪٿي آهي؟..."

وليعهد آهستي چيو: "هوءَ... ڪانهي..."

قومي گيت

طرز:- ٽڪا روئي نيڻ نماڻا......

١- اُٿو جاڳو وير جوانو،
غفلت جو ناهه زمانو،
غفلت جو هاڻ، فرحت جو هاڻ، عشرت جو، ناهه زمانو. اُٿو......

٢- ديس ڇڏي ڌاريا ورسايو،
پنهنجن تي ڪو ترس نه آيو،
ملڪ بڻيو ويرانو،
هيءَ هيءَ ملڪ بڻيو، هاءِ ديس بڻيو، هاءِ وطن بڻيو ويرانو. اُٿو......

٣- ٻڪن ڪيو بيحال ٻڪين کي،
انگ اگهاڙن ڏين ڏکين کي،
درد ڪيو ديوانو،
هاءِ درد ڪيو، هاءِ ڏکن ڪيو، هاءِ درد ڪيو ديوانو. اُٿو......

٤- دل آ ولاڻي وس وڃڻ سان،
ڌن ڌارين ڏي پنهنجي هٿن سان،
روز ڪيو ٿا روانو،
هاءِ روز ڪيو، شب روز ڪيو، هر روز ڪيو ٿا روانو. اُٿو......

٥- ٻين ملڪن آزادي ماڻي،
ڀارت ڀومي آهي ويڳاڻي،
گوندر جو گذرانو،
هاءِ گوندر جو، هاءِ سورن جو، هاءِ دردن جو گذرانو. اُٿو......

٦- **فاني** وڃين فرض وساري،
ڀارت ماتا پيئي پڪاري،
راهه تڪي روزانو.
هاءِ راهه تڪي، هيءَ هيءَ واٽ تڪي، هيءَ هيءَ راهه تڪي، روزانو. اُٿو......

ڪيڏلداس وليرام ٻيگواڻي، [فاني].

شاهه جي سنڌي

ليکڪ:- ڊاڪٽر ھ. م گربخشاڻي ايم-اي، پي ايچ-ڊي (لنڊن)

شاهه جي سنڌي هاڻوڪيءَ سنڌيءَ کان البت ٻئي ڍول جي آهي. اهوئي سبب آهي، جو ماڻهن کي شاهه جي شعر پڙهڻ ۽ اُنجي معنيٰ سمجهڻ ۾ قدري مشڪلات ٿئي ٿي. هڪڙو ته شاهه جا لفظ ۽ محاورا نج سنڌي آهن؛ ٻيو ته ڪيترا لفظ ۽ نحوي بناوتون اهڙيون آهن، جي هاڻوڪيءَ سنڌيءَ ۾ رواجي طور استعمال ۾ نٿيون اچن؛ ٽيون ته ڪي اهڙا لفظ ڪتب آيل آهن، جنجون معنائون يا ته متروڪ ٿي ويون آهن، يا ته منجهن گهڻي تبديل ٿي ويئي آهي؛ ۽ چوٿون ته شاهه جي تلفظ ۽ هاڻوڪي تلفظ ۾ البت تفاوت آهي. هاڻ پهرين جاڻڻ گهرجي ته سنڌيءَ ٻوليءَ جو اصل بنياد ڪهڙو آهي، ۽ ڪهڙن سببن کان انهيءَ ۾ ڦيرڦاريون ٿيون آهن.

عام ماڻهن جي دلين ۾ وهم ويٺل آهي ته سنڌي ٻولي عربيءَ ۽ پارسيءَ مان نڪتل آهي، ڇو ته اڄ ڪلهه عربي ۽ پارسي لفظن جو استعمال وڌندڙ آهي؛ ۽ ٻيو ته سنڌي ٻولي عربي صورتخطيءَ ۾ لکڻ ۾ اچي ٿي. پر اهي ٻئي سبب عارضي آهن. درحقيقت، سنڌيءَ جو عربيءَ ۽ فارسيءَ سان بنيادي ناتو اهڙو آهي، جهڙو سنڌيءَ جو چينيءَ ۽ جپانيءَ سان. سنڌيءَ ۾ ڪي اهڙا آواز آهن، جنجي اُچار لاءِ عربي صورتخطي ڪافي نه آهي؛ ۽ هاڻوڪي صورتخطي، جا سنه ١٨٥٣ عيسويءَ ڌاري، ايلس صاحب، هڪ انگريزي عملدار ناهي تيار ڪئي، تنهن ۾ گهڻيون خاميون رهجي ويون آهن. انهيءَ ڪري هڪ وڏو صدمو، جو سنڌيءَ ٻوليءَ کي رسيو آهي، سو هيءُ آهي جو ماڻهو انجي اصل بنياد کان اڻ واقف رهجي ويا آهن. عربيءَ صورتخطيءَ جي واقفيت ڪري، شاگردن کي سڪولن ۽ ڪاليجن ۾ عربي ۽ فارسي ٻولين جي تحصيل ڪرڻ ۾ سهوليت ٿئي ٿي؛ ۽ ديوناگري اکرن سکڻ جي خطري کان سنسڪرت ٻولي، جنهن مان اصل سنڌي ڦٽي نڪتي آهي، تنهنجو ڪو به اڀياس ڪيو نٿو وڃي. انهيءَ بيپرواهيءَ جو نتيجو اهو ٿيو آهي، جو سنڌيءَ ۾ ڪا به خاطرخواه ترقي يا سڌارو نه ٿيو آهي. علم لغات، جنهنجي رستي اها ترقي ممڪن آهي، تنهنجو ڪنهن به سماءُ نه لڌو آهي.

خود سنڌي لغت نويسن ۾ علم لغات جي اُصولن، ۽ سنڌيءَ سان ٻين مشابهت رکندڙ ٻولين جي کوجنا نه ڪئي آهي. انهيءَ سبب ڪري سنڌي لغتون اَڌُوريون ۽ خام رهجي ويون آهن؛ ۽ پڻ ڪيترن نج سنڌي لفظن جون معنائون ڀوريون ۽ صحيح نه ڪيون ويئون آهن. البت ته ڪي ٻاڙيءَ جي ڪمي ڪانهي. شاهه جي رسالي ۾ ڪيترا لفظ آهن، جنجي معنيٰ ته صفا اوت ٿي ڪئي ويئي آهي. لغت نويسيءَ جا اهڙا انڌا رستا سنڌ ۾ ٿي اختيار ڪيا ويا آهن. جيستائين ماڻهو سنڌيءَ ٻوليءَ جي باترتيب تحصيل نه ڪندا، تيستائين ڪنهن به ترقيءَ جي اُميد رکڻ اجائي آهي. نموني طور، ٻه چار مثال پيش ڪجن ٿا:-

ڪرهو نه ڪي ڪان،
پيرين آئون نه پهچي.

هاڻ هن مصرع ۾ 'ڪان' سنسڪرت لفظ 'ڪائب' مان نڪتل آهي، جنهنجي معنيٰ آهي: 'گهوڙو'. مگر ڪي معنيٰ نويس 'ڪي' ۽ 'ڪان' گڏيندي 'ڪيڪان' ڪري ٿا پڙهن؛ وري عجب آهي ته معنيٰ برابر 'گهوڙو' ٿا ڪن. هاڻ اهو ڪيڪان لفظ به لغتن ۾ درج ٿي، سنڌيءَ ٻوليءَ جو هڪ جزو بنجي پيو آهي. ٻيو مثال:-

وروني وات ٿئا، پنهو جام ڀهس.

ڪي لغت نويس 'ڀهس' جي معنيٰ 'جوانمرد' يا 'اوچتو' لکن ٿا، جا معنيٰ نسورو ٺڳ ڪو آهي. اهو لفظ پراڪرت آهي، جو اصل سنسڪرت لفظ 'پرسهيه' مان نڪتل آهي، ۽ معنيٰ اٿس: 'زور يا زبردستيءَ سان.' ونو ٽيون مثال:-

تارا تيليءَ روءِ، لڏا لالن اُيرين.

ڪي معنيٰ نويس 'تيليءَ روءِ' جي معنيٰ ڪن ٿا: 'جنهنجو منهن تيليءَ (تيل فروش يا تيلي راجا) جهڙو هجي'، يا 'جنهنجو منهن تيل وانگر چمڪندڙ هجي'، يا 'جنهنجو منهن تيليءَ جهڙو هجي'، پر حقيقت ۾ ڪو تيلي ڪنهن 'راجا' جو نالو آهي، ۽ نڪي اُنجي معنيٰ 'تيل فروش' يا تيل جهڙو چمڪندڙ' آهي، ۽ نڪي ڪي شاهه جي ڏينهن ۾ سنڌ ۾ سٺيون ولايت مان ماچيس ۽ تيليون اينديون هيون، جو شاهه تارن کي تيلين سان مشابهت ڪئي هوندي. 'تيلي' برابر آهي پراڪرت 'تيرس' جي، جو هاڻوڪيءَ سنڌيءَ ۾ وڌيڪ بدلجي، 'تهڙي' ٿي پيو آهي؛ ۽ 'روءِ' جي معنيٰ آهي 'ريت'؛ ۽ ساريءَ مصرع جي معنيٰ آهي ته "اي لالن لڏا، تون تهڙيءَ ريت سهڻو ۽ صاف ٿو اُڀرين، جهڙو منهنجو محبوب آهي." اهڙا مثال انيڪ آهن، جن جي خبر 'شاهه جي رسالي' جي جدا جدا جلدن ۾ 'معنيٰ ۽ شرح' وارن ڀاڱن مان ملي سگهندي.

اِهڙا ها جا تين، بري هن پنيور ۾!

انهيءَ لاءِ ضرور آهي ته سنڌيءَ ٻوليءَ جي اصل ۽ بنياد جي هت ٿوري اُپٿار ڪجي، ته پڙهندڙن کي شاه جي سنڌيءَ جي پوري پروڙ پوي؛ ۽ لفظن جا اشتقاق، جي ’معنيٰ ۽ شرح‘ وارن ڀاڱن ۾ ڏنا ويا آهن، ۽ جن ڪيترن عام طرح قبول ڪيل معنائن ۾ فرق پيدا ڪيو آهي، سي آسانيءَ سان سمجهي سگهن.

سنڌيءَ ٻوليءَ کي بگڙيل يا فاسد سنسڪرت ڪري ڄاڻجي، ته روا آهي؛ يعني سنسڪرت لفظن ۾ اهڙي بناوٽن ۾، هزارها سالن گذرڻ ڪري، ايتري ڦيرقار ٿي ويئي آهي، جو سنسڪرت اچي سنڌيءَ جي صورت ورتي آهي. سرسري نظر ڪجي، ته سنسڪرت ۽ سنڌيءَ جي وچ ۾ هاڻ ڪا ظاهري طرح مشابهت معلوم نه ٿيندي. سنسڪرت مان نه رڳو سنڌي، پر هندوستان جون ٻيون آرين ٻوليون جهڙوڪ گجراتي، مرهٽي، پنجابي، هندي، بنگالي، اُڙيا وغيره به ڦٽي نڪتيون آهن؛ ۽ انهن ٻولين جي هڪ ٻئي سان نهايت گهڻي موافقت آهي.

هت اسين اهو بحث نه ڪنداسون ته ڏاڏي آدم جي ڏينهن ۾ ڪهڙي ٻولي ڳالهائي ويندي هئي، يا ٻولين ۾ اصل پيد ڪٿان پيدا ٿيو، وغيره. سنڌي ۽ مٿي ڄاڻايل ٻيون ٻوليون، هڪڙي ئي وڻ جون شاخون آهن؛ ۽ اهو وڻ آهي سنسڪرت. سنسڪرت لفظ جي اصلوڪي معنيٰ آهي: ڪامل يا صفا ٿيل. عام طرح، سنسڪرت نالو آخرين درجي واريءَ سنسڪرت کي ڏنو ويندو آهي. سنسڪرت جا ٽي درجا آهن: قديم، وچولو ۽ آخرين. سنسڪرت اها ٻولي آهي، جنهن ۾ هندوستان جي قديم آرين جا ويد، پران، سمرتيون، تاريخون وغيره لکيل آهن. اڄ ڏينهن سوڙ هندو لوڪ پنهنجي ڪريا ڪرم، پوڄا پٺشٺا وغيره ۾ اها ٻولي ڪتب آڻيندا آهن. ڪڏهين ڪڏهين وڏوان پنڊت اچا تائين انهيءَ ٻوليءَ ۾ هڪ ٻئي سان ڏرمي ڳالهين تي بحث مباحثو ڪندا آهن. مگر اڄ ڪلهه عام طرح اها ٻولي دنيا جي ڪنهن هنڌ به ڳالهائي نٿي وڃي. ڪو وقت هو، جڏهن سنسڪرت آريه لوڪن جي رواجي ٻولي هوندي هئي. انهيءَ کي هزارها ورهيه ٿيا. رواجي ماڻهن جي وات ۾ اصلوڪي سنسڪرت رفته رفته بگڙجڻ لڳي؛ ۽ اصلوڪي حالت بدلائي ٻئي درجي تي آئي، جنهنکي وچولي سنسڪرت چئجي ٿو. انهيءَ حالت کي رسڻ کان پوءِ پڻ، ان ۾ وڌيڪ ڦيرقار ٿيڻ لڳي. انهيءَ آخرين درجي واريءَ سنسڪرت کي ’پراڪرت سنسڪرت‘ ڪري سڏين ٿا.

اول درجي واري سنسڪرت، جنهنکي ’مها سنسڪرت‘ جي نالي

سان پڻ سڏيو وڃي ٿو، تنهن ۾ رگ ويد سنهتا، يجر ويد جا منتر ۽ اٿرو ويد جو ٿورو حصو لکيل آهي. وچوليءَ سنسڪرت ۾ ويدن جو هڪ ڀاڱو، جنهن کي 'برهمڻ' ڪري ٿا چون، سو لکيل آهي. آخرين سنسڪرت ۾ هندن جو شعر جهڙوڪ رامايڻ، مهاڀارت، سمرتيون، ڪاليداس جا ناٽڪ وغيره لکيل آهن. آخرين درجي تي پهچڻ بعد، سنسڪرت ڳالهائڻ ٻولهائڻ جو رواج گهڻو گهٽ ٿي ويو؛ ڇو ته انهيءَ عرصي ۾ ماڻهن جي محاوري ۾ اهڙي قسم جون ڦير ڦاريون ٿي ويون هيون، جو لکيل سنسڪرت ۽ عام محاوري ۾ نهايت گهڻو تفاوت پئجي ويو هو. انهيءَ محاوري کي 'پراڪرت' ڪوٺيو وڃي ٿو. پراڪرت جي معنيٰ آهي: عامي يا رواجي.

ڪهڙي سمي ۾ پهريائين سنسڪرت ٻوليءَ ۾ اِيڏي وڏي تبديل ٿي، جو هوءَ ڦري پراڪرت ٿي پيئي، تنهنجو پورو پتو پئجي نٿو سگهي. سڀ کان جهوني پراڪرت، جنهنجي اسان کي خبر پئجي سگهي ٿي، تنهنکي 'پالي' ڪري ٿا چون. مهاراجا اَشوڪ (۲۷۲-۲۳۲ ق. م) جي ڏينهن ۾ پالي عام جام ڳالهائڻ ۾ ايندي هئي. انهيءَ ڳالهه جي ثابتي مهاراجا اَشوڪ جي فرمانن مان ملي سگهي ٿي، جي هن اُتاهن جبلن ۽ پٿرن جي اُتين تي اُڪرائي ڇڏيا هوا. اهي فرمان هندوستان جي ڪيترن ڀاڱن ۾ اڄ ڏينهن تائين صحيح سالم بيٺا آهن.

پالي ٻڌ ڌرم وارن جي مقدس زبان آهي؛ ۽ سندن ڪيترا پاڪ ڪتاب انهيءَ ٻوليءَ ۾ لکيل آهن. پاليءَ ۽ سنسڪرت جي وچ ۾ گهڻو تفاوت ڪونهي. تخمينو ڪيو ويو آهي ته پاليءَ ٻوليءَ جا اڌ کان به گهڻا لفظ عين بعين سنسڪرت آهن؛ ۽ باقي اڌ ۾ به ڪا اَڻ لکي تبديل معلوم ٿئي ٿي. جزوي ڦير ڦارين کانسواءِ، ٻنهي ٻولين جو وياڪرڻ به گهڻو ڪري ساڳيو ئي آهي.

پراڪرت ٻوليون ويون ڏينهون ڏينهن بگڙنديون، ۽ درحقيقت پراڪرت نالو خود اُنهنئي ٻولين سان لاڳو آهي، جي پاليءَ جو درجو لنگهي ويون، وڌيڪ ابتر ٿينديون. اهي پراڪرت ٻوليون گهڻنئي قسمن جون هيون. ڪي ڪٿي ڳالهائڻ ۾ اينديون هيون، ته ڪي ڪٿي. انهن مان پنج مکيه ليکيون وڃن ٿيون. اهي آهن: (۱) مهاراشٽري (۲) شئورسيني (۳) ماگڌي (۴) پئشاچي (۵) اپڀرنش.

انهن پنجن پراڪرتن مان، مهاراشٽريءَ کي سڀني کان مٿي ڪري ليکيو اٿن. جين ڌرم وارن جا پاڪ ڪتاب انهيءَ ٻوليءَ ۾ لکيل آهن. اپڀرنش کي سڀني کان هيٺ ڪري ليکيو اٿن. اپڀرنش لفظ جي معنيٰ ئي آهي 'ڪريل'، ڇو ته منجهس نهايت گهڻو بگاڙو ٿي ويو هو. سندس درجو پراڪرتن ۽ هندوستان جي هاڻوڪين ٻولين جي وچ ۾ آهي.

ٻراڪرتون، اپڀرنش جي درجي تي اٽڪل سنه ۱۱۰۰ عيسويءَ ڌاري اچي رسيون. اپڀرنش جا ٻه قسم آهن. هڪڙو ٻئي کان جانتان وڌيڪ معتبر آهي، جنهنکي 'ناگر اَپڀرنش' ڪري ٿا سڏين. اها ناگر اپڀرنش منجهي، هاڻوڪي گجراتي ٻولي ٿي پيئي آهي. ٻيو قسم انهيءَ کان ٻه وڌيڪ بگڙيل آهي. انهيءَ کي 'وراچڊ'، يعني رديّ اپڀرنش چوندا، جا بدلجي سنڌي ٻولي ٿي پيئي آهي. اهڙيءَ ريت منئي جاڻايل ٻيون چار ٻراڪرتون منجهي، مرهٽي، هندي، پنجابي، بنگالي، اُڙيا وغيره ٿي پيون آهن.

هاڻ ويچار ڪرڻ گهرجي ته سنسڪرت، جا آريه لوڪن جي اصلوڪي ٻولي هئي، تنهنمر کهڙن سببن کان ايڏو ڦير ڦار پيو، جو منجهي نوان نوان ويس ورتائين. جيڪڏهين انهن سببن جي اسان کي چڱيءَ طرح ٻروڙ پيئي، ته اسين آسانيءَ سان سمجهي سگهنداسين، ته ڪيئن نه خود اساني مادري زبان به، وري اُنهن ساڳين سببن ڪري، اڃا ڦرندي ۽ بدلبي پيئي وڃي. جا سنڌي شاهه عبداللطيف جي زماني ۾ مروج هئي، تنهنکان هاڻوڪي سنڌي البت ڦريل آهي. شاهه جي سنڌي اٽڪل ٻه سؤ ورهيه جهوني آهي. اڄ کان ٻه سؤ ورهيه پوءِ، سنڌيءَ ٻوليءَ جي جيڪا حالت وڃي بيهندي، سا ضرور هاڻوڪيءَ حالت کان قدري مختلف ٿيندي. اسان جي اکين اڳيانئي ٻوليءَ ۾ وڃن روز مره تبديليون ٿينديون، جي اصلوڪيءَ ٻوليءَ کي بدلائي، ٻيءَ حالت ۾ آڻيو ڇڏين. ڪڏهين ڪڏهين ته تمام ٿوري عرصي ۾ ئي، نهايت گهڻو ڦيرڦار ٿيو وڃي؛ ۽ ڪڏهين ڪڏهين ته نهايت آهستي آهستي.

انهيءَ تبديل جا سبب خود انساني سياءَ تي مدار رکن ٿا. رڳو خود ٻولي اِنسان جي حياتيءَ جو مقصد نه آهي. ٻولي فقط هڪ وسيلو آهي، جنهنجي مدد سان ماڻهو پنهنجا خيال هڪ ٻئي سان ظاهر ڪري سگهن ٿا. ٻوليءَ جي حرفن ۽ لفظن جو اُچار ڪرڻ البت ڪشالي گاڏڙ آهي. آواز پيدا ڪرڻ ۾ ڪيترن عضون جي مدد گهرجي، مثلا ڦڦڙن، نڙيءَ، جيڀ، ڪاڪڙي، ڪلين، ڏندن، ڏاڙن، چپن، نڪ وغيره جي. انهن عضون جي مختلف تحريڪن سان مختلف آواز نڪري سگهن ٿا. اهي تحريڪون نهايت باريڪ ۽ مشڪل آهن، خاص ڪري جڏهين ٻه يا ٽي 'حروف صحيح' گڏي اُچارڻا پون ٿا. اهڙيءَ حالت ۾ جيڀ کي ٻهو يا ٽين هڪڙو ور ڏيڻي، وري يڪدم ٻيو يا ٽيون ور ڏيڻو پوي ٿو. انهيءَ ڪري صحيح لفظ ڪرڻ ۾ البت دقت ٿئي ٿي. هاڻ انسان جو سياءُ آهي ته دقت جيتري قدر گهٽ ٿي سگهي، اوتري قدر گهٽ

ڪجي. هرڪو ماڻهو چاهيندو ته ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ جيئن تورو ڪشالو ٿئيم تيئن چڱو. اهو آهي هڪ مول سبب، جنهنجي ڪري لفظن جي اُچار ۾ بگيڙو پوي ٿو. ٻارن کي غلط اُچار ڪرڻ جي عادت ٿيندي آهي. جيڪڏهين اُنهنجو اُچار، مائٽن جي ڪوشش سان ۽ مڪتبن ۾ پڙهڻ ڪري، وقت بوقت سڌاريو نه وڃي، ته جيڪر توريئي عرصي ۾ ٻوليءَ ۾ اهڙو ته ڦيٽارو پئجي وڃي، جو اُنجي اصلوڪي حالت شايد سڃاڻي به نه سگهجي. تعليم جي رستي ٻوليءَ کي بگڙجڻ کان گهڻي قدر روڪي سگهجي ٿو. ٻيو هڪ سبب، جو ٻوليءَ کي بگڙجڻ کان روڪي ٿو، سو هيءَ آهي، جو هر هڪ ماڻهوءَ کي ڪوشش ڪري صحيح اُچار ڪرڻو پوي ٿو، ڇو ته جيڪڏهين ڪو ماڻهو پورو اُچار نه ڪندو، ته سندس مٽ مائٽ ضرور مٿس ٽڪر ڇيني ڪندا. پر ٻوليءَ جي بگڙجڻ کي وڌي روڪ تڏهين لڳي ٿي، جڏهين منجهس ساهتيه، يعني علم ادب لکجڻ جو رواج پوي ٿو.

ٻوليءَ جي بگڙجڻ جو ٻيو هڪ قوي سبب آهي: قوم ۽ ملڪ جي تاريخ ۾ تبديل. جڏهين ڪا ڌاري قوم ڪنهن ملڪ تي غالب پوندي آهي، تڏهين ٻوليءَ جي بگڙجڻ جو گهڻو امڪان ٿيندو آهي. ڌاريءَ قوم جا لفظ روز مره جي محاوري ۾ اچي ويندا آهن، پر اُنهنجو صحيح اُچار ڪرڻ مشڪل ٿيندو آهي. مثلاً، جڏهين عربن سنڌ تي پنهنجو زور ڄمايو، تڏهين سنڌيءَ زبان ۾ ڪيترا عربي لفظ ملت ٿي ويا. نه فقط ايترو، پر اُنهن لفظن جي اُچارن ۽ معنائن ۾ پڻ قدري ڦيرقار ٿي ويئي. مثلاً، 'حاذق' بنجي 'هاڪ'. ٿي پيو؛ 'تعويذ'، 'تانيث'، 'ثغر'، 'سگر'؛ 'منقل'، 'منگل'؛ 'قميص'، 'خميس' وغيره. اهڙيءَ طرح وري جڏهين پورچوگيز هندوستان ۾ ٻيڪون وڏيون، تڏهين سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترا لفظ هندستان جي ٻولين ۾ داخل ٿي ويا، جي وقتي وقتي سنڌ ۾ پڻ اچي ويا؛ جهڙوڪ پورچوگيز 'فالتو' مٿجي 'فالتُو' ٿي پيو؛ 'فتا' 'فيت'؛ 'فارما'، 'فرمو'؛ 'پگا'، 'پگهار'؛ 'ترنڪو'، 'ترنڪ'؛ 'لئيلام'، 'نيلام' وغيره. هاڻ وري انگريزن جي اچڻ ڪري، سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترا لفظ بگڙجي، استعمال ۾ اچن ٿا؛ جهڙوڪ 'سٽيشن'، 'ٽيشن'؛ 'سيٽل'، 'سٽل'؛ 'ٽڪيٽ'، 'ٽڪس'؛ 'ٽئڪس'، 'ٽيڪس'؛ 'اُگريمينٽ'، 'گرمٽ'؛ 'شاپ'، 'ڇاپ'؛ 'سڪور'، 'ڪور'؛ 'ڪوري' وغيره. اهي نه ٿيا رڳا لفظ، پر جملن جا جملا به ڦري، عجيب صورت وٺي بيٺا آهن؛ مثلاً 'هو ڪمس ديئر'، مٿجي 'حڪمدر' ٿي پيو آهي؛ ۽ 'سٽئنڊ اَٽ اِيز'، 'ٽئنڊيٽي'.

وري جڏهين هڪڙيءَ قوم جي ڪنهن ٻيءَ قوم سان، واپار يا ڏنڌي ڪري، لڙه وچڙ ٿيندي آهي، تڏهين هڪ ٻئي جا لفظ ۽ اصطلاح ٻوليءَ ۾ داخل ٿي ويندا آهن. آڳاٽي زماني ۾، سنڌ جي ماڻهن جو ملبار ڪناري جي رهاڪن ۽ عربن سان گهڻو واپار هلندو هو؛ جنهنڪري سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ انهن ملڪن جا ڪيترا لفظ ۽ اصطلاح اچي ويا آهن؛ جهڙوڪ ايلاچي، لِئي ڏڪر، ڪوٽمير وغيره، جي ملبار ڪناري جي اُڻ آري، يعني دراويڊين ٻولين مان ورتل آهن.

ڪي ڪي سنسڪرت لفظ سنڌيءَ ۾ داخل ٿيڻ بعد، ڦري ٻن ٽن قسمن جا ٿي پيا آهن، ۽ جدا جدا معنائون حاصل ڪيون اٿن؛ مثلا سنسڪرت لفظ 'ورد'. اهو لفظ هوبهو سنڌيءَ ۾ اصلوڪيءَ معنيٰ سان پڻ ڪم اچي ٿو، جئن 'ورد آوستا' ۾، پر وري بدلجي 'ٻڍو' ۽ 'وڏو' به ٿي پيو آهي، ۽ انهن ٽنهي لفظن جي معنيٰ ۾ پڻ تفاوت آهي.

ٻوليءَ جي بدلجڻ جو ٻيو هڪ سبب هيءُ به آهي: ڪي جهونا لفظ ۽ اصطلاح وڃن متروڪ ٿيندا، ۽ اُنهنجي جاءِ وڃن نوان لفظ وٺندا. اهـا تبديل اڪثر ڪري تڏهين ٿيندي آهي، جڏهين ڪا ڌاري ٻولي ٻوڪ ٿيڻ لڳندي آهي؛ جئن مسلمانن جي ڏينهن ۾ فارسي ۽ عربي، ۽ هاڻ انگريزن جي ڏينهن ۾ انگريزي. ماڻهو سمجهندا آهن ته جهونا لفظ ڪم آڻڻ تهذيب جي برخلاف آهي. مثلا، شاهه جي رسالي ۾، 'آڻ'، 'ڪري'، 'ٻونءِ'، 'گوندر'، 'ٻڪي'، 'ويڄ'، 'ٻولڻ' وغيره لفظ ڪتب آيل آهن. هاڻوڪيءَ سنڌيءَ ۾ اهي لفظ عامي سمجها وڃن ٿا، ۽ انهنجي عيوض 'حڪم'، 'پرهيز'، "زمين"، "غم"، "دوا"، "طبيب"، "محبوب"، وغيره وڌيڪ رواج ۾ آهن.

انهن مٿي ڄاڻايل سببن ڪري، ٻوليءَ ۾ رفتي رفتي اهڙي ڦيرڦار پئجو وڃي، جو اصلوڪي ٻولي مٽجو، ٻي صورت وٺيو ويهي.

هندستان جون هاڻوڪيون آريه ٻوليون، جڏهانکر پراڪرت مان ڦٽي الڳ ٿيون، تڏهانکر منجهن ٻيون به تبديليون ٿيڻ لڳيون؛ تان جو هاڻي منجهن سندن اصل ۽ بنياد جا ڪي ٿوراني اهڃاڻ وڃي رهيا آهن. پر هڪڙي ڪري، جنهن ڳالهه کي ٻوليءَ جو بگاڙو ٿو چئجي، سو درحقيقت اُنجو سڌارو ٿي آهي؛ ڇوته اهڙي بگاڙي کان سواءِ ڪنهن به ٻوليءَ ۾ ترقي ٿيڻ محال آهي. پر سنڌي ٻولي، جنهن وقت کان وٺي پراڪرت مان ڦٽي جدا ٿي، تنهن وقت کان وٺي منجهس ڪو گهڻو ڦير نه پيو آهي، خصوصا شاهه جي سنڌيءَ ۾، يعني ته سنڌيءَ ٻوليءَ گهڻي قدر ترقي ڪانه ڪئي آهي.

جيڪڏهين شاهه جي سنڌيءَ تي ويچار ڪبو، ته معلوم ٿيندو ته منجهس گهڻا لفظ اهڙا آهن، جنکي پراڪرت ٽوين "تديو" ڪري سڏيو آهي، جنهنجي معنيٰ آهي: "انهيءَ جهڙا"، يعني سنسڪرت جهڙا، مگر نه عين بين سنسڪرت. مثلاً، سنڌي ڪوئل = سنسڪرت "ڪوڪل"؛ گڏهه = "گرڌڀ"، ڪاتئر = "ڪاتر"؛ سائر = "ساگر" وغيره.

ٻيا سنسڪرت لفظ شاهه جي سنڌيءَ ۾ نهايت ٿورا ليندا. اهڙن لفظن کي "تتسم" ڪري ٿا سڏين. مثلاً "ڌرم"، "ڪرم"، "پرمل" وغيره. "تتسم" ماڻهن جي زبان ۾ ٿري، ڪٿن "تديو" ٿين ٿا، تنهنجا به قاعدا ۽ قانون مشهور پراڪرت ٽوين جهڙوڪ، ورروچي ۽ هيمچندر جاچ ڪري، پنهنجن ڪتابن ۾ لکي ڇڏيا آهن. اُهي اهترا آهن، جو اُنهنجو هتڙ باترتيب بيان ڪرڻ ناشدني ڳالهه آهي. انهيءَ مضمون تي هڪ خاص ڪتاب لکيو ويو آهي، جو اُميد ته جلد ئي ڇپايو ويندو.

انهن قاعدن جي اونهي اڀياس سان ۽ سنڌيءَ سان مشابهت رکندڙ آريه ٻولين جي قدري واقفيت سان، "تديو" پنهنجيءَ اصلوڪيءَ سنسڪرت صورت ۾ آڻي سگهجن ٿا. آنهن مان گهڻا ته اهڙا آهن، جي سولائيءَ سان ڳولي سگهجن ٿا، مگر ڪن ڪن ۾ ته اهڙي گهڻي تبديلي ٿي ويئي آهي، جو البت مشڪلات ٿيو پوي. مثلاً، سنڌي "هنجون" (ڳوڙها) = سنسڪرت "اَشرُو"، "سانگ" (تراڙ يا ڀالو) = "شڪتي"؛ "هيج" (شوق) = "هردي" وغيره.

"تتسم" ۽ "تديو" لفظن کانسواءِ، ٻيا هڪڙي قسم جا لفظ، جي سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ خصوصاً شاهه جي سنڌيءَ ۾ لڀن ٿا، تنکي "ديسي" ڪري سڏين ٿا. اهي لفظ پراڪرت ٻولين ۾ پڻ موجود هوا، جتان هاڻوڪين آريه ٻولين ۾ به اچي ويا. انهن "ديسي" لفظن جون ٻه جهونيون لغتون موجود آهن، جي جين ڌرم وارن جي ٻن مشهور آچارين لکيون آهن. هڪڙيءَ جو نالو آهي: "پائيلڇي"، جا ڌنپال آچاريه ٻارهينءَ عيسويءَ صديءَ ۾ لکي؛ ۽ ٻيءَ جو نالو آهي: "ديسي نام مالا"، جا هيمچندر آچاريه ٻارهينءَ عيسويءَ صديءَ ۾ لکي. "ديسي" لفظ اُهي آهن، جي اَڻ آريه ٻولين مان ورتل آهن. مگر ڪيترا لفظ جنکي ڌنپال ۽ هيمچندر "ديسي" ڪري ليکيو آهي، سي درحقيقت "ديسي" نه آهن. علم لغات ۾ هن وقت ايتري ترقي ٿي رهي آهي، جو اُنجي وسيلي گهڻيءَ کوجنا بعد ڪيترن "ديسي" لفظن جو به سنسڪرت سان لاڳاپو ڏيکاري سگهجي ٿو. مثلاً، ڌنپال ۽ هيمچندر موجب 'بيل' (ٻڳو) 'ديسي' لفظ

آهي، پر اهو لفظ اصل سنسڪرت 'بليورد' مان نڪتل آهي؛ يا 'ٻولڻ' = 'ٻوڙ' 'چاچ' = 'تڪر' وغيره. پر تڏهين به سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ ڪيترا اهڙا لفظ آهن، جي برابر 'ديسي' آهن، ۽ جنجو سنسڪرت سان ڪو واسطو ڪونهي. مثلا، 'پڳڙي'، 'ڏنگي'، 'ڍينگر'، 'جنگر' وغيره.

انهن مٿين ٽن قسمن جي نج سنڌي لفظن کان سواءِ، ٻين ٻولين مان نڪتل لفظ به شاه جي سنڌيءَ ۾ نظر اچن ٿا؛ جهڙوڪ عربي، فارسي، ترڪي، بلوچي وغيره. اهي لفظ به ايامن کان سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ اچي، نج سنسڪرت لفظن وانگر بگڙجي ۽ بدلجي، سنڌس هڪ جزو بڻجي پيا هوا؛ ۽ شاه اهڙن لفظن کي سنڌين بگڙيل حالت ۾ استعمال ڪيو آهي.

هاڻ جنهن صورت ۾ شاه جي ڏينهن جي ڪا لکيل لغت موجود نه آهي، جنهنمان ڄيڪو خبر پئجي سگهي ته رسالي ۾ استعمال ڪيل لفظن جي اُن زماني ۾ پوري ۽ صحيح معني ڪهڙي هئي، تنهن صورت ۾ اسان کي لاچار علم لغات جي ئي مدد وٺڻ جو ضرور آهي؛ نه معنائون ۽ سمجهاڻيون اوت تي ڪيڏيون ٻوڌيون. علم لغات ئي اسان کي سنئين ڏس تي لائيندو. انهيءَ رستي شاه جي ڪلام تي، گويا، هڪڙي قسم جي نئين روشني وجهي سگهجي ٿي. تقليدي معنائن جي عيوض، اسان کي سچيون ۽ صحيح معنائون حاصل ٿي سگهن ٿيون، جي نه فقط شاه جي شاعراڻي شعور سان موافق آهن، پر سنديس شاعراڻيءَ بزرگيءَ ۽ اونهائيءَ کي پڻ پڌرو ڪن ٿيون.

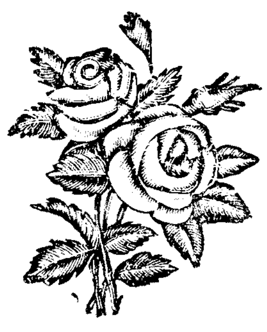

سورج ڪرڻ چڪتسا

ليکڪ:- سرگواسي ٺولراءِ ايسرداس شوداساڻي

اهو چڱيءَ طرح مشهور ٿي ويو آهي ته اڄ ڪلهه ولائت وارن جيڪي به وديائون حاصل ڪيون آهن سي سڀيئي اسانجي رشين منين جي شاسترن مان حاصل ڪيون اٿن. اسين اهڙي هيٺيءَ حالت ۾ وڃي پهتا آهيون جو اسانکي پنهنجن شاسترن جو ڪجھ به گيان نه آهي، انهيءَ ڪري پشچم ديس وارا جيڪي ٻڌائين ٿا، سو جهٽڪ پاڻ پنهنجو مغز ٿا ٻڌائين، ڪنهن ورلي کي خبر هوندي ته اسانجي شاسترن جو مغز ٿا ٻڌائين.

پرهاڻي اهو ته بنا بحث مباحثه جي سڀڪوئي چوندو ته اسانجا رشي مني سورج جي ڪرڻن جي سهائتا سان روڳن کي ناس ڪرڻ بلڪل چڱيءَ طرح ڄاڻندا هئا.

سورج ڀڳوان ۾ سڀ ڪان اُتم گڻ آهن، اُنجي پرڪاش سان ئي اسانکي جيون شڪتي پراپت ٿئيٿي ۽ اسان جا سڀيئي روڳ سورج جي پرڪاش سان ناس ٿيندا۔ اسان جا رشي مني جوتشي سورج ڀڳوان کي ستن رنگن وارو چوندا. جوتش شاسترن ۾ چيو ويو آهي ته سورج جي آس پاس گره سڀ گهمن ڦرن ٿا ۽ پنهنجون ڪرڻائون زمين تي اُڇلين ٿا، پراڻ ۾ ستن رنگن کي سپت مکي گهوڙو به چيو ويو آهي ۽ ستن رنگن جي ڪٺي ٿيڻ ڪري اڇو رنگ پيدا ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري سورج ڀڳوان جون ڪرڻائون اڇيون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. اهي جيڪڏهين اسين ڪنهن بلوري شيشي ۾ ڏسنداسين، ته اسانکي ست ئي رنگ ضرور ڏسڻ ۾ ايندا.

سورج جو رنگ پاري وانگر اڇو آهي پر اُن ۾ ست رنگ گڏيل آهن. چندرما جو رنگ چانديءَ وانگر روپو، منگل جو رنگ ٽامي جهڙو ڳاڙهو، ٻڌ گره جو پيلو رنگ، ورهسپتيءَ جو سون جهڙو سونهري پيلو رنگ (نارنگي رنگ جو) شڪر نيلي جهڙو (Indigo) ۽ ڇنڇر جو رنگ آسماني ۽ ڳوڙهو نيلو (Deep Blue)

راھوُ پرٿويءَ جو نالو آھي، انجو رنگ ڪارو آھي، انھيءَ ڪري پرٿويءَ ۾ بين پرڪاش ڪندڙ ڪرڻائن کي پاڻ ڏانھن ڇڪيندو، ھنجي ڇايا؛ 'ڪيتو' جو رنگ آسماني ھلڪو نيلو (Faint Blue) آھي؛ ڳاڙھو، پيلو، سونھري روپو، آسماني، ڳوڙھو نيلو، ھلڪو نيلو، لوھہ جي برابر ڪارو، اھڙن ستن رنگن جي ھڪڙي ڪرڻا ٿئي ٿي، تڏھين اڇو رنگ ٿئي ٿو.

مٿي لکيل ستن ئي گرھن کي سورج جي چوگرد گھمڻو پوي ٿو ۽ انھن جو سنبنڌ پرٿويءَ سان آھي انھيءَ ڪري انھن جون ڪرڻائون جدا جدا رنگن سان ئي ڦھلجن ٿيون؛ فقط سيني گرھن جي گتي جدا ھئڻ سبب ھڪڙو رنگ ھڪڙيئي استان تي گھڻو وقت نٿو ٽڪي سگھي، گرھن کي سورج جي آس پاس گھمڻو پوي ٿو. انھيءَ ڪري اھي پنھنجي ضرورت انسار رنگ جي طاقت کي وٺي چندرما کي ڏيندا رھندا؛ فقط جنھن سمي ۾ انھن ڪرڻائن جي گتي سڌي يا ٽيڪي ٿئي ٿي تڏھن اھي ڪرڻائون سورج جي ڪرڻائن کي ڇيري پرٿويءَ تي ڪرن ٿيون. پرٿويءَ تي جو سورج جون ڪرڻائون ڪرن ٿيون، انتي انھن گرھن جي ڪرڻائن جي اثر پوڻ ڪري جدا جدا قسمن جا اثر ٿين ٿا. سورج گرم، چندرما سيتل ٿڌو، منگل گرم، ٻڌ نپو سڪ، ورھسپت چربيدار، شڪر طاقت وڌائيندڙ، ۽ ڇنڇر لُولو آھي؛ يعني انھن جو اثر انھن جي ڪرڻائن انسار پدارٿن تي پوي ٿو. جھڙيطرح جڏھن ڪنھن بالڪ کي ماتا جي بيماري ٿئي ٿي، تہ روڳيءَ جي ڪمري ۾ نم جي ٽاري پنن سميت رکڻ جو رواج آھي ڇاڪاڻ تہ ھن روڳ تي سائو رنگ جلد فائدو پھچائيندو. بسنت رُت ۾ پيلي رنگ جي ڪپڙي پھرڻ جو رواج ڪيترن شھرن ۾ آھي، رجائيءَ جو استر ڳاڙھي رنگ جو اڳي رکندا ھئا جنھنڪري گرم وڌيڪ رھندي ھئي، اھڙيطرح ھڪ ٻئي تي اثر وجھندڙ ڳالھين تي ڌيان ڏيڻ سان ھي ڳالھيون سھوليت سان سمجھڻ ۾ اچن ٿيون.

مطلب ھي آھي تہ اسانجا وڏا بزرگ، ديس، ڪال رتو، پرڪرتي، جل (پاڻي) وايُو (ھوا) آدڪن جو ويچار ڪري آھار (کاڌو) وھار (ھلت چلت) کان، پان، پھرڻ بسترو (ھنڌ) گھر نھرائڻ آدڪ ڳالھين ۾ گھڙين ڪرڻائن جي، اسانکي ضرورت آھي، اُنھن جو ويچار ڪري انھيءَ موجب ھلت ڪري جيوت گذاريندا ھئا.

اھڙيطرح اڄ ڪلھہ جل چڪتسا يعني پاڻيءَ جو عرق سيني بيمارين لاءِ بلڪل مفيد فائديوارو آھي؛ جدا جدا رنگن جي شيشن ۾ پاڻي ڀري ڪجھہ وقت لاءِ اُس ۾ رکي عرق بنائي پيارڻ، لڳائڻ، ڪپڙو پسائي رکڻ يا

رنگين تيل ٿلهيل جي مالش ڪرڻ يا عرق جي مالش ڪرڻ سان طرح طرح جا روڳ ناس ڪري رهيا آهن.

سورج جو پرڪاش ۽ گرمي سنسار جي هرهڪ استان تي برابر پهچندي رهندي؛ سورج جو پرڪاش ڌرتيءَ تي پهچڻ شرط انهنجي ڪرڻن جي رستي ۾ منگل جو گره اچي وڃي ته پرٿوي تي ٻاڙهيون ڪرڻاٿون پونديون، اهڙي سمي ۾ انهيءَ هنڌ رهندڙ ماڻهن ۾ گرميءَ مان پيدا ٿيندڙ بيماريون، وبا، ماتا، مورچا آدڪ روڳن جي گهڻائي رهي ٿي، انهيءَ مطلب آنسار جڏهين سورج جون ٻاڙهيون ڪرڻاٿون گهڻي انداز ۾ هڪ هنڌ تي ڪنيون ٿين ٿيون؛ ته انهيءَ وقت پؤن ڪنمپ، ڌرتي ڌڏي ٿي، ڦاٽي ٿي ۽ ٻيا خوفناڪ ڪم ٿين ٿا جيئن ته آڪاس ۾ مٽي، رڪ، اگر، پاڻي آدڪن جا ڦڙا ۽ ڳڙا پـون ٿا اهي وري هلڪي هوا سان اڏامي جڏهين ڪنهن گره يا ٻن جدا جدا گرهن سان وڃي ملن ٿا، ۽ سورج جون ڪرڻاٿون انهن جي وچ مان لنگهي پرٿويءَ تي پهچن ٿيون، ته انهيءَ وقت نقصان ڪندڙ يا فائدو ڪندڙ برسات پوي ٿي، يا عجيب نمونه جا جيو پيدا ٿي وبا آدڪ پيانڪ روڳ پيدا ڪن ٿا. انهيءَ مان پڌرو ٿئي ٿو ته اهڙي سمي ۾ جيڪڏهين بادلن جي پردن کي پري به ڪيو وڃي ته تمام خوفناڪ حالتن کي پراپت ڪبو ۽ انهن آفتن سان ٽڪرڻو پوندو؛ سورج جي نرمل ياڏکه ڏيندڙ ڪرڻن جو اثر، انڊين تلاون ۽ کوهن جي پاڻيءَ تي به پوي ٿو ۽ ڪرڻن ۾ جنهن رنگه جا ترورا وڌيڪ پونٿا؛ تهڙا ئي انهيءَ پاڻيءَ ۽ هوا تي اثر ڪن ٿا ۽ جدا جدا قسمن جا جيو پيدا ٿين ٿا؛ جڏهن گرمي ٿئي ٿي سورج تمام تکو چمڪي ٿو، مينهن ۽ هوا آدڪ پيدا نٿا ٿيـــن تڏهين اسانکي ڪروڙين ترورا يا جيو ڏسڻ ۾ نٿا اچن، پر جڏهين مينهن پوي ٿو، سورج جو تيز گهٽ ٿئي ٿو، ۽ روشنائي تمام گهٽ ٿي وڃي ٿي تڏهن انيڪ قسمن جا جيو ڪيٽان آدڪ پيدا ٿين ٿا ۽ مينهن بند ٿيڻ بعد جڏهين سورج جون ڪرڻاٿون نرمل، صفا ٿي وري چمڪن ٿيون، تڏهين اهـي ڪيٽان آدڪ جيو به ناس ٿي وڃن ٿا.

تندرست ڪيئن رهي سگهجي ٿو

سورج جو پرڪاش ۽ اُنجو سرير تي اثر.

جيڪڏهين ڪنهن شيشي ۾ ڪير وجهي اُنکي ڪنهن اونداهي ڪوٺيءَ ۾ گهڻا ڏينهن رکيو وڃي، ته ڪيـر ۾ سوکيم دوربيني دواران ڏسبو ته ڪو به جيو يا ڪيٽون ڏسڻ ۾ نه ايندو، پر جيڪڏهن اهو ساڳيو شيشو اُس ۾ رکيو وڃي، ته پنجن ڇهن ڪلاڪن ۾ سوکيم جيو پيدا ٿي وڃن ٿا؛ فقط اهي جيو روڳن کي ناس ڪندڙ پران پيدا ڪندڙ ٿين ٿا، جهڙيطرح ڏينڌرن جو ٻچو جيڪڏهن ڪيترا ڏينهن اونده ۾ رکيو وڃي

ته اهو وڌندو اصل نه، بلڪ ٿورن ڏينهن بعد مري ويندو ۽ ٻين ٻارن کي انهن کان پيدائش ٿيندي. جيڪي ٻالڪ انڌيري ۾ رهن ٿا اهي تمام ٿورو وڌن ٿا، انهن جون هٿن پيرن جون سنڌيون ٿلهيون ٿين ٿيون ۽ هڏيون جهڪيون ۽ ڍريون ٿيون ۽ اهڙا ٻالڪ ڳوٺن ۾ رهڻ وارن جي مقابلي ۾ شهر ۾ رهندڙ غريب ماڻهن ۾ گهڻا ڏسڻ ۾ اچن ٿا. گهڻو ڪري ائين ڏسڻ ۾ آيو آهي ته جڏهن ڪنهن روڳ جو آرنڀ ٿئي ٿو، ته جنهن تي اُس نٿي پوي، انهيءَ کي بيماريءَ جو اثر گهڻو ٿو پوي. شهر ۾ جڏهن وبا شروع ٿئي ٿي تڏهن ڳتيل شهر ۽ سوڙهين گهٽين ۾ رهندڙن کي وڌيڪ ڇڙي ٿي.

سورج جو پرڪاش چنگڀلائي لاءِ ڪهڙو نه ضروري آهي؛ انهيءَ ڳالهه کي ڪيترا ماڻهو ڄاڻن نٿا، پر جيڪڏهن ڄاڻن به ٿا، ته به انهيءَ پاسي ڌيان اصل نٿا ڏين. سورج جي پرڪاش ۾ جو رسائنڪ، پرڪاش ۽ گرمي جون ڪرڻائون آهن انهن جو ماڻهن جي واڌاري ۾ تمام گهڻو فيرو آهي. منش کي نروڳ رهڻ لاءِ، ڏينهن ۾ گهڻو وقت اُس ۾ رهڻ گهرجي، گرمي جي ڏينهن ۾ منجهند جي وقت وڻن جي ڇانوَ ۾ گذارڻ گهرجي، اونهاري ڪمري ۾ اصل نه رهڻ گهرجي. جنهن جڳهه ۾ سوجهرو ۽ هوا تمام گهڻي ۽ اُس ايندڙ هجي تنهن ۾ سدائين رهڻ گهرجي.

تازي هوا

صفا ۽ پوتر هوا سريرَ جي رکيا لاءِ سدائين ڪارڻ گهرجي، اپوتر هوا ۾ ساهه کڻڻ ۾ هر وقت جيڪڏهن ڪجهه نقصان نه به پهچي، ته به انجو اثر سرير ۾ اندر ٿيندو رهندو؛ پر جڏهن ماڻهوءَ کي ٿوري بيماري ٿئي ٿي، تڏهن انهيءَ خراب هوا جو اثر اندر ٿيل وڏيڪ خرابي پهچائي ٿي؛ اهڙي خراب هوا جو اثر گهڻو ڪري ننڍڙن ٻارن تي تمام جلد اثر ڪري ٿي.

صفا پاڻي

هيءَ ڳالهه بلڪل چڱي طرح سڀني کي معلوم آهي ته بنان پاڻيءَ جي اسانجو جيئڻ مشڪل آهي. سنسار ۾ سڀني شين ۾ منش کي هوا کان پوءِ پاڻي جي ضرورت آهي، اسانجي سرير ۾ جيترو ڀار آهي انجو $\frac{3}{4}$ حصو جل جو آهي انهيءَ ڪري اسانکي مناسب آهي ته پيئڻ ۽ کاڌي ڳاهڻ واسطي پوتر جل سدائين پاڻوٽ رکڻ گهرجي؛ پاڻي هميشه کوهن، تلاون ۽ ندين مان ڪڍبو آهي، پر ياد رکڻ گهرجي ته تمام اونهي کوهه جو پاڻي ڪم آڻڻ فائديمند آهي، شهر ۾ جيڪڏهن ڪو مرض وڇڙندڙ هجي ته پاڻي ڪاڙهي ٿڌو ڪري بند باسڻ ۾ پري پوءِ ڪم آڻڻ گهرجي.

اشنان

سرير کي تندرست رکڻ لاءِ هميشه پرڀات ويلي ٿڌي جل سان اشنان ڪرڻ گهرجي،

اشنان ڪرڻ وقت سري کي خوب
مهٽڻ گهرجي، جنهن مان سري ۾ گرمي
پيدا ٿئي، صفا ۽ ٿڌو پاڻي جهڙو پيئڻ
۽ ڪاڌي ٺاهڻ واسطي، ضروري آهي
تهڙو ئي اشنان ڪرڻ ۽ ڪپڙن ڌوئڻ
لاءِ هئڻ گهرجي، برسات جي موسم
۾ جو ميرو پاڻي کڏن ۽ تلاون ۾ ڪٺو
ٿي وڃي ٿو، انهيءَ اشنان ڪرڻ يا ڪپڙا
ڌوئڻ بلڪل نقصان ڪندڙ آهن، اشنان
ڪرڻ يا ڪپڙن ڌوئڻ جو مطلب اهو
آهي ته سري مان مٽي ۽ پگهر جي
بانس نڪري وڃي، پر جيڪڏهن
اسين ميري پاڻيءَ ۾ اشنان ۽ ڪپڙا
ڌوئنداسين ته صفا ٿيڻ ته پري رهيو،
پر الٽو وڌيڪ ميرا ٿي پونداسين،
تنهنڪري نديءَ ۾ اشنان ڪرڻ سڀ
کان اتم آهي، جيڪڏهن اشنان گهر
۾ ڪجي ته اشنان ڪرڻ وقت ڪوٺيءَ
جا دروازا بند ڪرڻ گهرجن، جئين
بدن کي هوا نه لڳي، تنهنکانپوءِ ڪاڌي
جي سڪل ڪپڙي سان سري کي خوب
مهٽي، اُگهي بدن کي سڪائي پوءِ
ڪپڙا پائڻ گهرجن، ٿڌي پاڻيءَ سان
اشنان ڪرڻ لاءِ پرڀات جو وقت سڀ
کان اتم آهي. پر جيڪڏهن ماڻهو
تمام ٿڪل هجي ته ٿڌي پاڻي سان
اشنان ڪرڻ بلڪل نقصان ڪندڙ آهي.
جن ماڻهن جي سري ۾ اشنان ڪرڻ
کانپوءِ ڌڪڻي پيدا ٿئي تن کي ٿوري
ڪوسي پاڻي سان اشنان ڪرڻ گهرجي يا
جو ماڻهو سنڌن جي سور، دل جي
روڳ، يا وات جي روڳ ڪري بيمار
آهي تنهنکي ٿڌي پاڻي سان ڪڏهن
به اشنان ڪرڻ نه گهرجي. جنهنجي
چمڙي تمام نرم هجي، يا جنهنکي
پگهر نه ايندو هجي، اهڙي به ماڻهوءَ
کي گهڻا اشنان نه ڪرڻ گهرجن.

News, Notes & Comments

لاڙ ڊويزن جي چونڊ

سردار ولڀ ڀائي پٽيل، آل انڊيا ڪانگريس پارليامينٽري بورڊ جي چيئرمين، سنڌ پارليامينٽري بورڊ جي سفارش قبول ڪئي آهي ته حيدرآباد ضلع لڪ جي سنڌ اسيمبلي چونڊ لاءِ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي پريزيڊنٽ، ڪانگريس ٽڪيٽ لي اميدوار ٿيو.

ڪانگريس مرڪزن ۾ اميد آهي ته لاڙ ڊويزن مان ڊاڪٽر چوئٿرام بنا مخالفت ڪانگريس ٽڪيٽ تي چونڊجي ايندو. هندو پارٽيءَ سوامي گوونداننڊ جي ٺهيرائي ۾ ڪابه تار سردار پٽيل ڪي ڪانه موڪلي هئي.

سنڌ سرڪار جي چيف سيڪريٽري مسٽر ڪوپالاڻي ٣١ مئي تي پنهنجي عهدي جي چارج مسٽر سي. بي. ڪليءَ کي ڏني. هوم، جنرل ۽ ليگل کاتن جي چارج مسٽر ايم. ڊي. ڀٽ کي ڏنا ٿين.

لنڊن جي انڊين سوراج ليگ جي سهاري هيٺ هندستانين جي شاهي ميٽنگ ۾ شريمت ڀولاڀائي ديسائي ظاهر ڪيو ته ڪانگريس رٿيل فيڊريشن جو زبردست مقابلو ڪرڻ جو مصمم ارادو ڪيو آهي ۽ جيڪڏهن رٿيل فيڊريشن هندستان مٿان مڙهي ويئي ته ڪانگريس پرانتڪ حڪومت جون واڳون به ڇڏي ڏيندي. مسٽر ديسائي وڌيڪ چيو ته هيءَ ڪانگريس جي لپاڙ نه آهي پر برطانيه سرڪار کي آخرين چتاءُ آهي.

سوالن جي جوابن ۾ مسٽر ديسائي چيو ته ڪانگريس پڻ خاص ڳالهين جي ڪري فيڊريشن جي مخالفت تي ڪري. هڪ راجائن ۽ شهزادن جي ميمبرن نامزد ڪري ٻيو ته فيڊريشن ۾ فقط محدود جوابدارين ڏنيون ويون آهن. لارڊ لوٿين فيڊريشن کي سڌارڻ جي وٽ ڏني آهي پر ان مان فقط پهريون مطلب سڌ ٿئي ٿو يعني راجائن جا نا قبل ميمبر ڪاڍا ٿي سگهندا.

ڳوٺ سڌار جي ڪم لاءِ مدراس سرڪار وڌيڪ ٢ لک روپيا ڏنا آهن. اهي پئسا هندسرڪار وٽان ڳوٺ سڌار جي لاءِ مليل پيسن مان خرچيا ويندا ۽ ضلعن ۾ ڳوٺاڻيءَ آدمشماريءَ موجب ورهايا ويندا.

هند سرڪار جو واپاري ميمبر سر ظفرالله هوائي جهاز رستي ٣١ مئي شام جو ڪراچي ۾ پهتو ۽ ١ جون صبوح جو يورپ لاءِ روانو ٿي ويو. هو انگلنڊ ڏانهن هندستان ۽ انگلنڊ جي وچ ۾ واپاري ڳالهين ڪرڻ لاءِ وڃي رهيو آهي.

سوگرضلع، اڪت تعلقه ۽ ڪٽني، هنگنگهاٽ ۽ بڊنيرا هنري شهرن ۾ جو شراب تي بندش پيئي آهي سو هيئنر بندش پوڻ کان پوءِ ٽن مهنن بعد رپورٽ نڪتي آهي جنهن ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪٽني بڊنيرا کان ٻاهر جتي شراب جا دڪان آهن اتي شراب جو وڪرو ٿورو وڌيل آهي جو اتي ماڻهو سولائيءَ سان گاڏيءَ وغيره رستي پهچي سگهن ٿا. شراب تي بندش پوڻ کان پوءِ سر گور ضلع کان سواءِ ٻين هنڌ اهڙي ثابتي نٿي ملي جو شرابين پنگ وغيره جي عادت پرائي هجي.

شراب تي بندش پيل هنڌن تي چاهه جي کپت وڌائڻ جي ڪوشش ڪئي پيئي وڃي. بندش وارن هنڌن تي شراب خلاف ڪاميٽيون ٺاهيون ويون آهن.

مڪاني عملدارن جي رپورٽ آهي ته جي اڳ شراب پيئندا هئا تن جي ڪٽنبن شراب تي بندش پوڻ ڪري سرڪار جي شڪرگذاري مڃي آهي. گهڻو ڪري بندش وارن هنڌ گهرو جهيڙا گهٽ ٿي ويا آهن. مزور پوري وقت تي ڪم تي اچن ٿا ۽ هيئنر هنن کي پگهار اڳواٽ وٺڻ جي ضرورت نه ٿي ٿئي. جوا بازي ۽ چوريءَ جون رپورٽون گهٽ ٿيون آهن. اڃان به شراب تي بندش لاءِ سخت پرچار جي ضرورت آهي.

بابو راجيندر پرساد جي صحت سڌري رهي آهي. ڦڦڙن جي خرابي گهٽجندڙ آهي. ڊاڪٽر بڌنو جي جو خاص پاٽنا کان آيل هو سو اوڏانهن روانو ٿي ويو.

بيلپٽ ۾ راجنيتي ڪانفرنس ١-٢-٣ جون ٿيڻي هئي، پر معلوم ٿيو آهي ته قلات جي ڊسٽرڪٽ ماجسٽريٽ ١٤٤ قلم لڳائي مهني تائين ڪابه ڪانفرنس سڏائڻ جي بندش وڌي آهي. انهيءَ عرصي لاءِ اهو به بندش ۾ چاڙهايل آهي ته ٻيا ماڻهو بيلپٽ ۾ ٽوپين مان نه لهن.

لکنئو جي ويجهو جيڪو هلندڙ گاڏي ۾ ٽپال جو ڌاڙو لڳو هو انجو وڌيڪ احوال آيل آهي ته انهيءَ رات جو ٢ جوان ٽپال جي گاڏي ۾ روالورن سان، ڌوڪي پيا ۽ ٽپال واري کي زوريءَ ڪاڪوس ۾ موڪلي بند ڪيائون ۽ پيءَ اسٽيشن تي گاڏي پهچڻ کان اڳ مال کڻي رمندا رهيا. ڪو به ڪو نه پڪڙيو آهي ۽ نڪو ٽوٽل چوريءَ جو پتو پيو آهي.

ايچ. وي. ڪامٿ جنهن ويجهڙائي ۾ وچن پر ڳڻن ۾ آءِ. سي. ايس جي نوڪري ڇڏي آهي سو جلد ڪلڪتي ۾

پهچندو ۽ ڪانگريس سڀاپتيءَ سان پنهنجن آئينده جي رٿن بابت ڳالهه ٻولهه ڪندو.

مگن لعل سين ”آنند بـزار پتريڪا“ ۽ ”هندوستان استئنڊرڊ“ جي جنرل مئنيجر کي ١٢٤ الف قلم (بغاوت جي ڏوهه) هيٺ ٤ مهينا سخت قيد ۽ ٢٥٠ روپيا ڏنڊ جي سزا ملي، ۽ هڪ مهينو وڌيڪ جيل جي سزا ڀوڳيندو. هن تي تهمت هئي ته هريش منشيءَ جي ڍاڪا جيل ۾ بک ڪڍي مرڻ تي سرڪار جي برخلاف بغاوتي تقرير ڪئي هئي.

فتوا ۾ مئجسٽريٽ چيو ته مان هن ڏوهه کي سخت ٿو سمجهان، ڇاڪاڻ ته هن حالت ۾ ڪنهن اڻ پڙهيل يا جوشيلي جوان تقرير ڪا نه ڪئي آهي، پر جوابدار هڪ وڏي اخبار جي آفيس ۾ مئنيجر آهي. هن ڄاڻي ٻجهي سرڪار جي برخلاف بي بنياد الزام مڙهيا. هنکي اهو معلوم هو ته سندس اهڙو ليڪچر سرڪار لاءِ سخت حقارت ڦهلائيندو.

شريمت سباش بابو ۽ جناح جي هندو مسلم ناهه جي ڳالهين بابت جيڪا ملاقات ٿي هئي، انلاءِ شريمت بوس اخبار وارن کي چيو ته اسان جون ڳالهيون ڳجهيون هيون. مونکي ڏک آهي جو مان هن وقت اهو کولي ٻڌائي نٿو سگهان ته اسان ڪهڙين ڳالهين تي بحث مباحثو ڪيو. اهڙي ريت ٻڌرائي شريمت سباش بوس اخبارن وارن کي ڏني جن کيس جناح سان ويجهڙائي وارين ڳالهين ٻولهين بابت ڏنو.

جيڪي ڪي اخبارن ۾ هيلتاءِ پيئي آيو آهي تن لاءِ ماڻهن کي چتاءُ ڪيا ٿيـن ته هو وِيو ڇڏي نه ٻڌن ۽ خاطري ڏنا ٿيـن ته موقعي سر ٻاڻهي کين سڀني حقيقتن کان واقف ڪيو ويندو.

ٻڪي طرح معلوم ٿيو آهي ته سنڌ گورنمينٽ فيصلو ڪيو آهي ته سکر جيل ۾ ملاقاتين لاءِ هڪ شيڊ ٺهرايو وڃي، جتي ملاقاتين جي سهوليت لاءِ تڏو ۽ ٻاٽي رکيو ويندو. حال في الحال هڪ ڪچو منهه ٺهرايو ويو آهي جتي ملاقاتي آسائش وٺن ٿا ۽ ملاقات انهن کي صبح جو سويل ڏني ٿي وڃي.

وڌيڪ معلوم ٿيو آهي ته سکر جي مکي دوارڪاداس اٽڪل ٢٠٠ روپيه جيل جي ٻانيڪارن کي انهيءَ لاءِ ڏنا آهن ته هو صاحب جيل لاءِ هڪ جادو ٻتي خريد ڪن جنهن جي وسيلي قيدين کي سکيا ڏني وڃي. مسٽر پي - پي چاندواڻي وري ريڊئي خريد ڪرڻ لاءِ ساڍا ٽي سو روپيا اختياري وارن کي ڏنا آهن.

لنڊن جي آبزرور اخبار ۾ مشهور ليکڪ ميجر بيٽس براٺون لکيٿو ته مان گهڻيئي دنيا جي مشهور ماڻهن کي گڏيو آهيان پر مونکي هٽلر جهڙا شيخ خيالـن وارا ماڻهو رڳو هيلتائين ٻه گڏيا آهن هڪ مسٽر گانڌي ۽ ٻيو مسٽر لارينس. هٽلر جا رڳو ٻه خيال هن کي نه پسند پيل آهن پر ٻيون ٻه خاصيتون آهن جو هو هيٺن ورڻن ڪري ٿو. گانڌي ۽ لارينس ۾ هڪ عجيب انـدرين جوت

چمڪي رهي آهي ۽ اها ساڳي جوت هٽلر ۾ به آهي. ٻين وانگر هو به پنهنجي خانگي حياتيءَ ۾ سادو ۽ نماڻو شخص آهي. ٻين وانگر هو انهن کان به ڪجهه وڌيڪ هو عام ماڻهن کي ڪنهن اهڙي عجيب طاقت سان پاڻ ڏانهن ڇڪي ويٺو آهي، هنجي ٻاهرين طاقت کان ته وڌيڪ پيو لڳي. هنجي حياتيءَ ۾ هنکي جيترو عام ماڻهو پسند ڪن ٿا تهڙو منهنجي نظر ۾ ڪنهن کي ڪو نه پسند ڪيو ويو آهي. تنهن ڪري جيڪي به ماڻهو هنجي راجنيتي ڳالهين کي پسند نٿا ڪن تن کي به هنکي صفا وساري نه ڇڏڻ گهرجي. هي هڪڙو سبب سندس ڪاميابي جو آهي. هٽلر جي طاقت جو ٻيو سبب آهي ته هو لائق ماڻهو پنهنجي ڪم لاءِ چونڊي ٿو ۽ پنهنجي خيالن کي پوري ڪرڻ لاءِ پورو وقت ڳولهي ڪڍي ٿو. اهوئي سبب آهي جو هو بنا ڌپ جي سڀني ڪمن ۾ سوڀارو ٿيندو ٿو رهي.

سول اسپتال ڪراچيءَ جي مريضن کي خوش رکڻ لاءِ اسپتال ۾ مين بلڊنگ جي ٻهرين ماڙيءَ تي ريڊيو رکيو ويو آهي جتان نرسنگ هوم جا مريض ۽ ٻيا سڀني مشتيشن جا راڳ ٻڌي سگهندا. اکين جي اسپتال ۾ وري هڪ فونو تمام سٺن رڪارڊن سوڌو مريضن کي خوش رکڻ لاءِ رکيو ويو آهي.

سنڌ جو نئون گورنر مسٽر گاريٽ پڌرڻ ۾ ٿو اچي ته هوائي جهاز رستي ڪراچيءَ ۾ پهچندو. گورنر سر لانسلاٽ گرهام ۱۵ جون صبوح جو ٦ بجي هوائي جهاز رستي ڪراچيءَ مان اڏامي روانو ٿيندو. نئون گورنر مسٽر گاريٽ شايد ۱۵ تاريخ ۹ بجي صبوح جو سيڪريٽريٽ ۾ قسم کڻندو. تنهنجي معنيٰ ته ٽي ڪلاڪ سنڌ جو گورنر ڪو به ڪو نه هوندو.

لاهور جي ڪرشچن ڪاليج جو هڪ پروفيسر چوڻ ۾ ٿو اچي ته ڪاليج ۾ پڙهندڙ هڪ ڇوڪريءَ سان جيئري ئي جيئري شادي ڪرڻ وارو آهي. چوڻ ۾ ٿو اچي ته عام ۾ انهيءَ تي تاءُ آهي ۽ هڪ سفارت پروفيسر وٽ ويٺي ۽ کيس چيائونس ته جيئري ئي جيئري شادي ڪرڻ پاپ، ٻيو نه ته پنهنجي شاگرد سان شادي ڪرڻ مناسب نه آهي. اهو پروفيسر خانگي ريت ڇوڪريءَ کي پڙهائيندو هو.

اهي آهن اڄ ڪالهه جي تعليم جا اڳرا انگور، جي اڃا ڪيترائي نڪرندا رهندا.

بنوءَ طرف سرحد جي هڪ ڳوٺ ۾ ڌاڙيل هڪ سک جي گهر ڪاهي آيا ۽ ڇهن مهينن جو ٻار کڻي ڀڄي ٿي ويا. ڳوٺ جي هندن مسلمانن ۽ سکن گڏجي ڌاڙيلن جو مقابلو ڪيو ۽ بندوقون به هلايون. ڌاڙيل ٻار ڇڏي وٺي ڀڳا. (اهو سڀ ايڪتا جو ڪم)

پنڊت جواهرلعل نهرو ۲ جون بمبئي بندر تان يورپ جي سير ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو. آمريڪا، اٽلي، اسپين، مصر ۽ افغانستان وارن وٽان کيس اچڻ لاءِ نينڊيون مليل آهن.

ڏونگري ۽ جو بال امرت

ڇا آهي؟

(١) هي هڪ تمام سٺي ۽ مقوي خوراڪ آهي.

(٢) اها خوراڪ ڪمزور ۽ ضعيف ٻارن کي تندرست ٿي رکي.

(٣) هن دوا ۾ هر ڪنهن قسم جي هڏن جوڙڻ جو مادو آهي.

(٤) هي دوا ٻارن کي ڪنگهه وغيره هر قسم کان پري ڪري ڪين ڏندن نڪرڻ ۾ سهوليت ٿي پيدا ڪري.

ملي سگهندي:-

هر ڪنهن شهر ۾ هر ڪنهن دوا فروش وٽان.

دي لڪشمي

[ٻڌا ڪيل ١٩٢٤ع ۾]

جا سنڌي حياتين جي ويمي ڪمپنين جي سرمور آهي.

نئون ڪم ٣٠-اپريل ١٩٣٧ع تائين مليل

١،٥١،٠٠،٠٠٠ روپيه

[هڪ ڪروڙ ۽ ايڪونجاه لک]

بونس:- داٻمي حياتي جي پاليسي تي هڪ هزار تي ٢٠ روپيه ساليه
مدتي واري پاليسي تي هڪ هزار تي ١٦ روپيه ساليه

ڪمپني جي لکڙي بيمثال ڪرڻ ۾ مشهور، جنهن جون برانچون ساري هندوستان، برما ۽ سائوٿ آفريڪا ۾ آهن.

ڪراچي ۾ بندر روڊ تي ڪمپني لاءِ عمدي جهڙي عمارت جاءِ تيار ٿي رهي آهي جنهن تي اٽڪل پنج لک روپيه خرچ لڳي ويندو.

وڌيڪ حقيقتن لاءِ لکپڙهه ڪريو:-

برانچ سيڪريٽري

لڪشمي انشورنس ڪمپني لميٽيڊ

بندر روڊ ڪراچي.

Reg No. S. 437. JUNE 1938

اسان هيءَ واچ ڪمي ماڻهن لاءِ ڏاهي آهي!

هي واچ آهي جا هر ڪو
ڪمي ماڻهو وٺي سگهي ٿو
"ويسٽ اينڊ" واچ ليوهن
روپين ۾ بناوت ۽ مال ۾ بي
عيب. "سيڪنڊس" بنا چابيءَ
ليور پاڪيٽ واچ مضبوط سهڻي
پوسي جهڙي آهي. سالن جا
سال پورو وقت ڏيندي.

دي "سيڪنڊس" بنا ن
چابي ليور پاڪيٽ واچ تمام
گهٽ خرچ واري، ۽ خاطريءَ
جهڙو پورو وقت ڏيندڙ.
نڪل سلور ۰-۰-۱۳ روپيه

وڏو باتصوير ڪئٽلاگ
لکڻ تي مفت موڪليو ويندو

ويسٽ اينڊ واچ ڪمپني بمبئي ۽ ڪلڪتا

WEST END WATCH Co

BOMBAY CALCUTTA